मानवका लागि मानव अधिकार, मानव अधिकारका लागि उपयुक्त संस्कृति

कार्तिक - मंसीर, ०४९ वर्ष १, अंक १

प्राची

संचेतना द्वैमासिक

डोटी, जहाँ परिवर्तनका पदचाप सुनिदैन

कावासोती गोलीकाण्डः सरकारको प्राथमिकता सूचीमा मानव अधिकार देखिंदैन

किपा : विश्वभूमि

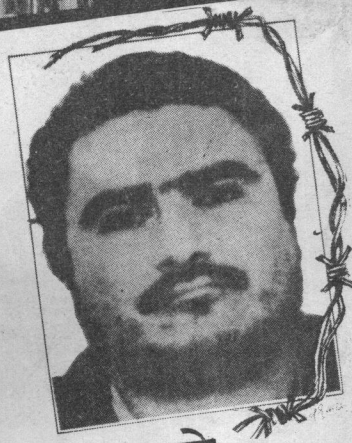

गोन्जालोः प्राकृतिक न्यायबाट समेत वन्चित गराइए

पुस्तौनीदेखिको लडाईं

आफ्नो धर्तीका निम्ति, जीवनका निम्ति

कोलम्बसको अमेरिका प्रवेशको पाँचसय वर्ष र आदिवासीहरुको दुखान्त कथा

रू. ५।-

मानवका लागि मानवाधिकार,
मानव अधिकारका लागि उपयुक्त संस्कृति

प्राची
संचेतना

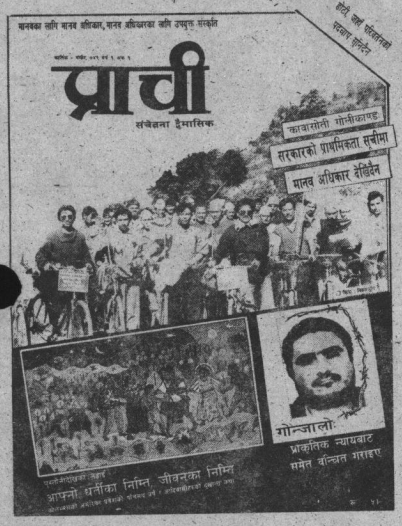

वर्ष १ अंक १, कार्तिक-मंसीर, ०४९ नोभेम्बर, १९९२

संस्थापकः सुशील-प्रकाश

सम्पादक : कुन्दन अर्याल
कला : रविन साय्मि
सज्जा : सोम राई
टाइप सेटिंग : निदेश कोइराला

अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र
(इन्सेक) द्वारा प्रकाशित

का. जि. का. द. नं. २१/०४९/५०
पूर्णांकः ८

यस पटक

सम्पादकीय : मानवअधिकारको सवाललाई गौण ठान्ने ३
राष्ट्रिय परिवेश : तथ्यको कसीमा हाम्रा केटाकेटीहरु..... १५
: डोटी जहाँ परिवर्तनको पदचाप सुनिदैन ८
आजको मुद्धा : मानव अधिकार संस्कृतिको दिशामा ५
अभियान : ग्रामीण इलाकामा मानव अधिकारको स्थिति.....२७
सतहमा देखिएका कुरा: कावासोती गोली काण्ड.....२३
: पुस्तौनीदेखिको लडाई.....१८
सिमाना पारी : गोन्जालो प्राकृतिक न्यायबाट समेत बंचित गराइए.....७
धारणा : मानव अधिकार र धर्म.....२५
प्रतिध्वनी : शुभ कामनाहरु.....२
कुराकानी : कृष्ण पहाडी २९
विविधः मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा- महाकविको २०-२२

..र पृष्ठ ४ मा राजवको कविता तथा १७ मा नारायण ढकालको कथा

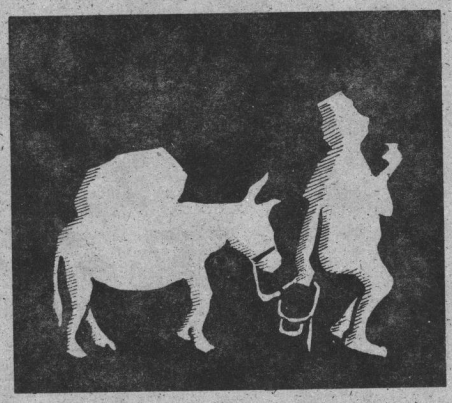

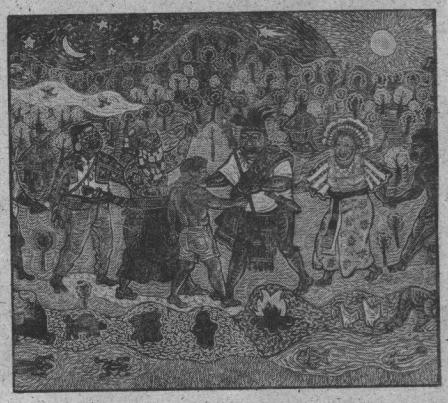

..... जनताको सुसूचित हुनपाउने संबैधानिक अधिकार अनुरुप मल्लिक आयोगको रिपोर्टलाई सार्वजनिक गरियोस र उक्त रिपोर्टले यदि जन आन्दोलन दबाउने सिलसिलामा मानव अधिकारको खुल्ला उल्लंघन गर्ने त्यति बेलाका क्रूर र निर्लज्ज अपराधीहरु पत्ता लगाउन आवश्यक सबुत र प्रमाण जुटाउन नसकेको भए अर्को न्यायिक आयोग गठन गरेर भएपनि त्यस्ता अपराधीहरु पत्ता लगाई तिनीहरु उपर कडा से कडा कानूनी कारवाही चलाओस भन्ने सशक्त अपील गर्दछौं ।

-- डा. राजेश गौतम / प्रकाश चन्द्र जोशी
नेपाल मानब अधिकार संगठन, कार्तिक १३ गते

..... जन आन्दोलन दबाउने नाममा अत्याचार गर्ने दोषीहरु पत्ता लगाउनुका साथै बेपत्ता पारिएकाहरु बारे पत्ता लगाउन दुइ बटा आयोगहरु गठन गरिए । ती दुबैद्वारा श्री ५ को सरकार समक्ष प्रतिबेदन प्रस्तुत भएर पनि त्यस माथि कारवाही नगरिंदा संविधान र जन आन्दोलनको मर्म अनुरुप काम हुन नसकेको अनुभव गरियो । ती आयोगका प्रतिबेदनहरु पर्याप्त नभएको भए मानब अधिकारवादीहरुको समेत प्रतिनिधित्व हुने गरी अर्को न्यायिक आयोग गठन गरियोस भन्ने हाम्रो धारणा रहेको छ ।

– नेपाल मानब अधिकार पत्रकार मञ्च, कार्तिक २० गते

नयाँ संबिधान पनि प्रतिक्षा र पूर्व मेहनतका बावजूद महिलालाई पूर्ण नागरिक भएर बाँच्नका निम्ति राजनीतिक हक प्रदान गर्न सफल भएन । समान जनसंख्या र राष्ट्रिय जीवनमा उत्तिकै महत्व हुँदाहुँदै संबिधान मस्यौदा समितिमा महिलालाई कुनै भूमिका नदिइएबाट त्यसो हुनु कुनै आश्चर्य भने होइन ।

–डा. जमुना श्रेष्ठ, ह्युमन राइट्स, – मानब अधिकार संरक्षण मंच, बुलेटिन, सेप्टेम्बर

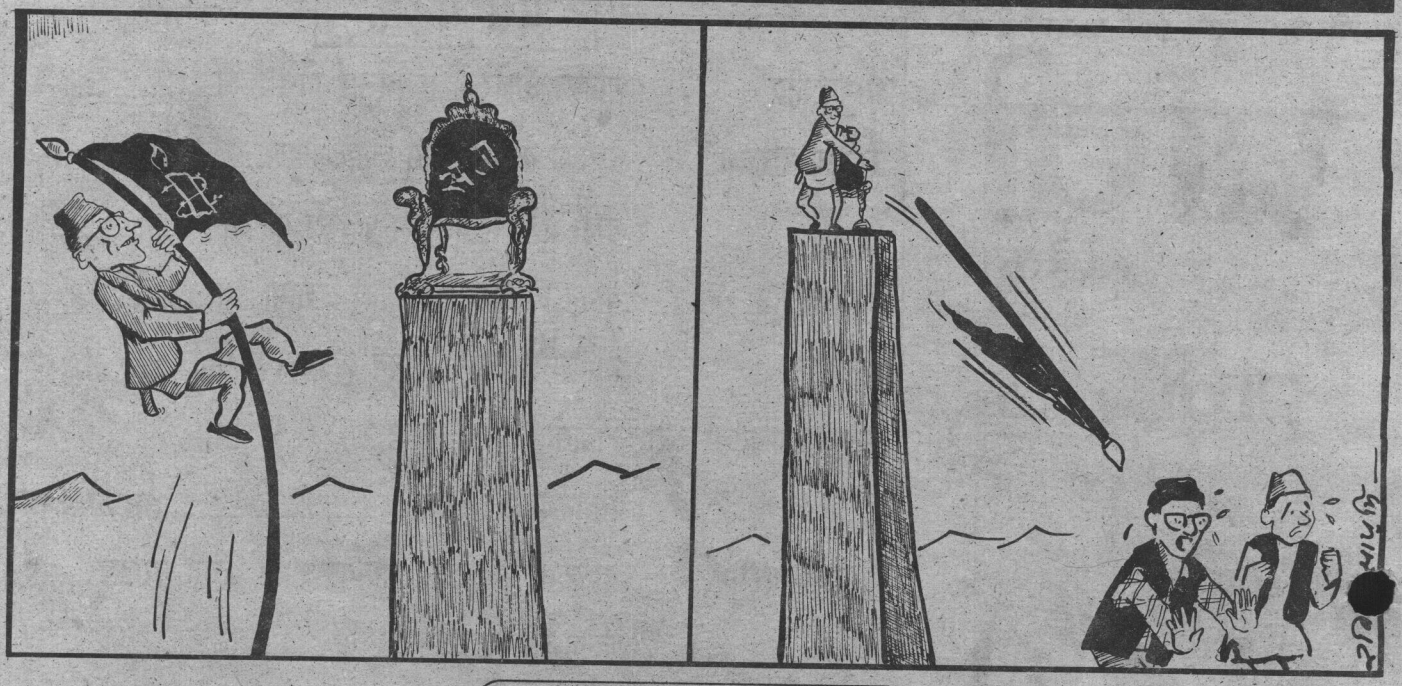

प्रतिध्वनी

सम्पादकज्यू,

"प्राची" को भदौ-असोज अंक हात पऱ्यो । सर्वसाधारण समक्ष पत्रिकाको माध्यमबाट नै मानव अधिकार बारे अवगत गराउने उद्देश्यले प्रकाशित "प्राची" को संस्थापक स्व. प्रकाश काफ्ले अवश्य पनि धन्यवादका पात्र छन् ।

"प्राची" साँच्चै नै ज्ञानबर्धक, गरिमामय र हृदयस्पर्सी पत्रिकाको रुपमा देखिएको छ । यसले मानव अधिकारलाई संस्थागत विकास गर्न गरेको प्रयास अबिस्मरणीय रहने छ । साथै यसले साहित्य बिधालाई पनि ठाउँ दिएर हामी साहित्य प्रेमीहरुको मन जित्न पनि सफल भएको छ । कुरीति, अन्धविश्वास, र विसंगतिहरु प्रति पनि यो पत्रिकाले टिकाटिप्पणी गर्न शुरु गरेदेखि त्यो कार्य पनि प्रसंसायोग्य हुने थियो । मानव अधिकारका बारेमा देश-विदेशको समाचारलाई अलि बढी ठाउँ दिएमा र मानव अधिकार संगठनका विशिष्ठ स्वदेशी विदेशी व्यक्तिहरुसंगको अन्तर्बार्ता प्रकाशित गरेमा प्राची अझ लोकप्रिय हुने थियो ।

अन्त्यमा, कला संयोजन औधि राम्रो, कविता, गीत, लघुकथा राम्रो, र कार्टुन राम्रो लाग्यो । सम्पादकीय उत्तम लाग्यो । समष्टिमा भन्ने हो भने, यो पत्रिकाले पत्रकारिता क्षेत्रमा एउटा नयाँ आयाम थपेको छ । पत्रिकाको सफलताको कामना सहित अहिलेलाई यत्ति नै ।

– दीपक पोखरेल
अचेल, – तीनपैनी, बिराटनगर
मोरङ, नेपाल ।

पुनः प्राची हेर्न पाउँदा खुसी नलाग्ने कुरै भएन तर फेरी उही प्रश्न आएर तेर्सी दिन्छ यो पुनः पहिला पहिलाको जस्तै निश्कृय हुने त हैन ? आशा छ अब त यसको नियमितताप्रति संचालकहरुको ध्यान अवस्य नै जानेछ होला । प्राची समाजमा व्याप्त अन्याय, अत्याचार लाई पर्दाफास गर्दै अघि बढ्ला भन्ने आशामा यी प्रतिकृयाहरु पठाउँदैछु । मान्छे समाजमा स्वतन्त्र जन्मन्छ तर स्वतन्त्र बाँच्न पाइरहेको हुन्न, बाँच्न त स्वतन्त्र नै पाउनु पर्ने हो नी तर निहित स्वार्थ र छलकपटले गर्दा मानवीय स्वतन्त्रतामाथि कुण्ठाराघात हुँदै आएको छ । उत्पीडित र शोषित जन समुदायसम्म प्राचीले मानव अधिकार चेतनाको लहर पुऱ्याउने छ भन्ने आशा राखेको छु । यो अंक सर्सती हेर्दा शब्द चित्र त्यति राम्रो लागेन । स्व. प्रकाश काफ्लेको बारेमा दिएको धेरै जानकारी र विभिन्न व्यक्ति समुदायले बहाँप्रति प्रकट गरेको सम्वेदनको प्रस्तुती ज्यादै राम्रो लाग्यो । बहाँको देन बारे सर्वसाधारणलाई जानकारी दिने कोशिस गरिएतापनि अझै कम भएको महशुस भयो । अब प्रकाशित हुँदा राष्ट्रिय अन्तर राष्ट्रिय मानव अधिकार सम्बन्धी ताजा खबर आउने आशा राखेको छु । यसमा प्रगतिशील कथा-कविताहरु पनि प्रकाशित गरियोस भन्ने अनुरोध गर्दछु । अन्त्यमा प्राचीको उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि मंगलमय शुभ-कामना ।

गोकुल कुँवर (क्षितिज)
भीमदुङा ६/२६,
काठमाण्डौ

"प्राची" पहिलो अंक पढ्ने अवसर छिटै पाएँ । खुसी असीम हुँदो रहेछ । आदरणीय महानयोद्धा स्व. काफ्लेको मागदर्शन अनुरुप चल्ने प्रण गर्दै "प्राची" गाउँ, गाउँमा डुल्दैछ । ज्यातिषी नभए पनि संकेत रेखा अवलोकन गर्दा निकट भविष्यमा यो एउटा नेपालको प्रमुख एवं महत्वपूर्ण पत्रिका भएर निस्कने कुरामा म विश्वस्त छु ।

मलाई आशा छ -प्राची निष्पक्ष पत्रिकाको रुपमा आउने छ । र देशको भावी चित्र उतार्दै यसले राष्ट्रघाती प्रबृतिहरुको विरोध गर्नेछ । भन्छन् अनेकतामा एकता नै नेपाली विशेषता हो यसो भए शहरका नारा, जात जाति र भेष भुषाको यो संग्राम किन त ? सामाजिक विकृति, सामाजिक अशुद्धिलाई जनसमक्ष पुऱ्याउने काम पनि प्राचीले गरोस ।

नव योद्धा "प्राची" लाई यस सानो भाइको शुभ-कामना । प्राचीको प्रमुख लक्ष्य के हो र भावी कार्यक्रम के हो भन्ने बारेमा प्राचीले विस्तृत रुपमा जानकारी दिने नै छ भन्ने कुराको म अपेक्षा राख्दछु ।

एक पटक मैरो श्रद्धान्जली आदरणीय महायोद्धा प्रकाश काफ्लेलाई ।

निर्मल ज्ञवाली "दुरबिद"

सन्दर्भः विश्व मानव अधिकार घोषणा दिवस

मानव अधिकारलाई गौण ठान्ने चिन्ताजनक प्रबृत्तिको शुरुवात

आगामी महिना मानव अधिकारको विश्व व्यापी घोषणा पत्र चौवालीस बर्षमा प्रबेश गर्दैछ। विगतका चौवालीस बर्षहरुमा विश्वमा थुप्रै उथल पुथलहरु भए। र मानव अधिकार सम्बन्धी विश्व व्यापी चेतनामा बितेका वर्षहरुमा ठूलो विकास भएको पनि छ। तथापी बितेका बर्षहरु मै मानव अधिकारको ठूला परिणाममा पनि अपहरण भएका छन्। आशा र निराशाका यी अवधिका प्रत्येक पलले सन अड्चालीसको दश डिसेम्बरका दिन संयुक्त राष्ट्र संघले जारी गरेको तीसबटा बुँदाहरुको महत्वलाई बढाउने काम गरे।

मानव अधिकारलाई आजको विश्वमा सभ्यता नाप्ने मापदण्डका रुपमा लिइन्छ। यस युगका पृथ्वीबासी मानव अधिकारको मूल्यमा कुनै सौदा गर्न तयार छैनन। आर्थिक नारालाई बढी जोड दिने राजनीतिक व्यवस्थाहरुले पनि मानव अधिकारकै कारण चोट खप्नु पर्‍यो भने मानव अधिकारकै प्रबक्ता बनेर विशवभर छाउने अमेरिकामा पनि रोडनी किङहरुले मानव अधिकारका लागि विद्रोहको ज्वाला सल्काइ दिए।

नेपालको प्रजातान्त्रिक आन्दोलनलाई पनि मानव अधिकारको सवालले ठूलो बल प्याएको थियो। मानव अधिकारको क्षेत्रमा ज्यादै गेन्हाएको तत्कालिन पञ्चायतलाई त्यही कारण पछिल्ला दिनहरुमा विश्व मञ्चहरुको सामना गर्न गाह्रो परेको थियो। जब यहाँ जन आन्दोलन चलिर हेको थियो। कतिपय देशहरुले तत्कालिन सरकार लाई मानव अधिकारको स्थिति राम्रो नभए आर्थिक सहयोग नगर्ने चेतावनी दिए भन्ने समाचारहरु प्रकाशमा आएका थिए। नेपालको तत्कालीन सत्तालाई सबभन्दा बढी बदनाम मानव अधिकार को मुद्दाले नै गराएको थियो।

हामीलाई याद छ- पंचायतका कालरात्रीहरुमा हाम्रा राजनीतिहरुले मानव अधिकार को सवाललाई ज्यादै माथि उठाएका थिए। त्यतिखेर को स्थिति यति निर्मम थियो कि राजनेता र मानव अधिकार कार्यकर्ताहरुको बाटो एउटै थियो। र हामीलाई मानव अधिकारका कुराहरु लिएर जनतालाई राजनीतिक रुपले सचेत तुल्याउन पनि सहज भएको थियो। समष्टिमा भन्ने हो भने नेपालमा मानव अधिकारको सवालले परिवर्तनको वाहकको काम गरेको थियो। यो ध्रुव सत्यलाई आजका हाम्रा राजनेताहरुले बुझेका छन् कि छैनन् ? यो प्रश्न यसकारण पनि खडा भएको छ कि हिजो मानव अधिकारका निम्ति लड्ने नेताहरु आज सत्तामा पुगिसकेका छन्। तर हामीलाई त्यस क्षेत्रमा अपेक्षाकृत परिवर्तन उनीहरुले पनि अनुभूत गराउन सकेका छैनन्।

पंचायतकालमा मानव अधिकार दिवस एउटा संत्रासको वातावरणमा मनाइन्थ्यो, तर त्यो बेला मानव अधिकार दिवसको जस्तो महत्व थियो आज पनि त्यहि अर्थमा यसको महत्व रहेको छ। पंचायतको अन्तिम बर्षको मानव अधिकार दिवसमा विराटनगरमा बोल्दै बर्तमान प्रधान मन्त्री गिरीजा प्रसाद कोइरालाले भन्नु भएको थियो -"यो व्यवस्था नै निर्वाचित सरकारलाई भंग गरेर आएको हुनाले यस अन्तर्गत मानव अधिकार पाइने प्रश्नै उठ्दैन।" आज सम्पूर्ण प्रजातान्त्रिक प्रकृया अपनाएर आएको वर्तमान सरकारको वागडोर उही गिरिजा प्रसाद कोइसलाले सम्हाल्नु भएको छ। तर विडम्बना आज पनि मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणाको धारा तेह्रको भाग एक -"प्रत्येक व्यक्तिलाई देशको सीमाना भित्र स्वतन्त्रापूर्वक विचरण र वसोवास गर्ने अधिकार हुन्छ।" -लाई कावासोती गोलीकाण्डले उल्लंघन गरेको छ। त्यस्तै शान्तिपूर्ण तरिकाले सभा गर्ने तथा संस्था खोल्ने अधिकार प्रत्येक व्यक्तिलाई हुनेछ।" भन्ने धारा बीस को प्रावधानको पनि सरकारले कतिपल्ट शान्तिपूर्ण प्रदर्शनहरुमा हस्तक्षेप गरेर खिल्ली उडाइदिएको छ।

विश्वव्यापी घोषणापत्रको धारा चार र पाँच मा भनिएको छ -"बाँधा वा दास बनाइ कसैलाई पनि राखिने छैन।" "कुनै व्यक्तिलाई पनि शारीरिक यातना दिइने छैन वा निर्दयी, अमानुषिक र अपमानजनक व्यवहार वा सजाय गरिनेछैन।" तर बर्तमान सरकारको पालमा पनि यी धाराहरुको खिलाफमा के कति कार्वाहीहरु भएका छन् भन्ने कुरा कसैका सामु छिपेको छैन। हाम्रो संविधानको प्रस्तवना मैं मानव अधिकार प्रति पूर्ण सम्मान जनाइए पनि व्यवहारमा त्यसको खिलाप धेरै काम कुराहरु भएबाट बर्तमान प्रजातान्त्रिक सरकारले पनि मानव अधिकारको सवाललाई आफ्नो कार्यसूचिमा समावेश नगरेको देखिन्छ। यदि यो कुरो साँचो हो भने देशको लागि दुर्भाग्यको सुरुवात मात्र हुने छैन सरकारका लागि पनि आउँदा दिनहरु सजिलो हुने छैन।

मानव अधिकारकै सवाललाई जोडतोडले उठाएर सत्तामा पुगेको वर्तमान सरकारले कमसेकम यो अर्थमा सचेत हुनुपर्छ कि मानव अधिकारका उल्लंघनकर्ताहरुलाई शासनभार सुम्पनु हुँदैन भन्ने नारा केवल तीन बर्ष अघि सम्म उनीहरुले नै घन्काइरहेका थिए। त्यसबेला अन्तरराष्ट्रिय मानव अधिकार संघ-संस्थाहरुले वारम्वार कालो खातामा उल्लेख गरेको नेपालको नाम त्यस सम्बन्धमा चासो राख्ने विश्वका उत्सुकहरुले आज पनि विर्सिएका छैनन। प्रजातन्त्रको आगमन पश्चात नेपाल प्रजातन्त्रको विर्कोले नै छोपिएको छ भन्ने ठान्नु बुद्धिमानी हुँदै होइन। अब त यो देश इतिहासमा पहिलो चोटी यति खुला भएको छ की अब कसैले यहाँको स्थिति ढाकेर ढाकिदैन पनि।

विषम धरातलका दुइ चिजहरु बीच तुलनै हुन सक्दैन। पंचायतकालमा हुने गरेका मानव अधिकारका भाषणहरुलाई आजको अवस्थासंग दाँजेर मूल्याँकन गर्न मिल्दैन। अनि आजको अवस्थालाई आजकै परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा सबै कोणका मानव अधिकार कार्यकर्ताहरुलाई भन्न करै लागेको छ - सरकारद्वारा मानव अधिकारको सवाललाई गौण ठान्ने चिन्ताजनक प्रबृत्तिको शुरुवात भएको छ। सत्तारुढ दलका सरकार बाहिर रहेका वरिष्ठ नेताहरु र प्रतिपक्षका नेताहरुले गंभीरतापूर्वक र कुनै पूर्वाग्रह विना यस तर्फ जिम्मेवारढंगले सोच्ने बेला ढिलो भईसकेको छ।

स्यालको लागि श्रमरत

- राजव

जंगलका अरु हिंस्रक पशुहरु झैं
चितुवाहरु पनि शहरदेखि डराउँछन्
तिनीहरु
गाउँमा, पहाडमा, जंगलमा
ओढारमा, पहरामा, भीरमा
एकान्तमा
शिकारको चाहमा हुन्छन् ।

तर शहरमा शिकारहरु धेरै हुने भए पनि
शहर पस्दैनन् चितुवाहरु ।

चितुवाहरु
आफूभन्दा धेरै आक्रामक जनावरहरु
देख्छन् शहरमा
र टाढैबाट डराउँछन्
र जंगल छोड्दैनन् चितुवाहरु ।

तर श्यालहरु
चितुवाहरु झैं हैनन्
सरासर
निःभर्य शहर पस्छन्
र फटाफट आफ्नू आहार खोज्छन् ।

त्यसकारण शहरलाई
श्यालहरुको वस्ती भन्छन्
नगरविज्ञहरु ।

शहरबाट स्यालहरुलाई अलग्याएपछि
शहरमा
अग्ला भवनहरु
सुन्दर मुण्डा घरहरु
काला पीचहरु
खिया लाग्न थालेका
मोटर, मोटरसाइकल र यी जस्ता बाहनहरु
शटर बन्द पसलहरु
र साइनवोर्ड मात्र बाँकी रहन्छन् ।

निर्जन शून्य मात्र हुन्छ
श्याल विनाको शहर
त्यसकारण श्याल नभै
शहर बन्न सक्दैन
श्याल नभएको
शहरको कल्पना पनि गर्न सकिन्न
त्यसैले शहर विज्ञानीहरु भन्छन्
श्यालहरु
संचालन गर्छन शहर ।

वास्तवमा शहरमा
मानिसहरुको रहरहरुको जमघट हुन्छ
हर प्रहर ।

त्यसकारण श्यालहरुलाई
यहाँ
सजिलो छ
मानिसका आकाँक्षाहरुको दलाली गर्न

यसकारण श्यालहरुलाई
यहाँ
सजिलो छ
मानिसका सपनाहरुको शिकार गर्न ।

यसरी यहाँ श्यालहरु
मान्छेका सुख किन्छन्
र हुँडारलाई बेच्छन् ।

त्यसकारण श्यालसंग सुख किन्न
हिंस्रक जनावरहरु बरोबर
लुसुक्क शहर पस्छन् ।

त्यसकारण शहरमा आफ्नू सुख खोज्नेहरु
यहीं अलमलिन्छन्
आफ्नू गाउँ जान विर्सन्छन् ।

र यहिं शहरमा
श्यालको लागि श्रमरत रहन्छन् ।

मानव अधिकार संस्कृतिको दिशामा देखिएको दरिद्रता

सुशील प्रकाश

मानव अधिकारको बारेमा आजकाल निकै चर्चाहरु सुनिन थालिएको छ। प्राय:सबै मुलुकका संविधानमा मानव अधिकारको सम्मान र ग्यारेण्टी गर्ने कुरा उल्लेख गरिएका छन्। जहाँसुकैका नेताहरु मानव अधिकारको संरक्षण बारे लामालामा भाषण दिइ राखेका हुन्छन्।

सम्पूर्ण पूर्वी युरोप र सोभियत संघमा मानिसको अधिकारका लागि क्रान्ति भयो र आज "मानव अधिकारको" लागि नै त्यहाँ परिवर्तन भएको छ। तथापि युगोस्लाभिया र हर्जगोभिनाका जनताको निर्मम हत्याहरु मानव अधिकारको नाममा नै हुँदैछ। इराकमा संयुक्त राष्ट्र संघको आवरणमा अमेरिकाको नेतृत्वमा भएको आक्रमण मानव अधिकारको लागि नै भएको दावी जर्जबुशको मुखबाट हामीले धेरै पटक सुनेका छौं।

जिम्बाबेका राष्ट्रपति रबर्ट मुगावेदेखि बंगलादेशकी प्रधानमन्त्री बेगम खालिदा जियासम्मका नेताहरु अनि रुसी राष्ट्रपति यल्तसीन देखि र रुमानियाका इलेइस्कु सम्म मानवअधिकारको व्यापक हननको प्रतिरोध र मानव अधिकारको निर्बाध बहाली र संरक्षणको नाममा राष्ट्राध्यक्षको पदमा आसिन भएको हामीलाई थाहा छ। तर मानव अधिकारको नाम वा नारामा जसरी मानिसहरु सत्तामा पुगेका छन् त्यस्तै तिनैको शासन कालमा मानव अधिकारको विभिन्न रुपमा व्यापक हनन भएको जतातते सुनिन्छ।

आखिर यस्तो किन हुन्छ ? किन मानिसहरु सत्तामा पुग्नासाथै मानव अधिकारको अधिबक्ताबाट मानव अधिकार हननकर्ता बन्न पुग्छन् ? किन यो विश्वव्यापी रोग जस्ताको तस्तै छ ? किन मानिसहरु मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनको काममा राजकीय सत्ता पाएपछि पहिलेको आफ्नो परम्परा र प्रतिबद्धताबाट बिचलित हुन पुग्छन् ?

मानव अधिकारको कुरो एउटा सिद्धान्त मात्र नभएर व्यवहारमा ल्याउनु पर्ने विषय हो। त्यसैले यसको रक्षार्थ मानव अधिकार संस्कृतिको विकास र सम्बर्धन आवश्यक हुन्छ। मानव अधिकारलाई व्यवहारमा उतार्न सके मात्र यसको संरक्षण हुन सक्छ। मानव अधिकार कुनै पवित्र श्लोक वा प्रार्थना होइन। यसको उच्चारण गरेर नै मानव अधिकारको रक्षा हुदैन यो त हाम्रो जीवन पद्धति र हाम्रो संस्कृतिको एउटा अंग हुनुपर्छ।

आखिर यस्तो किन हुन्छ ?
किन मानिसहरु सत्तामा पुग्नासाथै
मानव अधिकारको अधिबक्ताबाट मानव अधिकार
हननकर्ता बन्न पुग्छन् ?
किन यो विश्वव्यापी रोग जस्ताको तस्तै छ ?
किन मानिसहरु मानव अधिकारको संरक्षण र
सम्बर्द्धनको काममा राजकीय सत्ता पाएपछि
पहिलेको आफ्नो परम्परा र प्रतिबद्धताबाट बिचलित
हुन पुग्छन् ?

विडम्बना के छ भने धेरैले मानव अधिकारलाई आफ्नो महत्वाकांक्षा पूरागर्ने साधन वा भन्याङ बनाएका छन्। कति चोटी त धुरन्धर मानव अधिकारवादी पनि मानव अधिकारको हनन कार्यमा अगाडि देखापरेका छन्।

सन् १९९१ मा मानव अधिकारको क्षेत्रमा चर्चित जीन जाक्स होनोरात "लयर्स कमिटी हयुमन राइट्स, अमेरिका बाच अनि नेशनल क्वालिसन फर हयुमन राइट्स जस्ता संस्थाहरुमा संलग्न थिए। र उनले एउटा तानाशाहको विरुद्धमा संघर्षरत रहँदा धेरै दिन निर्वासनमा बिताउनु परेको थियो। तर पछि उनले एउटा निर्वाचित प्रधानमन्त्रीलाई सैनिक क्रान्तिपछि हटाएर बनाइएको सरकारको प्रधानमन्त्री पद स्वीकार गरे। उनी लामो समयसम्म अमेरिकामा निर्वासनमा रहे पश्चात सन्१९८६ मा दुवालियरको शासनको पतनपछि मात्र स्वदेश हाइटी फर्केका थिए। उनले दुवेलिएर शासनको समयमा त्यहाँको दमनबाट बच्न अमेरिका पुगेर "हाइटियन सेन्टर फर हयुमन राइट्स" को गठन गरेका थिए। दुवेलियरको भीषण दमनको विरोधमा विश्व जनमत तयार पार्न र हाइटीकै प्रजातान्त्रिक आन्दोलनलाई ठूलो टेवा दिए बापत होनरातले अन्तरराष्ट्रिय मानव अधिकार पुरस्कार समेत पाए। तर आज उनी नै निर्वाचित सरकारलाई पदच्यूत गरेर बनेको सरकारको नेतृत्वमा छन्। र आज हाइटीको हजारौ प्रजातान्त्रिक व्यक्तिहरुको दमनमा लागेका छन्। यसै सन्दर्भमा अर्का मानव अधिकारवादी अन्ना फूलर भन्दछिन्- "होनोराइतले विद्रोहीहरुको दमनात्मक कृयाकलापलाई दु:खद बताउँदै सबैलाई बचाएका छन्, उनी बचाउन नहुनेहरुलाई सुरक्षा प्रदान गर्दैछन्।"

यस्ता उदाहरणहरु अरु पनि छन्। जर्जियाका पूर्व राष्ट्रपति गाम्सा खुर्दिया त्यहाँ कम्युनिष्ट सरकार हुँदा निकै चर्चित मानव अधिकारवादी नेताका रुपमा परिचित थिए। तर उनी राष्ट्रपति भएपछि उनीद्वारा भएको ज्यादति र दमनको विरोधमा जनताले ठूलो संघर्ष गर्नु पर्‍यो। र धेरैको ज्यान गयो।

प्रसंगहरुले मानव अधिकार अभियानलाई जनताको आँखामा निकै गिराएका छन्। त्यसैले मानव अधिकार कार्यकर्ताको बीचमा आचार संहिताको आवश्यकताको चर्चा हुन थालेको छ। डा. क्लियरेन्स डायसले भनेका छन्-"मानव अधिकार कार्यकर्तालाई आक्रमण हुँदा त हामी जोडदार विरोध गर्छौं तर जब मानव अधिकार वादीहरुले नै आफ्नो मान्यतालाई तिलाञ्जली

दिन्छन् - अरु समुदायले केही गर्न सक्दैनन्" । त्यसैले मानव अधिकारको प्रश्न एउटा संस्कृतिको प्रश्न बनेको छ। यस्लाई नैतिक प्रश्न बनाएर स्वतः अंगिकार गर्ने परिपाटी नवसाले मानव अधिकार आन्दोलनले आफै भित्रबाट ठूलो धक्का खानु पर्नेछ ।

हाम्रो देशमा छयालीस सालको जन-आन्दोलन शुरु गर्दा नेपाली कांग्रेसका सभापति कृष्ण प्रसाद भट्टराई र संयुक्त बाम मोर्चाको अध्यक्षा साहना प्रधानद्वारा हस्ताक्षर गरी जारी गरिएको अपीलमा मानव अधिकारको पूर्ण बहालीको कुरा उल्लेख गरिएको थियो ।

तर मानव अधिकारको पूर्ण सम्मान गर्ने वचनबद्धता सहित सत्तामा आएको गिरिजा सरकारको करिब डेढ बर्षको शासन कालमा भएको विभिन्न गतिबिधिलाई हेर्दा मानव अधिकार हनन प्रसस्त भएको मात्रै होइन मानव अधिकारको स्थिति यहाँ चिन्ताजनक अवस्थामा पुगेको तथ्य एमनेष्टी इन्टरनेशनलको प्रतिवेदनमा पनि उल्लेख गरिएको छ ।

गत असोजको अन्त्यमा नेपालीले फेरी एक पटक एउटा ठूलो मानिसको हुलमा प्रहरीले गोली चलाएको सुन्नु पर्‍यो । सात जना मानिस घाइते भए र ती मध्ये सबैलाई घुँडामाथि गोली लागेको थियो । तर यसपटक गृह मन्त्री त परै जाओस गृह मन्त्रालयको प्रबक्ताले समेत उक्त घटनाको बारेमा बोल्नु पर्ने औचित्य देखेनन् । पाँच-सात जनालाई गोली लाग्नु भनेको प्रजातान्त्रिक समाजमा ज्यादै सामान्य कुरा हो भने जस्तै गरियो ।

प्रजातन्त्रमा सबै जनता समान हुनेछन् - आफूलाई लागेको कुरा बोल्न पाइने छ प्रजातन्त्रमा कसैको समर्थन वा विरोध गर्नु आफ्नो अधिकारको कुरो हुन्छ । "जनताको दमन गरिने छैन । यातनालाई समाप्त पारिनेछ ।" जनताले प्रजातान्त्रिक समाजमा यी सबै कुराहरु पाइने आशा गरेका थिए ।

तीस बर्षको लामो र दमनात्मक शासन व्यवस्थामा पिल्सिएका नेपाली जनताले सबै दुःखको एउटै उपाय पंचायती व्यवस्थाको अन्त्य र प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको स्थापना भन्ने बुझेका थिए । मानव अधिकारका व्याख्याहरु कांग्रेस र कम्युनिष्ट नेताहरुबाट जनताले प्रशस्त सुनेका थिए ।

तर अहिलेको परिस्थिति भने त्यस्तो छ भन्न पटक्कै मिल्दैन । चौबालीस सालमा भारतको मेघालयबाट नेपाली भाषीहरुलाई धपाइएको कुराको विरोधमा चार वामपंथी घटकहरुले आव्हान गरेको देशव्यापी जुलुस प्रदर्शनीको सिलसिलमा झापामा प्रहरीको गोलीबाट एकजना युवा लक्ष्मी पाण्डेको ज्यान गयो । त्यसबेला प्रतिबन्धित रहेको नेपाली कांग्रेसका नेताहरु गणेश मान सिंह र कृष्ण प्रसाद भट्टराईले लक्ष्मी पाण्डेको हत्याको निन्दा गर्दै तानाशाही पंचायती व्यवस्थाको भत्सर्ना गर्नु भएको थियो । आज पाँच बर्षपछि भारतीय प्रधानमन्त्रीको नेपाल भ्रमणको अबसरमा टनकपुर समस्यालाई लिएर स्मृति पत्र दिने आशयले "महाकाली बचाउ अभियान"को नाममा काठमाण्डौ आउन खोजेको एउटा साइकल र्‍यालीलाई प्रजातान्त्रिक सरकारले नवलपरासी काटेर अघि बढ्न नदिने निश्चय गर्‍यो ।

त्यसैले मानव अधिकारको प्रश्न एउटा संस्कृतिको प्रश्न बनेको छ। यस्लाई नैतिक प्रश्न बनाएर स्वतः अंगिकार गर्ने परिपाटी नवसाले मानव अधिकार आन्दोलनले आफै भित्रबाट ठूलो धक्का खानु पर्नेछ।

बाटोमै विना पूर्जी- विना सूचना साइकल यात्रीहरुलाई पक्राउ गरिएपछि उनीहरुको रिहाइको माग गर्दै जम्मा भएका सातसय (सरकारी तथ्याङ्क) को भीडमा मध्य राती दुइ बजे अन्धाधुन्ध गोली चलाइयो । निष्पट्ट अध्यारोमा प्रहरीले गाडी भित्रैबाटै गोली चलाएको थियो । त्यति मात्रै होइन गोली लागेका कुनै पनि मानिसलाई प्रहरीले अस्पताल लाने आवश्यकता ठानेन, त्यसै छाडी दियो । त्यसबारेमा सोध्दा नवलपरासीका प्रजिअको सजिलो उत्तर थियो "हामी पुग्नु भन्दा अघि नै जनताले उनीहरुलाई लगी सकेछन्", (घटनाको छानबीन प्रतिवेदन / इन्सेक) "मीलाई थाहा छैन प्रजातान्त्रिक सरकारका गृहमन्त्री यो कुरालाई कसरी बुझ्नु हुन्छ । तर हामीलाई भने आश्चर्य लाग्छ गोली ठोक्न पुग्नेले आफूले घाइते बनाएका मानिसहरुलाई अस्पताल पुर्‍याउन भने कसरी भ्याएन । प्रजिअको जवाफले वर्तमान सरकारको नजरमा जनताको जीवन कत्ति सामान्य रहेछ भन्ने स्पष्ट हुन्छ । लक्ष्मी पाण्डेको हत्या भएको बेलामा विरोध जनाउनु हुने प्रजातान्त्रिक संघर्षका नेता गणेशमान सिंह आज काबासोती घटनापछि भने पूर्णतः मौन देखिनु भएको छ। भट्टर ईजी त घटना भए नभएको जानकारी नै नभए जस्तो गर्दै हुनुहुन्छ । हामी मानव अधिकारको क्षेत्रमा कार्यरत कार्यकर्ताहरुलाई राम्ररी थाहा छ वहाँहरु सत्तारुढ पार्टी नेपाली कांग्रेसको नेताहरु हुनुहुन्छ तर हामी यो पनि ठान्दछौं वहाँहरु नेपाली जनताका पनि नेताहरु हुनुहुन्छ । प्रजातन्त्रको स्थापनामात्र होइन त्यसको रक्षा र विकासका निम्ति पनि वहाँहरुले आफूलाई संलग्न राखिरहनु भएको कुरा वहाँहरुले बारम्बार दोहोर्‍याउँदै आउनु भएको छ। र त्यसैकारण शान्तिपूर्ण जुलुस प्रदर्शन गर्न पाउनु जनताको खोस्ने नसकिने नैसर्गिक अधिकार हो भनी जनतालाई बारम्बार बताउनु हुने नेताहरुले मध्यरातमा चलाइएको गोली र घाइते भएका नेपालीका बारेमा मौन रहनुले हाम्रो प्रजातन्त्र र मानव अधिकार बारेको सोचाइ माथि नै प्रश्न चिन्ह लगाएको छ ।

मानव अधिकार भन्ने कुरो सरकारमा बसेका राजनेताहरुको भाषण गर्ने विषय मात्र होइन, मानव अधिकारको प्रश्नलाई सानो राजनैतिक दायराभित्र राखी सीमित स्वार्थको चस्माले हेर्ने परम्परा हामीकहाँ द्रुत गतिले विकसित हुन थालेको छ। तर मानव अधिकारलाई व्यवहारमा उतार्ने काम नहुञ्जेल जनताले सबै सत्तालाई उस्तै मान्न कर लाग्दछ भन्ने कुरा राजनेताहरुले बुझ्नु पर्दछ ।

आफ्नो दलको सरकारलाई पर्न सक्ने सानो अपठेरोका कारण जनतामाथि प्रजिअ र प्रहरीले बहुलठ्ठी ढंगले चलाएका गोलीका बारे पनि यदि प्रजातन्त्रका सेनानी वा मानव अधिकारका योद्धाहरु बोल्न चाहदैनन् अथवा नबोल्न विवश हुन्छ भने स्वयम् नेताहरुकै मानव अधिकार माथि प्रश्न चिन्ह खडा गर्न सकिन्न र ?

मानव अधिकारको रक्षा विना प्रजातन्त्र अघि बढ्नै सक्दैन । र मानव अधिकारको रक्षाका लागि जनताको अधिकारको ग्यारेण्टी हुनैपर्छ। तर महाकाली देखि पाँच अञ्चल पार गरेर आइसकेको साइकल र्‍यालीलाई रोक्नु अनि विनापूर्जी र्‍यालीका सहभागीहरुलाई पक्राउ गरिएको कुराप्रति विरोध जनाउन बस रोक्ने जनतामाथि रातको दुई बजे गोली चलाउनुको औचित्य कुनै पनि हालतमा कसैले पनि पुष्टि गर्न सक्दैन । यसरी कर्मचारी र प्रहरीले गरेको प्रत्येक निर्मम व्यवहारप्रति

सरकारले आँखा चिम्लनेर जनताका नेताहरुले मौन धारण गर्ने हो भने जनताले आफूलाई कसरी सम्मानित नागरिक ठान्न सक्दछन् ।

छयालीस सालको रक्तपातपूर्ण जनसंघर्षपछि स्थापित बहुदलीय व्यवस्था पश्चात सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनताद्वारा निर्वाचित प्रजातान्त्रिक सरकार सत्तामा आएपछि देशमा मानव अधिकारको क्षेत्रमा सकारात्मक कार्वाही चलाउने कुरा त परै जाओस् निरन्तर मानव अधिकारको गम्भीर रुपमा हनन गर्ने काम भैरहेको छ । ०४८ सालको खोटाङको मनोज जोशी हत्याकाण्ड, २०४८ चैत्र २४ को काठमाण्डौको गोली काण्ड, २०४९ साल असोज २९ गतेको कावासोती गोलीकाण्ड मात्र होइन अरु कयौं ठाउँमा गोली चलेको पनि हामीले देख्नु सुन्नु परेको छ ।

अब त एमनेष्टी इन्टरनेशनल जस्तो प्रतिष्ठित र शान्तिकामी संगठनले ज्ञापन पत्र दिन निकालेको जुलुसमा समेत लाठी प्रहार हुन थालेको छ । कालो झण्डा देखाउन प्रयास गर्ने संसद सदस्यहरुलाई समेत जेल पठाउन थालेको छ । यसै प्रसंगमा हामी भन्न सक्छौं पहिलो पिंढी अर्थात र राजनैतिक क्षेत्रका दिग्गजहरुबाट मानव अधिकार संस्कृतिको विकास र जगेर्ना हुन सकेको छैन । यस्तै स्थिति विद्यमान रहिरह्यो र जनताका अगुवाहरु लाचार भएर मौन बसिरहे भने बहुदलीय आवरण भित्रैबाट जन विरोधी शासन व्यवस्थाको पुनर्उदय हुन सक्दैन भन्ने ठोकुवा गर्न सकिदैन । यस कुराको उदाहरण स्वरुप संसारका धेरै मुलुकहरु लाई लिन सकिन्छ ।

आज हाम्रो निर्वाचित-सरकार प्रत्यक्ष रुपमै पञ्चायती कालका मानव अधिकार हनन कर्ताको सुरक्षाको लागि सक्रिय भएको छ । देशका सबै मानव अधिकार कार्यकर्ताको निरन्तरको माग विपरि त प्रधानमन्त्री कोइरालाले मल्लिक आयोगको प्रतिवेदनलाई थन्काइ दिनु भएको छ । हामीलाई भन्न कर-लाग्छ हिजोका आन्दोलनका नेता आज "शासन गर्न" मा व्यस्त छन् र शासन गर्न सशस्त्र शक्ति आवश्यक पर्छ । त्यसैले उनीहरुलाई जनशक्ति हैन सशस्त्र शक्ति चहिएको छ । यो आजको ज्यादै निर्मम तर वस्तुगत तथ्य हो ।

त्यसैले मानव अधिकार आन्दोलनलाई एउटा सांस्कृतिक आन्दोलनको रुपमा अगाडि बढाउनु हामी मानव अधिकार कार्यकर्ताहरुको प्रमुख दायित्व हुन आएको छ । यस्तो [illegible] मानव अधिकार कार्यकर्ताहरुले राजनैतिक स्वार्थभन्दा माथि उठेर मानव अधिकार संस्कृतिको विकासका लागि पाइला सार्नु पर्छ । ●

गोन्जालो: प्राकृतिक न्यायबाट समेत बंचित गराइए

"दण्डनीय अपराधको आरोप लागेको अवस्थामा प्रत्येक सुबिधाहरु र बचाउको निम्ति सबै आवश्यक सुविधाहरु दिएको खुला अदालतले कानून अनुसार निज लाई अपराधी नठहऱ्याउन्जेल निज निरपराध मानिने छ ।"

उपरोक्त वाक्यांश मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रको एघारौं धाराबाट उधृत गरिएको हो । र यसै धारालाई समकालिन विश्वका चर्चित राजबन्दी डा. अबिमायल गुज्मानको कारवासको सन्दर्भमा हेर्ने हो भने उनी माथि न्याय भएको छैन भन्ने कुरा किटानीका साथ भन्न सकिन्छ ।

यो कुरा साँचो हो डा. गज्मान बिगत बाह्र वर्ष देखि पेरुको कम्युनिष्ट-पार्टी साइनिङग पाथ द्वारा देशभित्र संचालन भई रहेको हिंसात्मक क्रान्तीको अगुवाई गर्दै थिए । तर यो कुरो पनि एकदमै सत्य हो कि उनी एउटा प्रष्ट सिद्धान्त र आस्था बोकेर हिंसामा ओर्लिएका थिए ।अल्वर्ट फुजिमोरी सरकारले गिरफ्तारीको तत्काल पश्चात उनमाथि लागु औषधी ओसार पसार गरेको आरोप लगाएको थियो । तर आखिर उनलाई उनको र राजनीतिक बाटो कै आधारमा आम हिंसा गरेको अभियोग लगाई आजिवन कारावासको सजाय तोकियो ।

गुज्मानलाई गिरफ्तारी पश्चात बडो अमानवीय ढंगले लिमा स्थित प्रहरी प्रधान कार्यालयमा राखिएको थियो । वीस तल्ला अग्लो उक्त भवनको सबभन्दा माथिल्लो तल्लामा राखिएका गुज्मानका लागि छत्तीस सय सशस्त्र सैनिकहरु तैनाथ गरिएको थियो भने एक्काइस बटा बख्तर बन्द गाडी र पैतीस बटा टैंकहरु भवनको वरिपरि राखिएका थिए । फलामको पिजडा भित्र राखिएका गज्मान सम्म पुग्न फुजिमोरीले समेत विशेष अनुमति लिनु पर्छ भनिएबाट पनि बुझ्न सकिन्छ त्यसबेला उनलाई कति कठोर पहरा बीच राखिएको थियो । पहरा गर्नु त सरकारको काम नै होला । तर दर्शनशास्त्रको प्राध्यापक भई सकेका एकजना प्रतिष्ठीत व्यक्तिलाई लुगा समेत लगाउन नदिएर कैदीको तल्ला लट्काउन लगाएर जुन अपमान गरियो त्यसलाई विश्व समूदायले साहै निकृष्ट कार्यका रुपमा लिए । त्यस बखत गुज्मानलाई शारिरिक यातना पनि दिइएको अनुमान पनि सत्यताको ज्यादै नजिक देखिन्छ । गिरफ्तार गरिए पश्चात टि.भि. मा देखाउँदा उनलाई कमिज फुकाल भनिदा उनले फुकालेका थिए । र पाइन्ट फुकाल भनिदा उनले दुख्छ भनेका थिए । त्यसबेला उनलाई खुट्टामा हिर्काइएको अनुमान गरिएको थियो । पक्राउ गरिएको दिन पछि उनलाई अपराधी कैदीहरुलाई लगाउन दिइने धारे लुगामा पिंजडामा राखी नाटकीय ढंगले पत्रकारहरु समक्ष प्रस्तुत गरियो । त्यसबेला सम्म उनलाई एक्लै राखिएको थियो । र त्यसपछि पनि नितान्त एक्लै नै राखिएको छ । पत्रकारहरु समक्ष आफ्नो कुरा राख्न नदिन पनि उनका सामु कैयन बाधाहरु तेर्स्याइएका थिए । प्रहरी मुख्यालयमाथि राखिएको आकस्मिक हेलीकप्टरलाई त्यहि बखत चक्कर लगाउन लगाइएको थियो भने बाजागाजा समेत घन्काउन लगाईएको थियो ।

एउटा बन्दीले पाउनु पर्ने सामान्य अधिकार बाट पनि त्यसरी बंचित गरेर मात्र नपुगी पेरु सरकार

बाँकी ३२ पेजमा

डोटी, जहाँ परिवर्तनको पदचाप सुनिंदैन

कुन्दन अर्यालको रिपोर्टिङ

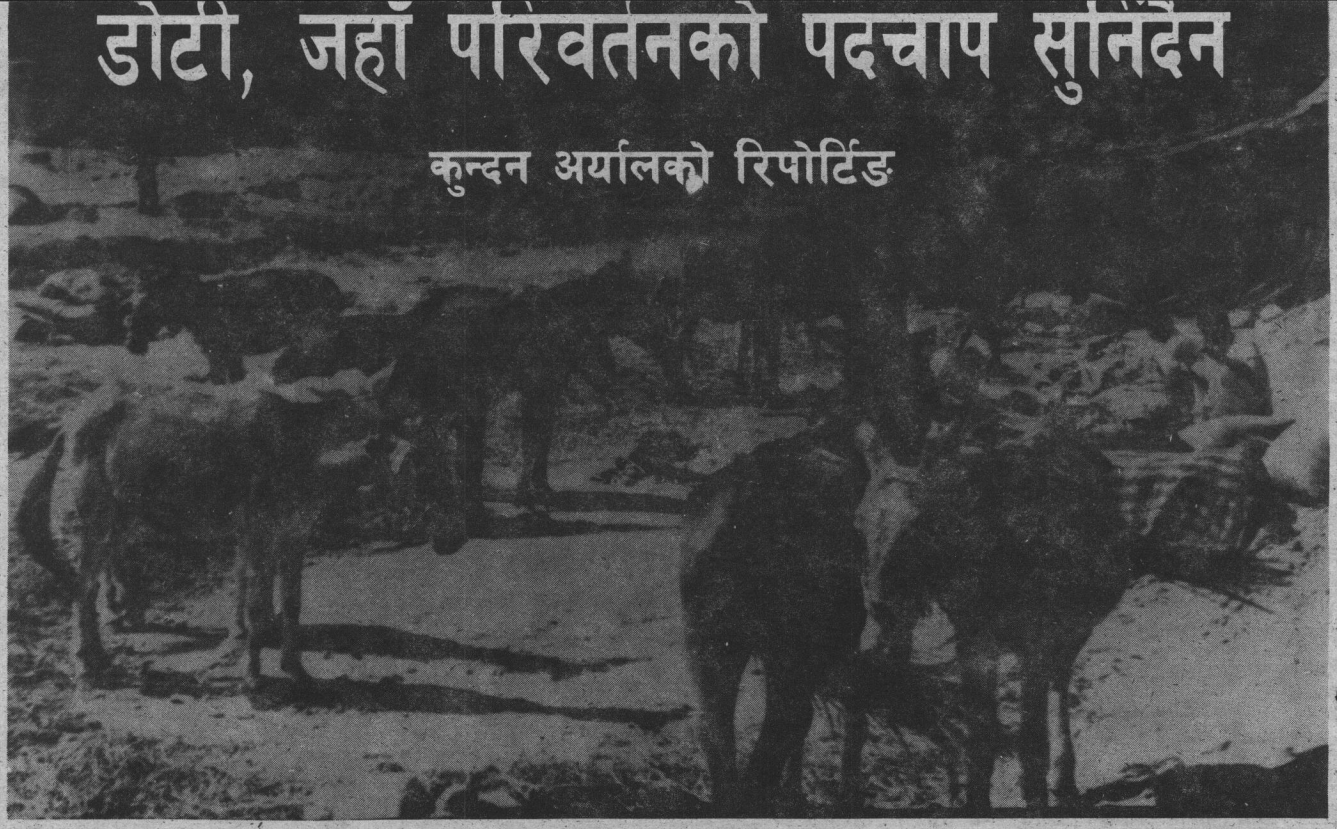

एउटा व्यक्ति त्यसवखत मात्र कुनै पनि देशको सच्चा नागरिक ठहरिन्छ, जब उसले नागरिक अधिकार र कर्तव्यको समन्वय गर्न सक्दछ। तर डोटीवासीले कतिपय नागरिक अधिकारहरु त पाएका छैनन्, नागरिक- कर्तव्यप्रति पनि उनीहरु कतिपय कारणले गर्दा जागरुक हुन सकेका छैनन्। तसर्थ पुन प्रजातन्त्र आगमनको तीन बर्षपछि पनि डोटीमा उल्लेख्य परिवर्तन देखिंदैन।

कुनै समय कालापानी कहलिने कर्णाली पारीको डोटीको सदरमुकाम दिपायल-सिलगढी देखि वरपरका गाउँहरुमा तपाई प्रष्ट रुपमा कतिपय मान्यता, प्रचलन र रुढीग्रस्त सोचाइहरु देख्नु हुन्छ, जो मानव अधिकारका उल्लंघनका निम्ति बलियो कारक तत्व बनिरहेका छन्।

सिलगढी, डोटीका तुलनात्मक रुपले शिक्षित बासिन्दाहरुको सानो बस्ती हो। करिब डेढ किलोमिटरको पाटोको रुपमा रहेको यस सुन्दर बजारको ढुङ्गेबाटोको दुबै तर्फ घरहरु छन्। र सबै घरहरुमा कुनै न कुनै पसलहरु रहेका छन्, स्टुडियोदेखि दुइवटा सम्म भिडियो क्यासेट लाइब्रेरीहरु रहेका छन्, चारवटा डिस एन्टेनाद्वारा झण्डै डेढ सयघरहरुमा दूरदर्शन हेर्ने गरिन्छ। एकसय छयालिस फोनहरुद्वारा तपाईं जहाँसुकै ट्रंक गर्न सक्नु हुन्छ तर त्यति आधुनिक परिवेशमा पनि तपाईं देख्नु हुन्छ- कुनै "अछुत" ले होटलमा चिया पिए पश्चात अलग्ग पानी लिएर आफुले पानी लिएर भाँडा माझ्नु पर्छ, छुट्टै बस्नु पर्छ। यस्ता धेरै कुसंस्कार सिलगढीको शिक्षित समुदायमा त बिद्यमान छ भने ग्रामिण समुदायको के हाल होला सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ।

तल्ला जातिलाई प्रबेश निषेध :

सामान्य बोलिचालीको भाषामा जनसम्पर्क अधिकारी कहलिने प्रजिअ कार्यालयका प्रशासकीय अधिकृत कृष्ण बहादुर विष्ट भन्दछन्- "यस जिल्लामा मेरो तीन बर्षको अनुभव यहि छ कि यहाँ शत्रुले पनि तल्लो जातिको भएर जन्मन नपरोस।"

डोटीमा छुवाछुतको प्रचलन यति व्याप्त छ ।क योग्यताका बावजुद कतिपय व्यक्तिहरु तल्लो जातका कारणले सेवाबाट वन्चित गराइएका छन्।

देहीमाण्डौ स्थित प्रभात मा.वि. का प्रधानाध्यापक मुक्ति नाथ शर्मा स्कुल बाहिरको चिया दोकानमा एकजना "कामी" लाई दया दर्शाउदै भन्दछन् - "ठीकै छ म तिम्रो छोरालाई अतिरिक्तको कोटामा भए पनि राखी दिउँला, हेरौं- ६-७ महिना लाग्न सक्दछ।" आई. एस्सी. पास गरेर पनि महुवाको निम्न माध्यामिक बिद्यालयकमा केवल पानी नचल्ने जातिको कारणले शिक्षक हुनबाट बन्चित "अभागी" विश्वकर्माका बाबु हेडमास्टर शर्मासंग हात जोड्दै भन्दछन् - "सरखार, त्यति मिलाई दिनु भए म धन्य हुने थिएँ, हजूरको जे सुकै चाकडी गरौंला।"

महुवा स्कूलमा आई. एस्सी. शिक्षकको आवश्यकता छ। परन्तु ती विश्वकर्मालाई स्कूलमा भर्ना गर्न संचालक समिति तयार छैन, अन्य कसैले त्यो अमानवीय परम्परालाई तोड्न दबाव दिने हिम्मत पनि जुटाउन सकेका छैनन्।

सिलगढी नजिकै सरस्वती टोलका एक जना दमाई काठमाण्डौमा एम.कम. पढ्दै गरेका, छुवाछुतको प्रथाबाट बीचलित भई कहिले काँही कोठामा रुने समेत गर्दछन। - उनका साथीहरु बताउँछन्।

पढे लेखेका, भौतिक विकास र विज्ञान बारे देश विदेशबाट जानकारी पाएका शिक्षित वर्गले पनि डोटी को यस अमानवीय पक्षलाई उन्मूलन गर्ने बारे सोच्न भ्याएका छैनन्। अलि बढी शिक्षित भए पश्चात ज्यादातर मानिसहरु यस कठीन र दुर्गम जिल्लाबाट बसाईं सर्ने गर्दछन्। बाँकी यहीं रहेकाहरु पनि बास्तवमा भन्ने हो भने आफूले पाउने मान - मनितो र सेवाबाट टाढिन चाहँदैनन्।

डोटीमा शिक्षितहरु मात्र होइन अग्रपंक्तिमा रहेका राजनीतिज्ञहरु पनि पुराना राजा रजौटाका सन्तान र उच्च जातिका हरु नै छन्। सिलगढीको नेवार समुदायमा शिक्षाको प्रसार तुलनात्मक रुपले बढी छ, गाउँ गाउँका धनी बाहुन, र क्षेत्रीका सन्तानहरु प्रायः पठीत छन्, तर उनीहरु सायद, आफूले पढेको - जानेको कुरा ग्रामिण बासिन्दामा बाँड्न चाहदैनन्। पैसा हुनेहरुका लागि शहरी सुबिधाका निम्ति धनगढीदेखि काठमाण्डौ छ। उनीहरु फूर्सदको समय यस जिल्लामा आएर बिताउँछन् वा लामो समय बिताउँदा पनि आफूले पाउने परम्परागत र बाध्यात्मक श्रद्धा गुमाउन वा अफाल्न चाहँदैनन्।

भित्री डोटीका एउटा बिद्यालयका प्रधानाध्यापक भन्दछन् - "छुवाछुतको प्रथा त कायम रहनै पर्दछ। कर्म अनुसारको फल न हो।" ती व्यक्ति उक्त बिद्यालयका संस्थापक प्रधानध्यापक हुन। र त्यस बिद्यालयका निम्ति उनले प्रशस्त परिश्रम समेत गरेका छन्। तर बिद्यालयमै किन नहोस अछुतहरु केही परै रहनु पर्दछ भन्ने उनको मान्यता छ।

सिलगढी प्रवेश गर्ने ठाउँ निरै एक होटलमा एकजनालाई माथिबाट खन्याएर अलग्गै रक्सी दिएको देखेर यसपंक्तिकारले जिज्ञासा राख्यो -"रक्सी पनि छोइन्छ?" नजिकै रक्सीले मातेर धुत भएका एक ब्राह्मणले भने-" सबै कुरो छोइन्छ, यिनले पखालेर राखेको बर्तन सुकेपछि मात्र छुडुवा हुन्छ।" कतिपय होटलवालाहरु त्यस्ता भाडालाई आगोमा तताएर "चोखो" तुल्याउने पनि गर्दछन्। बाटो हिड्नेहरुलाई घर घर माथि बाट पानी छ्यापेर छिटो फाल्ने चलन सिलगढीमा व्याप्त छ। बाहिरी जिल्लाहरुबाट आएका कर्मचारीहरु पनि भन्दछन् - "यहाँ छुवाछुत ज्यादै छ" तर यो भयावह संस्कारलाई निर्मूल पार्ने पक्षमा त के सुधारको पक्षमा पनि उनीहरुले खासै केही गर्न सकेका छैनन्। जनकपुर घर हुने दूरसंचारका प्राविधिक कर्मचारी दीलिप कुमार कर्ण झण्डै विगत एक वर्षदेखि डोटीमा कार्यरत छन् र उनी भन्दछन् -"हाम्रो तिर यति धेरै भेदभाव छैन, म त पानी नचल्नेहरुसंग पनि संगै बसेर खान्छु तर यहाँको मान्छे त बुझदै बुझदैन।"

जातिप्रथाको माध्यमद्वारा डोटीमा उपल्लो दर्जाका मानिसहरुलाई शोषण गर्न पनि सजिलो भएको छ। मल्जाति वा उपर्जातिमा पर्ने ब्राह्मण, क्षेत्री, ठकुरी, खत्री, नेवार आदिको आर्थिक स्थिति पनि राम्रो देखिन्छ भने तल्लो वा नीचो जातिका दमाई,कामी वा ल्वार, ओड, मूल-सार्कीहरुको जीवन ज्यादै कष्टकर देखिन्छ। सामाजिक जीवनमा त उनीहरुको कुनै प्रतिष्ठा छैन नै। उनीहरुले छुट्टै धाराको प्रयोग गर्नु पर्ने प्रचलन अद्यापि छ।

"नजिकैको जिल्ला - बैतडीको पाटनमा एकजना विश्वकर्मा ओभरसियरले जातिकै कारणले ज्यादै प्रताडित हुनु परेपछि सरुवा मागेर बिदा भए।" गफ-टेबिलमा यस्तो प्रसंग उठ्दा डोटीका वर्तमान प्रजिअ किशन बहादुर बिष्टले भने -"यस्तो ठाउँमा त्यस्ता जातिकाहरुलाई पठाउनु हुन्न, मिलाउन पनि जान्नु पर्छ नि।"

कूल मिलाएर, डोटीमा जाति पतिको भेदभाव र छुवाछुतको प्रथा एउटा बृहद् अभियान बिना उन्मूलन गर्न सम्भव छैन। यहाँका अछुत कहलिएका जनता ज्यान फालेर छुवाछुतको धर्म पालन गर्नु नै आफ्नो परम कर्तव्य सम्झिरहेका छन्। पढेलेखेकाहरु आफूले सम्मान पाउने कारणले पनि त्यसलाई नामेट तुल्याउन चाहदैनन्। माथिल्लो जातका कहलिने ग्रामिण बासिन्दा सकेसम्म छोइछिटो गर्नु नै आफ्नो धर्म सम्झन्छन् भने राजनीतिक कर्मीहरुको फाइदा पनि यस्ता "बिश्वास" हरु कायम रहनु मै छ भन्ने कुरा उनीहरुको गतिबिधिहरुबाट प्रष्टि देखिन्छ।

भीषण गरीबी

डोटीको छायाँ बनी सक्योः

डोटीका करिब डेढ लाख जनतामध्ये अधिकांश भीषण गरीबीले पीडित छन् भन्ने कुरा यहाँका गाउँ-बस्ती घुम्दा स्पष्ट रुपमा देख्न सकिन्छ। यहाँ प्रायः कसैलाई पनि आफ्नो उब्जनीले बर्षभरी खान पुग्दैन।

कृषि विकास बैंकद्वारा संचालित साना किसान विकास आयोजनाको कालिकास्थानका प्रमूख तेजनाथ जोशी भन्दछन् - "यहाँका बासिन्दा यथोचित मेहनत गर्दैनन्। धेरै कर्मचारीहरुको प्राय एउटै भनाई यस्तै छ- "यहाँ मान्छेको के कुरा गर्ने ?" "यो ठाउँको के कुरा गर्ने ?" बाहिरबाट आएर डोटीलाई हेर्नेहरुको निष्कर्ष छ - यो ठाउँ पछाडि पर्नुको एउटा कारण यहाँका मानिसको मेहनत नगर्ने बानी पनि हो।"

दिपायल-सिलगढी नगरपालीकाको दिपायल बजारका मानिस सानो तिनो व्यवसाय गरेर जीविकोपार्जन गरिरहेका छन्, सिलगढीका बासिन्दा अछाम, बझाङ, बाजुराका मानिस र

बाबुको अफिस पनि यहि हो, छोराछोरीको स्कूल पनि यहि हो

स्थानीय कर्मचारीहरुमा आश्रित छन् । र ग्रामिण इलाकाको जीवन यति दुष्कार छ कि मानिसहरु रामरी लुगा लगाउन समेत पाउँदैनन् ।

कार्तिक मंसीरमा धान भिऱ्याएर गहुँ छरेपछि केही दिनलाई गाउँ फर्केका पुरुषहरु पनि आर्थिक उपार्जनका लागि भारत तर्फ झर्ने गर्दछन् । झिमेमालिगा मा.वि.बाइलका वि. एस्सी. शिक्षक रामाशिष ठाकुर र सरस्वती नि.मा.वि. राना गाउँका दुःखी यादव भन्दछन्- "गरीबीका कारण यहाँका बासिन्दा छोराछोरीलाई पनि पढ्न पठाउँदैनन्, उनीहरु छोराछोरीलाई गाई-वस्तु हेर्ने लगाएर जीविकामूलक काममा अल्झाएको ठान्दछन् । र झन झन पछि पर्दछन् ।"

विगत तीन वर्ष देखि महुवामा बसिरहेका तेजनाथ जोशी भन्दछन् -"यहाँ उव्जनी नभएकोले १०-१५ रोपनी जग्गा हुने मान्छेलाई पनिभूमिहीन भनिदिए फरक पर्दैन, यहाँको हालत यस्तो छ, कि पचास हजार हुने मान्छे पनि धनी कहलिन्छ ।"

साना किसान विकास आयोजनाले हाल ३१ जनालाई लोकल भैंसीका निम्ति ७-८ हजार गरी कूल दुई लाख र दुई हजारका दरले कुखुरा पालनका निम्ति चार जनालाई झण्डै आठ हजार लगानी गरेको बताउँदै जोशी भन्दछन् -"त्यस्मा पनि सबैको भाषा नाघी सक्यो, आएको नाफा पनि उनीहरुले खाँदै सिध्याउँछन् ।

डोटीमा सामन्त र जमीन्दारहरुको शोषण पनि व्याप्त छ तर जनता बुझिरहेका भने छैनन् । ६० देखि १२० प्रतिशत बार्षिक व्याजदर तिरेर साहुसंग ऋण राख्ने ग्रामिण मानिसहरु बैंकको सहुलियत व्याजदरको सुविधा लिन चाहदैनन् । उनीहरु भन्दछन्- "साहुलाई तिर्न नसके उनीहरुले घर, भैंसी जे पनि लिइ दिन्छन्, बैंकलाई त नगदै चाहिन्छ ।"

छोरी वेचेर ऋण तिर्ने चलनः

त्यसो छ छोरीको जन्मलाई नेपालको कुनैपनि भागमा खुसीका रुपमा मनाइदैन, डोटमा त झन छोरी जातिको जीवन ज्यादै दयनीय छ । छोरीको जन्मलाई लिएर यहाँ यस्तो गीत पनि गाइन्छ -

"चेलो होला मानि राख्या
चेली, मुलाई भैंछ ।
रिन,काटूँला दीन काटूँला
क्यैन बड्गै छ ॥"

छोरा होला भन्ने सोचेको त छोरी पो भइछे भन्दै गीतमा चित्त बुझाइएको छ - छोरी अर्काको घरमा दिएपछि आएको पैसाले ऋण तिरौंला, दुःख पन्छाउँला ।

डोटीका ग्रामिण इलाकाहरुमा "धन खाने" प्रचलन व्याप्त छ । यस प्रथाले नारीलाई वस्तुभाउको स्तरमा खसाल्दछ ।ब्राह्मण र क्षेत्रीहरुमा प्रायः कमै देखिने यस प्रचलनमा छोरी माग्न आउने वर पक्षसित लेनदेनको मोलतोल गरिन्छ । देहीमाण्डौ मा.वि. कक्षा दशका विद्यार्थी वीर बहादुरका अनुसार अहिले माथिल्लो जातिमा केटी पक्षले बीस-बाइस हजार र तल्लो जातिमा पाँच सात हजार माग्न गरेका छन् ।

यस्तो प्रथामा चेली बेच्ने पक्षले विवाह गर्ने वर स्वयं बरियाँतमा अनुपस्थित भए पनि चेली दिएर पठाउँछन् । त्यस्तै सानैमा केटा-केटीलाई टिकाटालो गरिदिने चलन पनि डोटीमा छ । जसलाई पिठाया भनिन्छ ।

डोटीका साउदहरु क्षेत्री जातिमा पर्दछन् । तर यिनीहरुमा अद्यापि "धनखाने" चलन व्यापक छ ।

धन तिरेर ल्याएकी स्वास्नी अर्कोसंग भागी भने भगाउनेसंग पहिलेको लोग्नेले पनि पैसा तिराउने गर्दछ । र त्यसरी भाग्ने आइमाई "बान" कहलिन्छे,पैसामा बिक्री हुन्छे । सबैभन्दा अमानवीय पक्ष के छ भने त्यसरी पहिलेको लोग्ने मानिसको पक्षलाई दोश्रो लोग्ने मानिसको पक्षले दुवै गाउँको मध्य तिर पर्ने चौतारोमा "धन फिर्ता" दिन ल्याउँदा बनाउने भरपाइमा अक्सर बढी रकम उल्लेख गरिन्छ । र पछि उक्त आइमाई तेश्रो व्यक्तिसंग भागी भने दोश्रोले पहिलेको भन्दा झन बढी रकम असुल गर्दछ ।

आफ्नो स्वास्नी भाग्दा लगाएको लुगा, गहना, र पहिले तिरेको "धन" सबै पहिलो मानिसले फिर्ता लिन्छ । यसरी फिर्ता लिने-दिने समारोह सुरुवातमा बडो तनावपूर्ण हुन्छ । दुवै तर्फकाले ठूला ठूला लाठो बोकेका पनि हुन्छन् । त्यहाँ प्रायः पुराना र नयाँ दुवै वर हुदैनन् तर धन लिने दिने गर्न दुवै का बाबुहरु उपस्थित भएका हुन्छन् ।

सिलगढीको सिरानमा बस्ने अरवीन्द श्रेष्ठ ०४४ मा आफूले खिरसैन र कलैनाका यस्तै दुई पक्षबीच भएको धन फिर्ता दिने र लिने समारोह प्रत्यक्ष देखेको कुरा जीवन्त ढंगले बताउँदै भन्दछन् -"त्यस बखत बाइस सय तिरेर बाउन्न सयको भर्पाई बनाइएको थियो, पाउने पक्षमा पनि सबै ल्याप्चे त हुन, भर्पाई लेख्नेले जता घुमायो उतै त हो ।"

डोटीका महिलाहरु पुरुषको तुलनामा ज्यादै धेरै काम गर्दछन् । सिलगढीको सानो समूदायको कुरा छाडेर गाउँ तिर हेर्ने हो भने महिलाहरुले मात्र डोटीको जीवन धानेका छन, र क्सी र तास डोटीका प्रत्येक गाउँ र ठाउँका पुरुषहरुका प्रिय वस्तु हुन । हाल खाद्य तथा कृषि बजारसेवा विभाग, सिलगढीमा कार्यरत उदयपुर निवासी कर्मचारी दुर्गा दहाल भन्दछन्- "यहाँका लोग्ने मानिस दिनभरी तास र बेलुकी रक्सीमा मस्त हुन्छन्, काम त आइमाइले मात्र गर्ने हुन ।"

डोटीमा स-साना छाप्रे "दोकान" हरु थुप्रै छन्, दिउसै यी दोकानहरुमा मुस्किलले पिउन सकिने चिया पाइन्छ, खान प्रायः केही पाइदैन, साढे चार-पाँच बजेतिर चिया पनि बन्द हुन्छ र मात्र रक्सीको सेवा सुरु हुन्छ । कतिपय लोग्नेमानिस त्यस्तै दोकानमा मासु ल्याएर पकाउन लगाउँछन् र घरमा डकार्न मात्र पुग्दछन् ।

गाउँघरमा जहाँसुकै देखिन्छ,- पाँच सात वर्षे बालिकादेखि थरथर काँप्ने बुढीसम्म ढिकी कुट्ने देखि केलाउने, बढार्ने काम गरिहेकै हुन्छन । तरुनी र अधबैंसेहरुको डोरीले बाँधेको भाँडमा पानी ओसार्ने काम त छदैछ । जुनसुकै उमेरका सबै महिलाहरुको पहिरन प्रायः एकैनासको हुन्छ-घाँघर र चोलो वा धोती पटुका र चोलो । यहाँ विवाह नभएका केटीहरु पनि पोते लगाउँछन् तर पन्ध्र वर्ष नाघ्दा पनि विवाह नहुने केटी बिर लै पाइन्छन् ।

एउटा पुरातन समाजमा देखिने स्वभाविक कुरा डोटीमा पनि देखिन्छ । यहाँका मानिसहरुको सम्पूर्ण जीवन देवी-देवताहरुको तजवीजमा नै निर्भर गर्दछ भन्ने मान्यता यहाँ अद्यापि पाइन्छ । देवी देवतालाई रिझाउन गरीबकी छोरीलाई किनेर "देवताको सेवामा" समर्पित गर्ने चलन पनि यहाँ धेरै बर्ष सम्म व्यापक रुपमा र ह्यो । राजा नागमल्लले सुरु गरेको भनिने उक्त प्रथाको अवशेष भने अद्यापि पाइन्छ । पत्रकार विजय चालिसेले ०३६ मा लेखेका थिए । - "डोटीको गिरीचौकामा अझै दुइजना धौकीहरु

छदैछन्।" प्रभात मा.वि. देहीमाण्डौका प्रधानाध्यापक मुक्तिनाथ शर्मा भन्दछन् -"गिरचौका र छपालीमा १-२ बटी देउंकी अझै हुनुपर्छ। अब बुढी भइसके होलान।" स्थानीय बासिन्दाहरु भन्दछन् -"पहिले पहिले त थुप्रै थिए, अब विस्तारै कोही घरजम गरेर बस्न थाले, कोही पूरै वेश्या नै भए।" सुरुसुरुमा धौकीहरुको विवाह हुदैनथ्यो। तर यिनीहरुको यौन शोषण भने त्यसबेला देखि अहिलेसम्म समाजमा करिब करिब मान्यता प्राप्त प्रचलन नै भइसक्यो। सिलगढीको शैलेश्वरी पनि पहिले धौकी चढाउने मन्दिरका रुपमा चर्चित थियो।

विना श्रीपेचका राजाहरुः

चन्द, सिंह, शाह, ठकूरी आदि डोटीमा राजा कहलिन्छन्। यी जातिका व्यक्तिहरुलाई हजूर, राजा आदिको सम्बोधन गरेको जहाँसुकै सुनिन्छ। तर त्यस्तो सम्बोधनको कसैले प्रतिबाद गर्दैनन्, कसैले भन्न सक्दैनन् -"ए म किन राजा, यो देशमा राजा त एउटै छन्।"

७-८ बर्षदेखि सिलगढीमा चिया-रक्सीको दोकान चलाएर बसेका यज्ञराज श्रेष्ठ डोटीलाई पश्चिमा क्षेत्रीहरुले शोषेको ठाउँ भन्न रुचाउँछन्। वास्तवमा डोटीको ग्रामिण भेगका जनता हरवखत यति त्रसित देखिन्छन् कि अलि ठाँटिएर हिड्ने व्यक्तिलाई बाटोमा देख्दा पनि नमस्ते गर्दछन्, फोटो खिचिदिनेलाई नमस्ते गर्दछन्। बोल्दा "सरखार" र "हजूर" को थेगो नै हाल्दछन्।केही सोध्यो भने दुवै हात जोडेर जवाफ दिने भक्तजनहरु पनि यहाँ प्रसस्त भेट्टाइन्छन्। अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक) अन्तर्गत संचालित मानव अधिकार सचेतन अभियानका सुदूर पश्चिमाञ्चलका क्षेत्रीय अधिकृत दशरथ बुढाथोकी यस प्रबृत्तिलाई "हतासिएको मनस्थिति" वा "लघुताभाष" को परिणति भन्न चाहन्छन्।

डोटीका अधिकांश वासिन्दा निमुखा र सरल भएकाले बर्षौदेखि विना श्री पेचका अनेक राजाहरुका विविध शोषण र उत्पीडनमा पिल्सिएका छन्। यहाँ तीसदेखि तेतिस प्रतिशत अछुत जाति भएको अनुमान गरिन्छ। र अब उनीहरुमा कसैले जोडले खुट्टा बजारे पनि तर्सिने बानी परिसकेको छ। ठूला जातिका जो सुकैलाई जहाँ भेटे पनि यहाँ तल्ला जातिकाले धनुष्टंकार प्रणाम गर्नु पर्ने चलन छ। ठूलो जातिको व्यक्तिले आफू भन्दा जतिसुकै बुढो व्यक्ति भएपनि तल्लो जातिको व्यक्तिलाई "तँ" नै भन्ने प्रचलन छ।जाति पाति र उँचनीचको प्रथा यहाँ यति प्रबल छ कि सिलगढीको पानी पहिले उच्च जातिकाहरुको घर भएर मात्र "नीच" हरुकहाँ बग्दछ। यहाँका बस्तीहरु नै यसरी बसाइएको छ कि जति ओरालो लाग्यो उति "नीच" जातिका मानिस हरुको घर भेट्टाइन्छ। यहाँका सबै गाउँहरुको बनोट त्यस्तै छ।

देवताका मन्दिरहरुमा आज पनि तल्लो जातिका मानिसहरुले प्रवेश पाउदैनन। सिलगढीका राजनीतिक कार्यकर्ता गोपी नेपाली पानी नचल्ने जातिका भएपनि बेला बेला निकै कुर्लिन्छन्। तर आजसम्म उनले पनि शैलेश्वरीको मन्दिर भित्र पस्ने साहस जुटाउन सकेका छैनन्।

जिल्लाको आर्थिक बनौट पनि यस्तो छ कि सुनारे बाहेक सबै तल्लो जातिका मानिसहरुका बीच सारा गरीबी मात्र भाग लागेको छ।

नोट देखाउँदै भन्छ : "इण्डियासे आया हूँ"

कलैनाको एउटा चिया दोकानमा यस पंक्तिकारसंग एक जना तल्लो जातिका व्यक्तिको परिचय भयो। उनी पर्‍ै बसेर चिया पिउँदै गफ हाँकि रहेका थिए। चिया पिइसक्ने वित्तिकै फूर्तिलो ढंगले गिलास माझेर राखी सकेपछि उनले दुवै जनाको चियाको पैसा तिरीदिए। पंक्तिकारको आश्चर्य थियो -"ओहो किन त्यसरी तिर्नु भयो?" उनले सहज ढंगले भने -"केही छैन हजूर, इण्डियासे आया हूँ।"

नेपालका कतिपय पहाडि जिल्लाहरुमा झैं डोटीमा पनि पैसा कमाउन भारत जाने चलन छ। यहाँका पुरुषहरु भारतमा दरबानको काम गरेर पैसा बचाउने गर्दछन्। स्थानीय मानवाधिकार वादी कार्यकर्ता शंकर बोगटी त्यस्तो कामलाई

दिपायल सिलगढी नगरपालिका

दिपायल सिलगढी नेपालको एकमात्र त्यस्तो नगरपालिका हो जहाँ बडा-बडा बीच ट्रंक्स चल्दछ। र यो नगरपालिकाको एक छेउ उडीतोला, रातौली, पाकरी आदि गाउँहरुबाट गोसेडा, मलुबाटार आदि गाउँसम्म पुग्न एकदिन पूरै लाग्दछ। नगरपालिकाले १७८४२ हेक्टर क्षेत्रफल ओगटेको छ। नगरपालिका अन्तर्गत, दिपायल, राजपुर र सिलगढी आदि ठाउँहरु विशेष चर्चित छन्। तर दिपायलबाट सिलगढीसम्म हिडेर पुग्न एक दिनसम्म लाग्दछ। राजपुर तलको पिपल्ला बजार दिपाय सेती बगरमा रहेको बजार र सिलगढी बजार एउटै नगर पालिकामा पर्दछन्। तर दिपायलबाट सिलगढी हिडेर पुग्न तीन-साढेतीन घण्टा सम्म लाग्दछ। र बाटोमा पातला बस्तीहरु मात्र छन्। सम्पूर्ण बाटो एउटै नगरपालिकामा पर्दछ तर दिपायल र सिलगढीलाई त्यसबाटोले एउटै नगर पालिकामा जोड्न सकेको छैन। कहिलेकाँही चल्ने बस हरुमा जाँदा पनि एक घण्टा करिब त लागि हाल्छ। र बसले पनि १२ कि.मि.को सो बाटोमा पन्ध्र रुपैया लिइदिन्छ।

सिलगढीको प्रचीन सैलेश्वरी मन्दिर

दिपायल-सिलगढी नगर पालिकामा तल र माथिको विभेद प्रष्ट देखिन्छ। तर डोटीमा एउटा नगर पालिका बनाउन र त्यसका निम्ति जनसंख्या पुऱ्याउन जबरजस्ती धेरै गाउँबस्तीहरुलाई एकै ठाउँमा गाभेर नगरपालिका बनाइएको कुरा यहाँका बासिन्दाहरु बताउँछन्। तर नगरपालिकाको रहर यहाँ ले समस्या पनि उब्जाइ सक्यो। असोज २५ गतेको अन्तिम सूचना यहाँका टेलिफोन खम्बाहरुमा कतैकतै देखिन्छ। जस्मा नगरपालिका ऐन ४४ बमोजिम नगरपालिका क्षेत्रभित्र तबेला कम्पाउण्ड बाल आदि बनाउँदा पनि नक्सा पास गराउनु पर्ने आदेश जारी गरिएको छ। सिलगढीलाई छाडी पुरै ग्रामिण परिवेशमा रहेको उक्त नगरपालिकामा यो सूचनाको कार्यान्वयन हुने कुनै संभावना देखिदैन। नगरपालिकाको बनौट हेरेर भन्न सकिन्छ निर्वाचित पदाधिकारीहरु नै कति बडाहरुमा कार्यकाल भर मै पनि जान भ्याउँछन् कि भ्याउँदैनन्। नगरपालिकाले दिएको सुविधाका नाममा सिलगढी, दिपायल र राजपुरमा गरी झण्डै चार सय लाइन टेलिफोन, अपर्याप्त पानीको व्यवस्था र समुहागाढको जम्मा दुई सय के. भी. लाइन बाट बाँडिएको बिजुली नै हो। यहाँका मानिसले जाडो लागेपछि लोड सेडिङले गर्दा तीन दिनमा एक दिन बिजुलीको अनुहार देख्न पाउँछन्।

भारतका साहुहरुको रखवारी गरेर दुइ-चार पैसा मागेर ल्याउने अपमानजनक काम ठान्दछन्। तर यहाँका अशिक्षित ग्रामिण बासिन्दाहरु समक्ष भने त्यसको विकल्प छैन। भूँडको उकालोमा डोकोमा बिस्कुट बोकेर उक्लिरहेका एक व्यक्ति भन्दछन् - "पर गाउँमा मेरो दोकान छ तर गाउँलेहरुले यो बिस्कुटको पनि नगद तिर्दैनन्, कति त इण्डियाबाट फर्किएर तिरौंला भन्दछन्।"

डोटीमा तरकारी खेती ज्यादै कम हुन्छ। मासको दाल र भात यहाँको अति उत्तम खाना मानिन्छ। चाडपर्वमा भने ठुलाठुला रोटी बनाइन्छ। जिल्ला कृषि विकास शाखाका एक कर्मचारीका अनुसार उनीहरुले तरकारीको विकासका निम्ति यहाँ धेरै काम कुरा गरिसके। तरै कुनै प्रगति हुन सकिरहेको छैन। बालुवामा पानी खन्याए जस्तै भइरहेको छ।

भित्री डोटीका किसान ऋण लिएर भैंसी पाले पनि दुध बेच्ने गर्दैनन्, दुध बेचे देउता रिसाउँछन भन्ने उनीहरुको मान्यता छ। आजभोली सरकारी कर्मचारीहरुले भन्दा भन्दा उनीहरु घ्यू भने बेच्न थालेका छन्। यद्यपि सिलगढी छेउको कलैना, दिपायल र राजपुरका किसानहरु दुध बेच्दछन्, भित्री डोटीका बासिन्दा आज पनि "छाँइ" (मोही) आफूले खाएर घ्यू बेच्ने गर्दछन्। कृषि प्राविधिकहरु उनीहरुलाई नगदेबाली लगाउन हौसिल्याइ रहेछन्। तर उनीहरु यी सबै "झन्झट" मा फस्न चाँहदैनन्। यहाँका मानिसका लागि पैसा कमाउने सबभन्दा सरल साधन भारत प्रवास नै हो।

डोटीमा यतिखेर एक किलो मोटो चामललाई नै चौध रुपैया पर्दछ। त्यो पनि सिलगढी र दिपायल बाहेक अन्यत्र पाइदैन। खाद्य संस्थानले सबै ठाउँमा सहज ढंगले पुऱ्याउन सकेको छैन। यतिखेर प्रतिकिलो चिनीको बीस रुपैया सम्म तिर्नु पर्ने डोटीका हातहतियारमा धार लगाउने कोली र डोको डालो बनाउने पार्कीदेखि कामी, दमाइ र केही "माथिल्लो" जातिका मानिसहरुको समेत सहारा भारतको नोकरी नै बन्न पुगेको छ।

भीषण गरीबीको चपेटामा परेको डोटीका जनताका निम्ति पैसा ज्यादै महत्वपूर्ण हुनु कुनै नौलो कुरो होइन। एकजना कृषि प्राविधिकले भने -"कार्तिक चार गतेको भागिताडामा भएको कृषि भ्रमणमा अधिकांश किसान बाउन्न रुपैया पचासको लोभले नै आएका थिए।" "यहाँ थोरै भए पनि पैसा पाइने हुनाले पनि थोरैले भए पनि परिवार नियोजन गर्दछन्।" एकजना स्वास्थ्य कार्यकर्ताले बताए। जिल्लाको सीमित क्षेत्रमा परिवार नियोजन संघले संचलन गरेको स्वास्थ्य क्लिनिक पनि सबै औषधी सत्तरी प्रतिशत छूटमा पाइने भएको कारणले चलिरहेको देखिन्छ।

यसरी पैसाको लागि दौडधुप गर्ने क्रममा पुरुषहरुमध्ये अधिकांश मंसिरपछि गाउँमा देखिदैनन्। सयकडा पाँच सात प्रतिशत र ती पनि बुढा वा अशक्त पुरुषहरु मात्र भारत जान सक्दैनन्। र यसरी जानेहरु मध्ये हजारमा पाँचसयले हरेक वर्ष बसाई नै सर्ने गरेको कुरा गाउलेहरु बताउछन्।

हेर्दा दोकान खाली छ तर रक्सी यहां पनि पाइन्छ

बम्मैको लाहुऱ्या मै हुँ धोती ललकायेको
सेठको कुर्चिमा बसी सिगरेट् सल्कायेको

यसै गीतबाट पनि भारतमा नोकरी गर्न जाने कुराप्रतिको डोटेली मोह झल्कन्छ। अझै पनि वस्तु विनिमयको प्रचुरतारहेको डोटीमा पशुपालन र फलफूल खेतीको राम्रो संभावना रहेको कुरा विशषज्ञहरु बताउँछन्। तर त्यस क्षेत्रमा महत्वपूर्ण प्रगति भने भएको छैन। १४ सालमै जिल्लामा घरेलु उद्योग केन्द्रको स्थापना भएको थियो तर केही हदसम्म सावर छालाको जुत्ता राम्रै संग बनाउने, जुत्तामा गाउँले रुखका बोक्रा आदिबाट रंग लगाउने सार्कीहरुलाई त्यसबारे थाहा छैन।

आफूले लिएको ऋण बापत लामो समयसम्म निःशुल्क रुपमा ब्राह्मण र ठकुरीहरुको हली आदि भएर सेवा गर्नु पर्ने गरीबहरु यस्तो प्रथाबाट बाक्किएर पनि नगद आउने भारत तर्फ आकर्षित हुने गर्दछन्। अझै पनि गाउँतिर सार्कीले मालिक र उस्को परिवारलाई पेशागत सेवा निःशुल्क प्रदान गर्नु पर्छ। र मालिकले जो दिन्छन् हात थाप्नुपर्छ। कामीले कृषि औजारको मर्मत गरीदिनु पर्छ। दमाई वा ढोलीले कपडा आदि सिलाई दिनु पर्छ र भाँडाले माटाका भाँडा र चुनाराले काठका भाँडाको सेवा पुऱ्याउनु पर्छ।

रोग आएपछि मर्नु पर्छः

धिकीमाण्डौमा एक जना बुढा गाँउलेलाई तपाईहरु बिरामी हुँदा के गर्नु हुन्छ, कहाँ जानु हुन्छ भनेर सोध्दा उनी भन्दछन् - "सिलगढी अस्पतालमा जाने, धामी बोलाउने।" "अनि सिलगढी अस्पताल पनि त राम्रो छैन नि धामीले ठीक गर्छ त ?" -" धामीमा पनि पहिलेको जस्तो शक्ति छैन। सयकडा दुइ मात्रै बाँकि छ। सिलगढीको अस्पतालमा पनि भएन भने रोग लागे पछि मर्नु पर्छ।"

यो डोटीको तीतो सत्य हो। जिल्लामा रहेको पुरानो र एक मात्र अस्पताल पृथ्वी-चन्द्र अस्पतालमा तीन जना डाक्टर, तीन जना अहेब, ६ जना अनमी दुई जना स्टाफ नर्स र अन्य प्रसस्त कर्मचारीको दरबन्दी छ। तर स्वयं जिल्ला विकास समितिका अध्यक्ष भन्नुहुन्छ -" एक जना महिला डाक्टरको दरबन्दी छ तर अहिलेसम्म दुइजना पुरुष डाक्टर बाहेक महिला डाक्टरको त अनुहार सम्म पनि देखिएको छैन।"

अस्पतालको बिरामीजाँच्ने कोठामा प्रशासकीय अधिकृतको हस्ताक्षर र अस्पतालको छाप भएको एउटा कार्य विभाजन सम्बन्धी सूचना टाँसिएको यस पंक्तिकारले देख्यो। जहाँ हरेक तल्ला कर्मचारीहरुको अस्पतालको ड्युटीमा जोडको चिन्ह राखेर एक एक डाक्टरको भान्छामा काम गर्ने कोठामा कुचो लगाउने प्रष्ट लेखिएको थियो। कार्य विभाजनको यो आधिकारिक र अनौठो सूचना जति आश्चर्यजनक छ त्यो भन्दा आश्चर्यजनक यहाँको उपचार विधिको छ।

यहाँ एउटा पुरानो ढाँचाको एक्सरे मेसिन छ जनु धेरै ठाउँमा आउट डेटेड भइ सकेको कुरा अस्पतालका कर्मचारी नै बताउँछन्। तर त्यही एक्स रे मेसिन चलाउने प्राविधिक पनि यहाँ छैन। अहेब भन्दछन् -"रतन विष्ट नाम गरेको

पियनले हप्ता दश दिन काठमाण्डौ वीर अस्पताल बसेर एक्स रे गर्न सिकेर आएको छ, उसैले निकाल्छ ।"

"अनि त्यस्तो गैर प्राविधिकले लिएको एक्स रे ले काम चल्छ त ?"

"अर्को उपाय नभएपछि के गर्ने चलिर हेको छ, हात-खुट्टाको ठीकै निकाल्छ ।"

डोटीको स्वास्थ्य जीवन वास्तवमा भयग्रस्त छ । सिलगढीमा रहेका दुइ डाक्टरहरुले साधन-औषधि आदिको कमीले आफ्नो सीपको सदुपयोग गर्न पाएका छैनन् भने ठाउँ ठाउँमा क्वायकहरुले प्रसस्त कमाएका छन् । जे रोगमा पनि सुइ दिए ठीक हुन्छ भन्ने यहाँका ग्रामिण वासिन्दाहरुको मान्यताबाट औषधि पसल थापेर बसेका भारतीय र स्वदेशी क्वायकहरुले प्रसस्त फाइदा उठाएका छन् ।

पानीमा बढ्दै गएको प्रदुषणका कारण गर्मी-बर्षामा यहाँ महामारी फैलने गरेका बताइन्छ । दिपायलमा ज्यादातर विशाल सेती खोला कै पानी पिउने गरिन्छ , जस्को वगरमा खच्चरहरु राख्ने गरिन्छ र जहाँ प्रदुषणको तह निकै माथि छ । राजापुर सैनिक स्वास्थ्य केन्द्रका एक जना कर्मचारी बताउँछन् - "गर्मी-वर्षामा यहाँ झाडा पखाला मात्र होइन औलो पनि फैलने गर्दछ ।"

डोटीमा रक्सी र बियर जति पनि पाइन्छन् तर खोज्दै जाँदा पनि सलाइन पानी ज्यादै मुश्किलले पाईन्छ । यहाँ कोल्ड ड्रिंकसहरु पाईंदैन हट ड्रिंकसहरु जुन सुकै किसिमको पाइन्छ । सिलगढीका एक युवक भन्दछन् -"गएको गर्मीमा झाडा पखालाको महामारी फैलिएको बेला सलाईन पानीको संकट नै परेको थियो ।"

केही वर्ष अघि सिलगढीको अस्पतालमा बाली उपनामले चिनिने एकजना डाक्टरले आफ्नो क्वार्टरमै धामी काम्न लगाउने गरेको कुरा डोटी वासी बीच अझै पनि कुराकानीको विषय बन्न गरेको छ । हुन पनि दिपायलमा एउटा स्वास्थ्य केन्द्र स्थापना गर्ने कुरा चुनावको बेला उठ्ने गरी पनि अरु बेला त स्थानीय वासिन्दाहरुलाई तुलनात्मक रुपले सस्तो धामी कै शरणमा जानु परिरहेकै छ । झण्डै हातभरी चाँदिका बाला लगाएका परम्परागत धामीहरु डोटीमा धेरै देखिन्छन् ।

डोटीमा अस्पतालको पुरानो कथा छ, सिलगढीको सिरानमा बनेको अस्पतालको भवन देख्दा यहाँ वास्तवमै निकै ठूलो अस्पताल बन्न आँटेको अनुमान जो सुकैले गर्न सक्दछ । तर ०३८ देखि बन्न थालेको उक्त अस्पतालको निर्माण कार्य भने अझै पूरा भएको छैन । ठेकेदारहरुको बदमासीले त्यस्तो भएको हो भन्ने दावी प्रजिअको छ । तर यो भन्दा अगाडि पनि डोटीका सभापति रहनु भएका हालका उपसभापतिलाई यस विषयमा बोल्न अप्ठ्यारो छ । आफ्नो पालामा अनुचित नभएको देखाउन खोज्दा खोज्दै वहाँ अलमलिनु पनि हुन्छ । तर दोषी को हो कसैले खुट्याउन सकेको छैन ।

आकाशको छाना भएको स्कूलः

डोटीका अधिकांश बाल-बालिका आकाशको छाना भएको स्कूलमा पढ्छन् । यहाँका अधिकांश केटाकेटीको बालापन गोठालो जीवन मै हराउँछ ।

डोटीमा स्कूलहरु नभएका होइनन । यहाँ चौध माध्यामिक विद्यालय, चौबीस निम्न माध्यामिक विद्यालय र प्राथमिक विद्यालयहरु छन् । र सिलगढीमा ०१७ साल देखि एउटा क्याम्पस संचालित छ, सिलगढीमै एउटा अंग्रेजी माध्यमको विद्यालय पनि छ । तर सिलगढी भन्दा जति पर गयो उति विद्यार्थीहरुको पीडा र विद्यालयको दयनीय स्थिति देखापर्छ । सिलगढी मै पनि विषय शिक्षकको अभावमा दूर संचारका एकजना कर्मचारीले पढाउने गरेकोलाई कसरी अनौठो मान्नु जब जिल्लाका दूर -दराजका गाउँहरुमा विषय शिक्षकको अभावमा स्कूल प्रशासनले इण्डियाका विभिन्न ठाउँ ठाउँमा शिक्षकहरु खोज्न पुग्नु पर्छ । डोटीमा अहिले पनि एघार-बाह जना भारतीय नागरिकहरुले मा.वि. स्तरको हिसाब र विज्ञान शिक्षकका रुपमा रोजगारी पाइ रहेका छन् । प्राथमिक तहमा अधिकांश त देशको तराइ तिरका युवाहरु शिक्षक भएका छन् । अङ्को-पङ्को चलाउन कै निम्ति मातृभाषा नेपाली नभएको र शुद्ध नेपाली बोल्न पनि नजान्ने यी युवाहरु नेपाली पनि पढाउने गर्दछन् ।

" जिल्लाका दूर-दराजका विद्यालयहरु कति दिन बन्द नै हुने गर्दछन्, शिक्षा अधिकारीहरुको दृष्टि नै पुग्न पाउदैन।" लानाका एकजना स्थानीय वासिन्दाले यस पंक्तिकारसंग बताए । जिल्ला शिक्षा निरिक्षक डा. सहदेव भट्ट त्यस्तो त होइन होला भन्नु हुन्छ । तर वहाँ जिल्लामा यतिखेर चार जना मात्र निरिक्षकहरु बाँकि रहेकाले सबैतिर हेर्न नभ्याउने कुरा स्वीकार गर्नु हुन्छ । शिक्षाका लागि सेती परियोजनाको म्याद समाप्त भएकोले निरिक्षकहरुको दरबन्दी कम भएको जानकारी वहाँ दिनु हुन्छ । जिल्ला शिक्षा निरिक्षकको कार्यालयबाट वर्षमा तीन पटक श्रोत केन्द्र विद्यालयलाई र उक्त विद्यालयले प्राथमिक विद्यालयहरुलाई ६ पटक र जिल्ला निरीक्षकको कार्यालयबाट एक पटक निरिक्षण गर्ने गरिएकोले दुरदराजका विद्यालयहरु सम्बन्धित निकायको आँखाबाट ओझेल रहने स्पष्ट देखिन्छ ।

प्राथमिक विद्यालय तहका विद्यार्थीहरु मध्ये अधिकांशले माध्यामिक तहमा पुग्दा नपुग्दै पढाई छोड्ने गर्दछन् । र विद्यालय जाने विद्यार्थीहरु पनि नियमित हुने गर्दैनन् । "आज गाइ हेर्नु पर्ने भएकोले स्कूल गइन" "आज खेतको काममा जानु पर्ने भएकोले स्कूल गइन" आदि भन्ने केटाकेटीहरु यहाँ प्रसस्त भेट्टाईन्छन ।

डोटी र खच्चर

डोटीमा आज पनि ढुवानीका लागि खच्चरकै प्रयोग गरिन्छ। ट्रक आदिको सेवा यहां नगण्य छ। दिपायलको सेती किनारदेखि सिलगढीसम्म खच्चरका ठूला ठूला बथान प्राय जुन सुकै बेला देखिन्छ । सिलगढी र त्यहाँभन्दा माथि अछाम वा अन्य तिरका लागि खाद्यवस्तुहरु बोकेर हिडिरहेका खच्चरहरुको घण्टीको आवाज डोटीमा संगीत झै गुन्जिरहन्छ ।

खच्चरले एक क्वीन्टल सम्मको सामान बोक्दछ । तर अछामसम्म चाहि बीस किलो आहारा, खच्चर र डोऱ्याउने मानिसलाई नै चाहिने हुंदा अस्सी किलो वस्तु मात्र पुग्दछ । दिपायलबाट एक क्वीन्टल वस्तु सिलगढीसम्म पुऱ्याउने दर सवा सय र अछामसम्म पुऱ्याउने दर साढे छ सय रहेको छ।

खच्चर डोऱ्याउनेहरु अधिकांश भारतको हरिद्वारका वासिन्दाहरु र केही मुस्ताङतिरका नेपालीहरु छन् ।

विद्यालयहरुमा केटाकेटीहरुको संख्या अत्यन्त न्यून छ। एक त सम्पूर्ण विद्यार्थी संख्या नै कम देखिन्छ झन महिला विद्यार्थीहरु त यस पंक्तिकारले विभिन्न विद्यालयका प्रार्थना सभाहरुमा पर-पर एक दुइ जना मात्र देख्यो। देहमिण्डौ स्थित प्रभात मा.वि. मा केवल दुइजना महिला पर उभिएका थिए। त्यस विद्यालयको कूल विद्यार्थी संख्या करिब तिन सय रहेको छ।

सिलगढीको पुरानो र जिल्लाको एकमात्र क्याम्पसको स्थिति उस्तै छ। छन त यहाँ आई.ए., आई. एल. र वि. ए. को पनि व्यवस्था छ। तर शिक्षकको अभावयहाँ पनि निकै खड्कन्छ। अहिले पनि यहाँ चार जना भारतीय शिक्षकहरु रहेका छन्। "वि.ए.को कक्षामा पढ्ने विद्यार्थी मध्ये पचहत्तर प्रतिशत कर्मचारीहरु रहेका छन्।" राजनीति शास्त्रका शिक्षक हर्क बहादुर सिंह भन्दछन्। "वि.ए.को कक्षा कर्मचारीहरुले नै धानी दिएका छन्।"

विहानीको संकेत पनि आशाप्रद छैन:

जिल्ला उपसभापति आफ्नो जिल्लाको बारेमा भन्दछन्-"निराश हुनु पर्ने कुरा छैन। भर्खर प्रजातन्त्र आएको छ।" तर यस जिल्लालाई नजिक बाट हेरीसकेपछि जो सुकैले भन्न सक्छ- यहाँ त प्रजातन्त्रको कुनै पदचाप सुनिदैन।

भारतमा डा. भीम राव अम्बेडकरले आज भन्दा झण्डै सत्तरी बर्ष पहिले अछुत भएका कारण सैनिक सचिव जस्तो वरिष्ठ पदबाट र राजिनामा दिनु परेको थियो। डोटीमा आज पनि त्यस्तो स्थिति आउन सक्छ। राहुल सांस्कृतायनले जाति प्रथाको कारण समाजमा अनेकता छाउने कुरा उहिल्यै बताएका थिए तर यस जिल्लाले आज पनि त्यस कुरोलाई आत्मसात गर्न सकेको छैन। पाटकानीका एकजना युवक बताउछन् - "कसैले छोएको नखानु आफ्नो मानव अधिकार हो, अब प्रजातन्त्र आइ सकेको छ, हामीले मौलिक हक पाएका छौ, छुवाछुत वार्न पाउने अधिकार हामी संग छ।"

उनी एउटा घटना सुनाउछन् - "कुनै एक कम्युनिष्ट नेताले दमाईलाई बोलाएर त्यसले छोएको खाए, त्यसपछि कामीलाई बोलाएर त्यसले छोएको दमाईलाई खुवाउन लगाए तर दमाईले भन्यो- "हजूर पो भ्रष्ट हुनुहुन्छ र मैले छोएको खानु भयो म आफू भन्दा तल्लाजातिले छोएको किन खान्छु.? मलाई मन लाग्दैन खान्न, मेरो मानव अधिकार हनन नगर्नोस।"

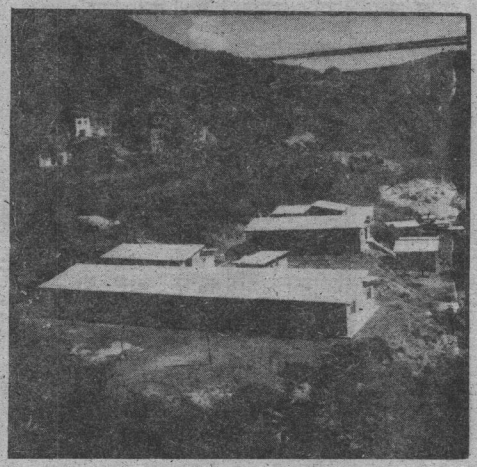

डोटीको अस्पताल भवन आफै रोगमा अल्झिएको छ

इन्सेकको प्रवेश:

ग्रामिण तहमा मानव अधिकारको स्थिति राम्रो बनाउने र तल्ला तहका जनतावीच मानव अधिकार चेतनाको अभिबृद्धि गर्ने उद्देश्यले एन्सेकले गत वैशाखदेखि डोटीमा पनि मानव अधिकार सचेतन अभिबृद्धि कार्यक्रम संचालन गरिरहेको छ।

जिल्ला उपसभापति भरत बहादुर खड्का इन्सेकको काम माथि टिप्पणी गर्ने क्रममा भन्दछन्। -"यस्तो कार्यक्रमलाई अझ सघन बनाउनु पर्छ, विद्यालयहरुमै मानव अधिकार शिक्षा दिने व्यवस्था हुनुपर्छ।" प्रजिअ किशन सिंह थापा र जिल्ला न्यायाधीश दिपक कुमार कार्की कार्यक्रमको सहाहना गर्दै भन्दछन - "अझै तल्लो तहका जनता वीच अपेक्षाकृत रुपमा जान सकेको छैन।"

जिल्लालाई चारभागमा विभक्त गरी स्वयम सेवक शंकर बोगटी साना गाउँ, देहीमाण्डौ, चमरा चौतारा र जोरायलका क्षेत्रहरमा पुगेका छन्। तर मानव अधिकारको याथोचित अवधारणा ग्रामिण तहमा विकसित गर्न उनले अझ निकै गर्नु पर्ने देखिन्छ। यद्यपी सिलगढीका बौद्धिक समुदायमा भने इन्सेकले राम्रो छाप छाडेको छ।

आजभन्दा बाह्र बर्ष पहिले पत्रकार विजय चालिसेले डोटीको बारेमा लेखेका थिए- "अशिक्षाको कारणले गर्दा डोटी जिल्लामा गरीबी र अज्ञानता तथा अन्ध विश्वासको प्राबल्य देखिन्छ। अशिक्षाकै कारणले गाउँभर फोहरहरु देखिन्छन्। सम्पूर्ण गाउँभरमा केटाकेटीहरु फोहरमा हुर्किएका छन्। अनेकौं किसिमका रोगहरुले सताइएका छन्। आर्थिक अवस्था र गरिबीको कारणले गर्दा प्रत्येक बर्ष सयौं मानिसहरु कमाइको लागि विदेशिनु परेको छ।" आज पनि डोटीको बारेमा यो टिप्पणी एकदम सान्दर्भिक छ। यस जिल्लाका राजनीतिक अगुवाहरु पनि संस्कार सम्पन्न हुन सकेका देखिदैनन। रक्सी र जुवा छ्याप्छ्याप्ती छन्। कार्तिकको पहिलो सातामा मात्र नेकपा (एमाले) का एक स्थानीय बौद्धिक नेता दुई चोटी जुवा खेलेर हो हल्ला गरेको आरोपमा प्रहरीद्वारा पक्राउ पर्नु र निर्वाचित मेयर एवं नेपाली कांग्रेसका नेताका बारेमा पनि "काठमाण्डौ गएर मातेर होहल्ला गरेपछि पक्राउ परे" भन्ने सुनिनु ज्यादै दुःखदायी त हो। तर यहाँ यस्तो कुरा पचेकै छ। यहाँका मेयरका निकटतम प्रतिद्वन्दि तथा एमाले नेता समेत प्रहरीद्वारा लज्जित हुनु पर्ने कार्यमा भेट्टाइन्छन्।

जिल्ला सभापति केशव राज जोशीको विचारमा जिल्लाको प्रमुख समस्या बजेट र विकासको नै हो। तर यहाँ त संस्कार नै विकसित गर्नुपर्ने देखिन्छ। सप्तरी घर भइ सिलगढी खानेपानी आयोजनाको सिनियर इन्जिनीयर पदमा कार्यरत आर.पी.सिंह भन्दछन् -"हाम्रो तिरका भन्दा खतरनाक व्यक्तिहरुको यहाँ पकड छ, अबधि थपका थप गर्दा पनि ठेकेदारहरु काम पूरा गर्दैनन्, अकूत भ्रष्टाचार छ यहाँ।" "पानी के पुऱ्याउने, प्रेसर ट्याङहरुमा दिशा गरी दिन्छन्, स्थानीय कर्मचारीहरु काममा जाँगर नै चलाउदैनन्।" - उनी भन्दछन्।

यहाँका मानिसहरु कहिले काँही गर्व पनि गर्दछन्- हाम्रो जिल्लाका मानिसहरु सचिव देखि लिएर मन्त्री र अझ ठूला ठूला मानिस र विद्वान भएका छन्। तर हाल बनारस हिन्दू बिश्व विद्यालयको नेपाल चेयर सम्हालेर बस्ने सिलगढी कै पुराना व्यक्ति आर.सी. भट्टले भन्नु भए जस्तै ठाउँको माया हुँदाहुँदै पनि सायद काम गर्ने ठाउँ नपाएर त्यहाँबाट टाढिन विवस छन्। डोटी चाहिं एकै चोटी धेरैलाई,धेरै कुरोलाई पर्खिएर बसिरहेछ।

तथ्यको कसीमा हाम्रा केटाकेटीहरुको बाल अधिकार

तारक धिताल

बाल-बालिका भरखर अंकुराएका कलिला मुना हुन्। मानव जीवनको पहिलो खुड्किला हुन्। बाल-बालिका बिनाको संसार निस्सार हुन्छ - जीवन असंभव। शारीरिक, मानसिक र मनोवैज्ञानिक हिसाबले

"बुन्दा बुन्दै ढल्दैछन् थिनीहरु"
चित्र-सौजन्यः
नेपाल बाल मजदुर सरोकार केन्द्र, सीबीन

साह्रै कमला भए पनि विकासको क्रममा अत्यन्त संवेदनशील र द्रुत गतिका बालबालिकाको अगाडि आउने प्रत्येक व्यवधानहरुले उनीहरुको जीवनकै गति खल्बलाई दिन्छ। अभिभावकहरुका असल र सक्षम संततिको आकांक्षा समाज र सिंगै राष्ट्रको असल नागरिक एवं राष्ट्र निर्माणका निम्ति उत्कृष्ट व्यक्तित्वको आशामा ठेस लाग्न पुग्दछ। भविष्यले पंगु पीढीलाई बोकेर अघि बढ्नु पर्ने हुन्छ। त्यसैले बाल विकासमा अवरोधहरु नआउन् भन्नका लागि नै विश्वले बाल-अधिकार बारेमा सोच्न थालेको हुनु पर्छ। इतिहासलाई खोतल्ने हो भने सन् १९२४को "बाल अधिकार सम्बन्धी जेनेभा घोषणा पत्र" देखि नै बाल अधिकार बारे अन्तरराष्ट्रिय चिन्तनको शुरुवात भएको पाइन्छ। सन् १९४८ को मानव अधिकार सम्बन्धी घोषणा पत्रले मात्रै बाल अधिकारका सबै पक्षलाई समेट्न नसकेको थिएन तर सं.रा.संघद्वारानै सन् १९५९ मा प्रतिपादित "बाल अधिकार सम्बन्धी विश्व घोषणा पत्र"ले बाल बालिकाको बाँच्ने अधिकार र बाल विकासको सबाललाई एक स्तरसम्म माथि उचाल्न सक्यो। त्यस्तै सन् १९७९ मा मनाइएको "अन्तरराष्ट्रिय बाल वर्ष" एउटा उत्सवकै रुपमा समाप्त भए पनि १९८९ मा सं.रा. संघद्वारा पारित "बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धी" ले भने बाल अधिकारको अनिवार्य पालना गर्न राज्य-पक्षहरुलाई जोड दिएकोछ। उक्त महासन्धिमा नेपाललले पनि सहमति जानाइ सकेको छ। तर यी दस्तावेजहरु भित्र कैद रहेका बाल अधिकार र बाल विकासका उच्च भावनाहरुलाई केही भाषणमा अनुवाद गरिएको भएतापनि व्यवहार मा परिणत भने गर्न बाँकि नै छ।

नेपालमा बाल बालिका बारेमा, बाल विकासका बारेमा "गफ चुट्न" थालेको धेरै भै सकेको छ। नेपालमा बाल दिवस मनाउन थालेको पनि करिब तीन दशक बित्न लागेको छ। तर गफहरु प्रत्येक "प्रोग्राम" पछिका भोजनहरु संगै हराए भने "दिवस" हरु केवल ढोंगी परम्परामा नै सिमित र हे। तर बहुदलीय प्रजातन्त्रको आगमन पछि कागजी रुपमा नै भए पनि केही सुधारहरु हुनु र बालबालिका सम्बन्धी बेग्लै कानूनको निर्माण हुनुलाई एउटा सकारात्मक कदम मान्नै पर्छ।

एउटा अत्यन्त आम्दानी मूलक र देशको अर्थतन्त्रमा विदेशी मुद्रा आर्जनको एक प्रमुख श्रोत रहेको उद्योग गलैंचा कारखानाका चिसा छिंडीहरुमा आज बाल अधिकारका भावनाहरु झोक्राइ रहेछन्। काठमाण्डौको बस्ती भित्र एउटा "भेन्टीलेसन" बिनाको चिसो छिंडिमा बाह्र बर्षे बुढ बहादुरका झिना औलाहरु तानका तन्कीएका धागाहरुमा अल्झी रहेछ र खुट्टा तन्द्रङ झुण्डी रहेको छ। सानैमा बाबुको अनुहार देख्न नपाएको बुढेलेआमाको ममता पनि पाएन। चारजनाकी आमा भए पनि उनले मातृत्वलाई बिर्सिइन र "पोइल" हिडिन्। बाजेको झिनो मायाको छायाँमा बसै हुर्किएका बुढे आठ बर्ष नपुग्दै काकाको घरमा दाउरा घाँस-हली गोठालो गरी जीवन गुजार्न थाल्यो। टुहुरो हुँदाको पीडाले एकान्तमा रोएको संझना गर्दै बुढ बहादुर आज पनि आँसु पुछि रहेको छ। गलैंचामा काम खुलेको सुनेर काकाले उस्लाई भाई समेत काठमाण्डौमा ल्याएर काममा लगाए ऊ संगै काम गर्ने भाई आफ्नो नाम बताउन पनि लजाउँछ। उमेरले मात्रै नभएर स्वास्थ्यका कारणले समेत कमजोर बुढेको त्यो भाइले पनि आफ्ना झिना औलाहरुलाई तानमा नै खेलाई रहेको छ। तान नै उसको पाठशाला हो, सुइराहरु कलम हुन्, ऊनका डल्लाहरु भकुण्डो हुन्। यिनैसंग उ दिनको

केटाकेटी र फूल

- विक्रम सुब्बा

केटाकेटीहरु घरका सुन्दर फूल हुन्
केटाकेटीहरु समाजका सुन्दर फूल हुन्
केटाकेटीहरु देशका सुन्दर फूल हुन्
केटाकेटीहरु संसारका
सबैभन्दा सुन्दर फूलहरु हुन्।

यिनीहरु बिना घर सुहाउँदैन
यिनीहरु बिना समाज सुहाउँदैन
देशको फूलबारी सुहाउँदैन, संसार सुहाउँदैन।

प्रत्येक बिहानी यिनीहरु
भालेसंगै बास्छन्
आमा-बाबुलाई बिउँझाइ दिन्छन्
बिहान भरी कोपिला भएर
दिउसो भरी फक्रिन्छन्
यिनीहरु फक्रिएको सबैलाई मन पर्छ
बगैंचामा फूल खुबै सुहाउँछ।

बगैंचा जति स्याहान्यो
बिरुवा उति नै कलकलाएर आउँछन्
रहरलाग्दा पुँगाहरुले
डकमक्क फूलबारी सजाउँछन्
केटाकेटी बिनाको संसार खल्लो हुन्छ
फूल बिनाको बगैंचा काँडै काँडाको डल्लो हुन्छ।

(कविको आँखा, कविताको भाषाबाट)

घण्टासम्म पढ्छ - खेल्छ र आफ्नो बालापनमा र माउँछा(?) काम गरेको एक वर्ष बित्न लाग्यो बुढ बहादुरलाई आफ्नो पारिश्रमिक कति हो थाहा छैन। यस्ता धुप्रै बुढेहरु कारखानाका कम्पाउण्डभित्र सुइराले औलो घोच्दा कैचीले छाला खोसिदा उल्टै ठेकदारका गाली र झापु खान्छन्- बिरामी भएर लड्दा औषधीको सट्टा हप्की खान्छन्।

आठ वर्षकी फूलमाया सबैरै उठ्छे - कोही नउठ्दै र अबेर सुत्छे सबै जना निदाइसके पछि। उस्ले भान्छाको सबै काम गर्नु पर्छ, बजार धाउनु पर्छ, घर सफा गर्नु पर्छ र दहा जिन्स र बडेमाका बेडसिटहरु धुनु पर्छ। धेरै पटक त मालिक्नीको चित्त बुझाउन गालीसंगसंगै हरेक काम दोहऱ्याउनु पर्छ। अरुका लागि खाना ठीक पार्ने फूलमायाले अघाउन्जेली खान पनि सधै पाउदिन।

सानु तामाङ छ वर्ष पुगी र उ आफ्ना बाबु आमाको ६ सन्तान मध्यकी पाँचौ हो। उ काठमाण्डौ भन्दा दश कि.मि. टाढा थानकोटको ढुङ्गा खानीमा ढुङ्गाका टुक्रा संगसंगै आफ्ना बालापनका रमाइला क्षणहरु फोडी रहेकी छ। उसलाई स्कूल जाने ठूलो रहर छ। दश-पन्ध दिन त अरुको पछि लागेर गइ पनि, तर भर्ना नभएको कारण त्यो नियमितता कायम रहन सकेन त्यसैले बाबु-आमासंगै उ पनी बिहान देखि साँझ सम्म नै ढुङ्गा माथि आफ्ना हात बजारी रहने काममा लागी।

भरीया, ईंटा भट्टी, ढुङ्गा खानी, चिया बगान, गलैचा बुनाइ देखि सडक बजारमा फोहर खोतली प्लास्टिक टिप्ने लगायका विविध क्षेत्रमा आफ्ना बालापनहरु बिताइ रहेछन्।

बाल बालिकाका निम्ति सोच्नु भनेको भविष्यको बारेमा चिन्तित हुनु हो, उनीहरुलाई राम्रो शिक्षा दिनु भनेको भविष्यको निम्ति लगानी गर्नु हो। समग्रमा उनीहरुको शिक्षा, स्वास्थ्य, पोषण तथा बालापनको संरक्षणको निम्ति लगानी गर्नु भनेको राष्ट्र निर्माणका लागि प्रयत्नशील हुनु हो। र, बाल अधिकार तथ्य बाल विकासको निम्ति कटिबद्ध हुनु भनेको राष्ट्रको सिंगै भविष्यको निम्ति आश्वस्त हुनु हो। यस क्षेत्रमा विगतका दिनहरुमा भन्दा हात केही सकारात्मक कार्यहरु भएका हुन तथापि आफ्ना कलिला मस्तिष्क र मसिना हातहरुलाई शिक्षार्जनमा हैन आफ्नो मात्रै नभई परिवारकै जीविकोपार्जनका निम्ति मजदुरीका निम्ति व्यस्त पार्न बाध्य बुढे र फूलमायाहरु जस्ता लाखौं बाल-बालिकाका मलिन अनुहार, र गुम्सिएका बालापनले ति सकारात्मक कदमहरुलाई चुनौति दिइरहेका छन्। तथ्याङ्कहरु बोली रहेकाछन् -

* नेपालको कूल जनसंख्याको साढे बयालीस प्रतिशत चौध वर्ष मुनिका बाल बालिकाहरु छन्। जसमध्ये साठी प्रतिशत बाल बालिकाहरु मजदुरीमा संलग्न छन् र आधारभूत शिक्षाबाट बन्चीत छन्।
* प्रत्येक वर्ष एक लाख चालीस हजार बालबालिका खोप र सामान्य उपचार नपाएर मर्दछन् भने करिब बीस लाख बाल बालिका कुपोषणको शिकार बन्छन्।
* प्रत्येक वर्ष पाँच-सात हजार चेलिबेटीहरु भारतमा बेचिन्छन्। भारतमा बेचिएका चेलिबेटीको संख्या एक लाख बहत्तर हजार नाघि सकेको छ र ती मध्ये बीस प्रतिशत सोह वर्ष मुनिका बालिकाहरु छन्।
* प्राथमिक शिक्षा निःशुल्क भनिएतापनि सोःतहको शिक्षा आर्जन गर्ने उमेरका पचपन्न प्रतिशत बालबालिका निरक्षर छन्। प्राथमिक विद्यालयमा भर्ना भएकाहरुमध्ये केवल सत्ताइस प्रतिशतले मात्र सोःतह पूरा गर्न पाउँछन्।
* कूल विवाहको चालीस प्रतिशत विवाह चौध वर्ष मुनिका बालिकाहरुसंग र सात प्रतिशत विवाह दश वर्ष मुनिका बालिकासंग हुने गर्छ।
* नेपालमा दाश प्रथाको अन्त्य भएको घोषणा वि.सं.१९८२ मा गरिएको भए पनि यसैको अवशेषका रुपमा रहेको कमैया प्रथा अन्तर्गत चालीस हजार बाल-बालिका बँधुवा अवस्थामा रहेका अनुमान गरिन्छ।
* गलैंचा कारखानामा मात्रै एक लाख पचास हजार सात वर्ष देखिका बाल बालिका दैनिक चौध देखि सोह घण्टासम्म काम गर्ने गर्छन्।
* नेपालको कूल जनशक्तिको सोह प्रतिशत शक्ति दाउरा घाँस गर्नमा नै खर्च हुन्छ र यो कार्य प्राय बाल बालिकाले गर्ने गर्छन्।
* सामान्यता बालकहरु भन्दा बालिकाहरुले दोब्बर बढी काम गर्ने गर्छन्। पाँच देखि नौ वर्षका बालिकाहरुले दैनिक तीन देखि चार घण्टा र दश देखि चोध वर्षकाले दैनिक सात घण्टा भन्दा बढी मजदूरी गर्ने गर्छन्।
* र ;क र रक्ष्यानमा फालिएको फोहर खोतलेर प्लास्टिक टिपी जीविका निर्वाह गर्ने र सडकलाई नै आफ्नो गाँस, बास र जीवनको आधार बनाउने बाल-बालिकाको संख्या काठमाण्डौमा मात्रै एक हजार नाघी सकेको छ भने अन्य शहरहरु समेत गरी नेपालमा त्यस्ता बालबालिकाको संख्या पाँच हजार भन्दा माथि नै पुगेकोछ।

एउटा अभिभावक, परिवार, समाज, आर्थिक-सामाजिक स्थिति र सिंगै राष्ट्रको राजनैतिक प्रतिबद्धताहरुले बाल अधिकार एवं बाल विकासका अवधारणाहरुलाई प्रभावित पारीरहेको हुन्छ। भविष्यको जगेर्नाका निम्ति प्रत्येक अभिभावकहरु सक्षम हुनुपर्छ, सामाजिक वातावरण अनुकूल हुनुपर्छ, यसका लागि सरकारको प्रतिबद्धता र यस क्षेत्रमा ठोस लगानी हुनु अत्यावश्यकछ।

नेपालमा व्याप्त बाल-मजदूरीले बाल अधिकारको मूलभूत अवधारणाहरुको खिल्ली उडाई रहेकोछ। बाल मजदुरी बाल विकासका निम्ति अवरोध हो र भविष्यलाई अनिश्चित पार्ने क्रियाकलाप हो। कष्ट हेर्दा भन्न सकिन्छ - परिवार गरीब भए पछि हात खुट्टा चल्नेले काम नगरे कसरी जीवन निर्वाह गर्ने त ? तर एकै छिन, घोरिने हो भने यो एउटा परिवारको गरीबी भन्दा पनि देशमा विद्यमान सामाजिक चेतनाको कमी, असमानता, शोषण, परम्परागत पाखण्डीपना र राष्ट्रको आर्थिक-सामाजिक संरचनाको परिणती हो। यस्तै स्थिति रहने र तमाम बाल बालिका शिक्षा, स्वास्थ्य, स्याहार पोषण र दुर्व्यवहारबाट सुरक्षित हुने जस्ता आधारभूत अधिकारबाट बन्चित नै पारिने हो भने भोलीको स्थिति कहाली लाग्दो हुनेछ। आजका चेतनाशून्य, अशिक्षित र अदक्ष बाल मजदुरहरु भोली प्रौढ बन्ने छन्। अनि भोलीको प्रतिष्पर्धात्मक आर्थिक क्षेत्रमा राष्ट्रले शिक्षित, दक्ष, सृजनात्मक र गतिशील जनशक्तिको सट्टा एउटा असक्षम भीडलाई च्यापेर हिड्नु पर्ने स्थितिको सृजना हुनेछ। जसले देशको आर्थिक विकासमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने सक्दैन। यसै गरी सामाजिक र राजनैतिक रुपमा पनि यस स्थितिले नकारात्मक असर छाड्ने छ। निरीह बाल बालिकाहरुलाई अनैतिक कृयाकलापमा लगाउने जमात बढी रहेको छ। लागु-पदार्थको ओसार पसार एवम् दुर्व्यसनदेखि देह व्यापार लगायतका बाल बालिकको दुरुपयोग भईरहने तथ्य हाम्रो सामु छ। यस्ता असामाजिक गतिबिधिहरु दिन पर दिन बढ्दै गएमा समस्या झन् झन् जटील बढदै जानेछ। र त्यस्को समाधान गर्नु ठूलो राजनैतिक चुनौति नै बन्नेछ।

दस्तावेज र ऐनका ठेलीहरुमा बाल अधिकारका बारेमा जतिसुकै उच्च स्तरका भावनाहरु समावेश गरिएतापनि बाल मजदुरी लगायत बाल अधिकार बिरोधी कृयाकलापहरुले सामाजिक मान्यता पाएसम्म त्यस्ता गतिबिधिहरुलाई समाजबाट निमिट्यान्न पार्न सकिदैन। यसर्थ सामाजिक चेतनाको अभिवृद्धि नगरेसम्म र बाल बालिकाको सबललाई राष्ट्रिय स्तर मा पहिलो प्राथमिकता नदिइएसम्म बाल अधिकार र बाल विकासका भावनाहरु फेरी पनि भाषण र दस्तावेजहरुमै कैद भइरहने छन्। र अधिकांश बाल बालिकाहरु धुँवा र धुलो, जुठेल्नो - रक्ष्यान, बन-जंगल र खेतवारी, पानी-पंधेरो र कल कारखानाका निस्सासिंदा छिडीहरुमा, शहर बजारका सडक गल्लीका फोहर थुप्राहरुमा बाल अधिकार खोजी नै रहने छन्। तर तिनीहरुले खोजेको कुरो कहिले पाउने छैनन्।

प्रजातन्त्रको उपयोग

नारायण ढकाल

प्रजातन्त्रपछि घटेका धेरै घटनाहरुमा यो घटनाले ऐतिहासिक महत्व राखेको छ । प्रधानमन्त्रीले कुनै सभामा व्यक्त गरेको उद्गारलाई लिएर उठको यो विवादले यस्तो उग्र रुप लेला भनेर कसैले विश्वास गरेको थिएन । तर पनि यस्तो भयो ।

सबभन्दा पहिले प्रधानमन्त्रीले बोलेको कुरालाई सरकार नियन्त्रित एक दैनिकले आफ्नो धर्म अनुरुप निकै फूलबुट्टा जोडेर प्रकाशित गऱ्यो । त्यसपछि त्यो "कथा" लाई रेडियो र टेलिभिजनले पनि त्यत्तिकै जोड दिएर प्रसारित गरे ।

प्रधानमन्त्रीको मुखारबिन्दबाट जब ती महावाणीहरु खसेको प्रचार भयो उनको दलका कार्यकर्ताहरु "जयजयाकार"को कोलाहल मच्चाउदै कराउन थाले । उनीहरुले भने- हाम्रा प्रधानमन्त्री महानसत्यवादी हरिश्चन्द्र हुन् । उनी कस्तै अप्ठेरोमा पनि सत्यबाट डग्दैनन् भन्ने कुरा अहिले उनले व्यक्त गरेको उद्गारबाट प्रमाणित भएको छ ।

प्रधानमन्त्रीका अनुयायीहरुले होहल्ला मच्याउन थालेपछि प्रतिपक्षको पेट पोल्नु स्वभाविक थियो । त्यसैले प्रतिपक्षको तर्फबाट बुलन्द आवाज घन्कियो । "सधै झुट्टा कुरालाई आफ्नो राजनीतिक आदर्श बनाउँदै आएका प्रधानमन्त्रीले यस पटक कसरी सत्य बोले ? कसरी पत्याउने ? यो छलछाम हो । यो चुनाव जित्ने चालबाजी हो ।"

त्यसपछि सत्य बोलेको हो र होइन भन्ने विषयमा मुलुकभित्र महाविवाद सिर्जना भयो । प्रजातन्त्र आएको फाइदा पनि यही थियो । प्रतिपक्षको शंकालाई तुरुन्त उत्तर दिनु सत्तापक्षको कर्तव्य थियो । संबिधानमा सुसूचित हुने अधिकारको व्यवस्था भएकोले जनतासम्म सही सूचना पुऱ्याउनु सरकारले आफ्नो कर्तव्य ठानेको थियो । त्यसैले प्रधानमन्त्रीको वाणीलाई सत्य सावित गर्न सरकारले बल्छी लगाएर फसाएका मात्र होइन अदृश्य भत्ता ख्वाएर पालेका समेत साराका सारा संचारका माध्यमहरुलाई प्रयोग गरियो । सबैले समवेत स्वरमा भने- प्रधानमन्त्रीले सत्यको उद्घाटन गरेका हुन् । यसमा शंका गर्नेहरु प्रजातन्त्र विरोधी हुन् ।

त्यसको जवाफमा मुलुकको प्रमुख प्रतिपक्षले भन्यो - "आफूले मात्र प्रजातन्त्रको ठेक्का पाएको दावी गर्ने बर्तमान सरकार मुलुकमा एकदलीय तानाशाही चलाउन चाहन्छ । त्यसका

निम्ति संचार माध्यमहरुको पनि एकदलीयकरण गरिएको छ । प्रधानमन्त्रीले सत्य बोलेको हो कि होइन भन्ने कुरा जाँच्न प्रतिपक्ष सम्मिलित भएको जाँच आयोग गठन गरिनु पर्छ ।"

त्यसैले भने- सत्तापक्ष र प्रमुख प्रतिपक्ष मिल्ने संभावना छ, त्यसैले सत्यको जाँचलाई पूर्णता दिन हामी मात्र सक्षम छौं । हामी बाहेक अरुबाट यो संभव छैन ।

उनीहरुले आफ्नो भनाइलाई अरु जोडदार बनाउँदै भने- सत्तापक्ष एकदलीय तानाशाहीको पक्षमा छ, प्रमुख प्रतिपक्ष त्यसमा आफ्नो पनि तानाशाही थपेर दुई दलीय बनाउन चाहन्छ । हामी यी दुवै दलको तानाशाही बेमन्जुर गर्छौं । हामी चाहन्छौं यो देशमा जनताको तानाशाही चल्नु पर्छ र जनताका सच्चा प्रतिनिधि हामी मात्र हौं । अर्थात त्यो तानाशाहीलाई अभ्यास गराउने हकदार हामी मात्र हौं ।

प्रधानमन्त्रीले सत्य बोले र बोलेनन् भन्ने विषयमा मुलुकको मथिङ्गल विभिन्न हिस्सामा विभाजित भयो । अनेक कसरतहरु भए । क्रमशः यो महाविवाद राष्ट्रको सीमाना समेत नाघेर विदेशमा पुग्यो । विदेशी पत्रपत्रिका र रेडियोहरुले पनि यो कुरालाई निकै जोड दिएर उठाए ।

म यो सबै गतिविधिहरुलाई शुरुदेखि हेरिरहेको थिएँ । प्रधानमन्त्रीले के बोलेका रहेछन् म भित्र जिज्ञासाको आँधी मडारियो । त्यसैले मैले आफ्नो छरछिमेकको एउटा सत्तारुढ दलको माथ्लो स्तरको कार्यकर्तालाई सोधें । - "प्रधानमन्त्रीले के भनेका थिए र यत्रो विवाद सिर्जना भयो ?"

कार्यकर्ता एकछिन अलमल्ल पऱ्यो र भन्यो - "जे बोले पनि प्रधानमन्त्रीले सत्य बोलेका थिए । हाम्रो पार्टीको प्रधान मन्त्रीले असत्य बोल्नै सक्दैनन् ।"

त्यसपछि मैले प्रमुख प्रतिपक्षको यस्तै कार्यकर्तासित त्यही प्रश्न सोधें । उसले पनि आफ्नै तर्जमा जवाफ दियो । - "जे बोलुन, तर सत्तापक्षका प्रधानमन्त्रीले सत्य बोल्न सक्दैनन् ।"

त्यसपछि उपप्रतिपक्षको अर्को कार्यकर्ताले भन्यो । - "सत्तापक्षबाट सत्य बचन र सत्य कर्मको आशा गर्नु एकदमै निरर्थक छ ।" यति भनेपछि उपप्रतिपक्षको कार्यकर्ताले अर्को एक वाक्य पनि थप्यो । - "यस्तो कार्यमा सत्तापक्ष मात्र होइन, प्रमुख प्रतिपक्ष पनि हाराहारीमा छ । ती दुवैबाट सत्यको आशा गर्नु निरर्थक छ ।"

यसरी नै मुलुकमा नयाँ प्रजातन्त्रको अभ्यास नयाँ तरिकाबाट अघि बढ्यो । र सबै दलहरुले आआफ्नै किसिमबाट त्यसलाई उपयोग गरे ।

पुस्तौनीदेखिको लडाई

धर्तीका लागि, जीवनका लागि

विन्देसर मण्डल

शीत युद्धको समाप्ति पश्चात विश्वका ठुलो टाउको दुखाई समाप्त भएको छ । तर के शताब्दियौंदेखि पिल्सिंदै आएका विश्वका आदिवासीहरुको पीडा समाप्त गर्ने फुर्सद अब पनि विश्वका राजनीतिक संचालकहरुसंग छैन ? आउदो वर्षलाईसंयुक्त राष्ट्रसंघले आदिवासीहरुका निम्ति अन्तराष्ट्रिय वर्षका रुपमा मनाउँदैछ । तर विश्वका जनजाती र आदिवासीहरुको समस्या समाधानको बाटो अझ देखिएको छैन । यस वर्ष युरोपियनहरु कोलम्बसको अमेरिकी खोजको पाँच सय वर्ष मनाउँदैछन । यसै वर्ष "कोलम्बसको उत्सव मनाउनु हाम्रो अपमान गर्नु हो" भन्ने एउटी रेड इन्डियन महिलालाई नोवल शान्ति पुरस्कारले सम्मानित गरिएको छ । अद्यापी चरम औपनिवेशिक शोषणको जाँतोमा पिल्सिई रहेका आदिवासीहरुको पीडालाई एक हद सम्म प्रकाशमा ल्याउने काम यस पुरस्कारले पनि गरेकोछ ।

विश्व राजनितिको एउटा पाटोका रुपमा जनजाती र अल्पसंख्यक जातिहरु माथिको बर्बरता प्रष्ट देखिन्छ । संयुक्त राष्ट्र संघले जाति, नस्ल आदिका आधारमा भेदभाव नगर्ने घोषणा गरेको धेरै भईसक्यो । परन्तु ब्रिटिस औपनिवेशवादीहरुले कृषि मजदुरका रुपमा उन्नाइसौं शताब्दीको मध्यमा मारिसस, नटाल, क्यारेबियन, गुआना, फिजी, बर्मा, पूर्वी र केन्द्रीय अफ्रिका लगायत आफ्ना कतिपय उपनिवेशहरुमा ओसारेका इन्डियनहरु आज अल्पसंख्यक भएकाले आफ्नै किसिमले उत्पीडित छन । त्यस्तै हिजोका डच, फ्रेन्च, ब्रिटिस र अमेरिकी उपनिवेशहरुमा दक्षिण पूर्वी एशियामा छरिएका चीनियाँहरु पनि त्यहाँ अल्पसंख्यक भएका छन । पश्चिमी अफ्रिकामा रहेका लेबनानीहरु, बेल्जियन कंगोमा रहेका ग्रिस र साइप्रसका मानिसहरु औपनिवेशिक कालमै त्यहाँ पुऱ्याइएका थिए । र धेरैले लामो अन्तरालमा आफ्नो भाषा र धर्मलाई बिर्सिएर नयाँ जीवनको सुरुवात पनि गरी सकेका छन । त्यस्तै पहिलो र दोस्रो विश्व युद्ध पश्चात तय भएका कतिपय युरोपियन देशहरुका सिमाहरुले पनि अल्पसंख्यकहरुको समस्या बढाएको छ । हाम्रो छिमेकी चिनमा तिब्बती संस्कृति र मान्यता माथि अतिक्रमण भईरहेको बताइन्छ भने भारतको नागाल्याण्ड देखि झारखण्डसम्मका मूल बासिन्दा लडिरहेकै छन । बंगलादेशका चकमा आदिवासीहरुको समस्या झन झन जटिल बनिरहेकै छ ।

आज मानवीय सभ्यता निकै अगाडि बढेको छ । र मानिस पृथ्वीको सिमा भित्र मात्र सिमित छैन । तर आज पनि विश्वका कैयन भूभागका मूल निवासी भने यति उत्पीडित छन कि मानवीय सभ्यताको यस विकासमा तीनै आदिवासीहरुको रगत टल्किएको देखिन्छ । आदिवासीहरुको संहारको सुरुवात युरोपयन हरुले गरे । उत्तरी र दक्षिण अमेरिका, सइबेरिया, अष्ट्रेलिया र दक्षिणी अफ्रिकाका कतिपय भूभागहरुमा उनिहरुले मच्याएको नर संहारबाट बच्न त्यहाँका मूल निवासीहरु जंगल र मरुभूमी तर्फ पलायन भए । तर बीसौं शताब्दीको अन्त्य आई पुग्दा नपुग्दै धर्तीका ती भूभागहरुका वास्तविक स्वामीहरुको वासस्थल पुन: नराम्रो संग उजाडिंछ-तेल, खनिज, जल, काठ एवं कृषी र मत्स्य उद्योगहरुका लागि ।

आज भन्दा पाँच सय वर्ष पहिले जब एक जना स्पेनीस जलयात्री कोलम्बस सुन चाँदीको लोभमा भारत आउन खोजेका थिए । सन् १४९२ को अक्टुबरमा अमेरिका पुगे । र युरोपीयनहरुको त्यसै प्रवेश साथ इतिहासको एउटा नयाँ मोडको सुरुवात भयो । औपनिवेशिक शोषण, लुट र नर संहारको शुरुवात भयो । जो आज पनि उनका अनुयायीहरुले जारी राखेका छन । त्यो अमेरिका सामाजिक संगठन, कृषि व्यवस्था, उद्योग र प्रविधि, कला साहित्य एवं संस्कृतिको क्षेत्रमा कुनै युरोपीय देशहरु भन्दा पछाडी थिएन । त्यस समय अमेरिकाको एजतक नगरको जनसंख्या स्पेनको राजधानी मेड्रिड भन्दा पाँच गुना बढी तीन लाख

युनाइटेड फ्रूट कम्पनी

– पाब्लो नेरुदा

जब बिगुल बज्यो,
त्यति बेला सबै कुरो तयार थियो धरतीमा
र जोहोवादले पृथ्वी बाँडी दिए ।
कोका कोला, अनाकोण्डा, फोर्ड मोटर्स
र अरु मानिसहरुका बीच ।
फ्रूट कम्पनीले राख्यो आफ्नो लागि
सबभन्दा उब्जाउ, मेरो देशको केन्द्र,
अमेकियाको नाजुक कम्मर ।
उसले नामाकरण गऱ्यो आफ्नो क्षेत्रको
"केरा गणतन्त्र"
र सुतेका मृतकहरु माथि
बेचैन नायइकेहरुका माथि बाट ।
जसले ल्याएका थिए महानता, आजादी र झंडाहरु
यसले नौटंकी कायम गऱ्यो
स्वंराजहरुको नाश गऱ्यो,
सीजरको, मुकुट दिएर
इर्ष्याको जन्म गराइयो र
झिंगाहरुको तानाशाहीलाई आकर्षित गरियो ।
ट्रजिलो झिंगाहरु, टैको झिंगाहरु,
कटिवाज झिंगाहरु, मार्टिनेज झिंगाहरु
युनिको झिंगाहरु, र गीली झिंगाहरु
अलिकति रगत अरु जैमको
नशाखोर झिंगाहरु जो साधारण चिहानहरु
माथि
घुम्दछन,
सर्केसका झिंगाहरु र बुद्धिमान झिंगाहरु
जो तानाशाहीमा शास्त्री संग प्रशिक्षित छन ।
खुनका निम्ति तिर्खाएका झिंगाहरु बीच
फ्रूट कम्पनी आफ्नो जहाज ल्याँउछ
कपी र फल फूल लैजान्छ ।
हाम्रो दबिएको जमिनको जुहारात
लाग्दछ आफसेआफ जहाजहरु माथि गुग्दछन
त्यहि बेला इण्डियनहरु ढली रहेका हुन्छन
खाडलहरुमा बंदरगाहको
बिहानको कुहिरोमा भिज्दै
एउटा शरीर खस्दछ
एउटा वस्तु जस्को कुनै नाम छैन
एउटा झरेको पात
सडेका फल फूलहरुको थुप्रो

काको एजतक नगरको जनसंख्या स्पेनको राजधानी मेड्रिड भन्दा पाँच गुना बढी तीन लाख थियो । तर त्यस पछिको इतिहास उल्टो लेखियो र कोलंबसको खोजले शुरु गरेको दुई नयाँ कुराहरु अमेरिकाका मुल बासिन्दाहरुको अभूतपूर्व नरसंहार र उनिहरुको सभ्यताको विनासलाई पर्दा पछाडि र खेर इतिहासका पानाहरु भरियो । अफ्रिकी आदिबासीहरुलाई जबरजस्ति दास बनाएर लौजाने प्रक्रिया कोलंबसको खोजकै अघिल्लो कडी थियो । जसका लागि नस्लबादको अवधारणालाई बलियो तुल्याइयो ।

नस्लबाद आज पनि जीवित छ भन्ने कुरा रोडनी किङ र लस एन्जेलको विस्फोट यथार्थले केही अघि मात्र पुष्टी गरेको थियो । र आज नस्लबाद विरोधीहरु भनिरहेका छन "अमेरिकी नस्लबाद त्यस यूरो-श्वेत श्रेष्ठतावादी सभ्यताको अंश नै हो जसको जग कोलम्बसले अमेरिकाको खोज गरे पश्चात बसालेका थिए । अमेरिकी न्याय प्रणालीमा अंतर निहीत नस्लवादी अन्याय कोलम्बस को बिरासत हो ।"

कोलम्बस र उनका अनुयायीहरुका कारण अमेरिकाका मूल निवासी रेड इन्डियनहरु क्रूर र अमानवीय हिंसाबाट बच्न अभेद्य जंगल र मरुभूमी तर्फ लागे पनि शान्ति भने पाउन सकेका छैनन । आज रेड इन्डियनहरु बिस्थापनको अन्तिम चरणमा अस्मिताका लागि संघर्षरत छन । हालै नोबल पुरस्कार पाएकी ग्वाटेमालाकी रेडइन्डियन रिगोबेर्ता मिन्चुको कथाले पनि रेड इन्डियनहरुको पीडादायी यथार्थको निकै हद सम्म उजागर गरेको छ । अल्पसंख्यक यूरोपीयन मुलका लडिनोस जातिले पैसठ्ठी, सत्तरी प्रतिशतमा रहेका बहुसंख्यक रेड इन्डियन जनजातिहरु माथि शासनको नाममा गरेको क्रूर भन्दा क्रूर ज्यादीहरुको ठुलो साक्षी स्वयं मिन्चु नै छिन । आफ्ना बाबु भाई र आमाको क्रूरतापूर्ण हत्या देख्ने मिन्चुले ग्वाटेमाला सरकारद्वारा तीस वर्षमा करिब डेढ लाख जनताको हत्या भएको पनि देखेकी छन । गोरिल्ला युद्ध दबाउने नाममा पहाडमा शान्त जीवन बिताउने रेड इन्डियनहरुको र गत ग्वाटेमालाका सेनाहरुले बगाएको देख्ने साक्षी पनि हुन

मिन्चुः रेडइण्यिन हरुको पीडा कि प्रतीक

मिन्चु । सत्तरीको दशक देखि ग्वाटेमाला सरकारले श रु गरेको रेड इन्डियनहरुको आम हत्या गर्ने अभियान पछि रेड इन्डियनहरुका बारेमा केही महिना अघि युनिसेफ निर्देशक थिएरी डेलन्युले भनेका थिए- "त्यस उच्च भूभागमा के भई रहेको छ, कसैलाई थाहा छैन । अहिले पनि इन्डियनहरु माथि बामपन्थी

जापानका बुराकुमीन

जापानका पुराना उत्पीडित बासिन्दा बुराकुमीनका बारेमा धेरैलाई थाहा छैन । तर सरकारी आंकडा अनुसार जापानमा तल्लो जातिका रुपमा गनिने छयालीस सय तीन क्षेत्रहरुमा छरिएका १,१६६,७३३ बुराकुहरुलाई मारियोस, काटियोस भन्ने नाराहरु समेत भित्ताहरुमा लेखिएको पाइन्छ । गैरसरकारी आंकडा अनुसार जापानमा ६ हजार भन्दा बढी क्षेत्रहरुमा तीस लाख भन्दा बढी बुराकुहरु बस्दछन ।

सन् १९२२ देखि बुराकुहरु संगठीत रुपमा आफ्नो जातिको पूर्ण मूक्ति र आफू माथिको भेदभावको अन्त्य गर्न संघर्षरत छन् । तर आज पनि जपानमा बुराकुहरुलाई समाजको सबभन्दा तल्लो जातिका रुपमा लिइन्छ । उनिहरु गाँउमा खेती मजदुरी गरेर वा शहरमा मजदुरी गरेर जीविकोपार्जन गर्दछन । तर उनीहरु माथिको भेदभाव झ झन तेज हुँदैछ । मार्च ९२ मा सरकारको बुराकुहरु माथिको भेदभाव अन्त्य गर्न बनेको योजना पनि कुनै प्रगति बिना समाप्त भयो । बुराकुहरुका बारेमा भनिन्छ- "उनीहरु एउटै सानो कोठामा ६-६ जनासम्म बस्न बाध्य छन ।" "बुराकुहरुलाई न्यास चेम्बर मा पठाइदेउ ।" उनीहरुको समस्या समाधान गर्ने विषयमा कतिपय जापानीले सुनाएको निर्दयी उपाय यस्तो छ ।

पश्चिमी पपुवाः

मुक्तिका लागि संघर्षरत आदिबासीहरु

सोह्रौं शताब्दीमा पत्ता लागेको प्रशान्त महासागर क्षेत्रको सानो भूभागलाई न्यू गिनी भनियो। साम्राज्यवादीहरुले यस क्षेत्रलाई आपसमा भाग बण्डा गरे। पश्चिमी भागलाई डच (नेदरल्याण्डको) न्यू गिनी भनियो। त्यहाँका स्थानीय बासिन्दा त्यस ठाँउलाई पपुआ बरात भन्दछन।

१९६२ अगस्तको संयुक्त राष्ट्रसंघ संगको सम्झौता बमोजिम डचहरु त्यहाँबाट हिडे तर तत्कालै इन्डोनेशियाली सेनाल प्रवेश गऱ्यो।

त्यसपछि देखि पपुआको सांस्कृतिक सम्पदा, पुस्तक, झण्डा सबै कुरा नष्ट गर्ने काम गरियो। १९६३ को राष्ट्रपतिको अध्यादेश संख्या आठ द्वारा त्यहाँका राजनीतिक दल र कार्यक्रमहरु अवैध घोषित गरिए।

१९६९ मा तथाकथित जनमत संग्रहको नाटक रचियो। जसमा इन्डोनेसियाली सेनाले रोजेका १०२५ जनाले मात्र मतदान गरे।

त्यस यता आफ्नो राष्ट्रिय स्वतन्त्रता र सार्वभौम अधिकारको माग गर्ने हजारौं पश्चिमी पपुवावासीहरु क्रूर दमनमा परेका छन्। बलात्कार, हत्या र लुटपाटको शिकार भएका छन्। दशौं हजार पश्चिमी पपुवावासीहरु शरणार्थीका रुपमा पपुआ न्यूगिनीमा जीवन बिताइ रहकोछन्। आफ्नो झण्डामात्र बोके बापत आजीवन कारावासमा परेका छन्।

तर जनताको संघर्ष जारी छ। विभिन्न चरणमा अघि बढ्दै छ। यसै सिलसिलामा १९९० फेबुअरी ९ मा लिबरेशन मुभमेन्ट (स्वतन्त्रता आन्दोलन) पश्चिम पपुवा (ओ.पि.एम.) का तर्फबाट संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिव समक्ष यथार्थ विवरण सहितको स्मरणपत्र प्रस्तुत गरिएको थियो।

इन्डोनेशिया त्यहाँको सम्पन्न भूभाग छोडन चाहदैन। आर्थिक शोषणका लागि क्रूर दमन चलाइ रहेकोछ। उनीहरुको तमाम संस्कृति र रितिरिवाजलाई विकासको नाममा निर्मूल पारिएको छ। यो मामला अन्तराष्ट्रिय अदालत समक्ष पनि पुगिसकेको छ।

पूर्वी टिमोर, लगाएत कतिपय यस्ता क्षेत्रहरु छन जसलाई नेदरल्याण्डले छोड्नासाथ इण्डोशियाले कब्जा गरेकोछ। त्यस क्षेत्रका थुप्रै स-साना टापूमा सिमित मुलकहरु यसरी नयाँ उपनिवेशवादी शक्ति इण्डोनेशियाको दमनमा परेका छन्।

डलरको लागतमा कोलम्बसको स्मृतिमा भव्य लाइट हाउस बनाइएको परिप्रेक्षमा रिं गोवेर्ता मिन्चुले भनेकी छन- "कोलम्बसले योद्यरतीमा पाइला टेके देखि नै दक्षिण अमेरिकाका आदिबासीहरुले अत्याचारको शिकार हुनु परिरहेकोछ। विगत पाँचसय बर्ष देखि यो उत्पीडन जारी छ। नोवल शान्ति पुरस्कार द्वारा मलाई सम्मानित गरिएबाट अमेरिकी महाद्विपका सम्पूर्ण आदिबासी तथा अश्वेत जनताको मूलभुत अधिकारका निम्ति भईरहेको संघर्षप्रति सम्मान प्रकट हुनेछ।"

यतिखेर कोलम्बसको खोजको पाँचौं शतवार्षिकी समारोहको जवाफमा कैयन युरोपीयन र अमेरिकी देशहरुमा पाँच सय बर्षको प्रतिरोध अभियान संचालन गरिदैंछ। उक्त अभियानको उद्देश्य कोलम्बसको महिमामण्डनको भण्डाफोर गर्नु रहेकोछ। त्यहाँका प्रगतिशील र जनवादी शक्तिहरु सभा, प्रकाशन, गोष्ठी र सांस्कृतिक कार्यक्रमहरुद्वारा कोलम्बस बारे आज सम्मको मान्यतालाई उक्याएर फ्याक्ने प्रयास गरी रहेका छन। र स्वयं मिन्चु नोवल पुरस्कारको घोषणा हुदा सान मार्कोसमा कोलम्बसको पाचँ सय बर्षको समारोहका विरुद्ध जुलुस निकाल्ने तयारी गर्दै थिइन।

भारतीय लेखक इश मिश्रले समकालिन तिसरी दुनियाको गत अगस्तको अंकमा कोलम्बसको पाँच सय बर्षका विषयमा चर्चा गर्दै लेखेका छन- "हुनसक्छ कोलम्बसको खोजको पंचशताब्दी बर्षको अवसरमा शुरु गरिएको पाँच सय बर्षको प्रतिरोध अभियान कोलम्बसको विरासतको शिकार भएका जनताको भावि संघर्षको शुरुवात सावित होस।" वास्तवमा आफ्नो धर्ती, जीवन र संस्कृतिका लागि पुस्तौंनी देखि संघर्षरत विश्वका आदिबासीहरु बदलिदो विश्व परिस्थितिको नयाँ मोडमा आइपुगेका छन। र उनीहरुले थप तयारीका साथ अगाडि बढ्नु पर्ने बेला आएको छ। कति सुन्दर हुन्थ्यो पृथ्वी, अल्पसंख्यकहरु माथिको अत्याचार र आदिबासीहरु माथिको थिचो मिचोलाई सदाका निम्ति पन्छाउन सके। ●

मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा

पहिलो र दोश्रो विश्वयुद्धमा मानव समुदायको व्यापक संहार भए पश्चात केही शान्ति प्रेमीहरुको सकृयतामा शान्ति स्थापना गर्ने उद्देश्यका साथ बनेको लीग अफ नेसन्स धेरै दिन ज्यूँदो रहन सकेन। तापनि सन् ४५ मा संयुक्त राष्ट्र संघको स्थापना भए पश्चात यस क्षेत्रमा केही प्रगति हुन सक्यो। राष्ट्र संघले सन् १९४८ को दश डिसेम्बर का दिन मानव-मानबबीच कुनै हिंसा नहोस र मानवीय आवश्यकताहरुमा कुनै व्यवधान खडा गर्ने चेष्टा कसैले गर्न नसकोस भन्ने उद्देश्यका साथ "मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र" जारी गरेको थियो। यो घोषणा पत्रलाई मानव सभ्यताको ठूलो उपलब्धी मानिन्छ। सुरुमा यस घोषणापत्रमा फ्रान्स, अमेरिका, बेलायत केही देशहरुले मात्र हस्ताक्षर गरेका थिए। आजसम्म एक सय उनान्असी देशहरुले त्यस घोषणापत्रमा हस्ताक्षर गरिसकेका छन्। संयुक्त राष्ट्रसंघका प्रत्येक सदस्य राष्ट्रले उक्त घोषणा पत्रमा सहमति जनाएर हस्ताक्षर गरेको हुन्छ।

ज्योति उच्च मा.वि. बेल्टार, उदयपुरका सुमन प्रमिन रोक्का लगायत अन्य कतिपय पाठकहरुले "मानव अधिकार भनेको के हो ?" भन्ने आशयका थुप्रै प्रश्नहरु प्राची समक्ष पठाउनु भएकोले विश्व मानव अधिकार घोषणा-दिवसका अवसरमा उक्त घोषणापत्रको प्रस्तावना बाहेक सम्पूर्ण धाराहरुको नेपाली अनुवाद प्रस्तुत गरिएको छ।

धारा १:

सबै व्यक्तिहरु जन्मजात स्वतन्त्र हुन् र ती सबैको समान अधिकार एवं महत्व छ। निजहरुमा विचार शक्ति, र सद्विचार भएकोले निजहरुले आपसमा भातृत्वको भावनाबाट व्यवहार गर्नु पर्छ।

धारा २:

जाति, वर्ण, लिङ्ग धर्म, राजनैतिक वा अरु विचार राष्ट्रिय वा सामाजिक उत्पत्ति, वा अरु कुनै मर्यादाको आधारमा भेदभाव नगरी प्रत्येक व्यक्तिलाई यस घोषणामा उल्लेखित अधिकार र स्वतन्त्रताको अधिकार हुनेछ। यसको अतिरिक्त चाहे कुनै पनि देश स्वतन्त्र होस् वा संरक्षित, स्वशासन रहित वा परिमित प्रभुसत्ता भएको होस् त्यहाँका व्यक्तिहरुमा राजनैतिक, क्षेत्रीय वा अन्तरराष्ट्रिय स्थितिको आधारमा भेदभाव गरिने छैन।

धारा ३:

प्रत्येक व्यक्तिलाई वैयक्तिक स्वतन्त्रता र आत्म सुरक्षाको अधिकार हुनेछ।

धारा ४:

बाँधा वा दास बनाई कसैलाई पनि राखिने छैन। जुन सुकै रुपको दासत्व र दास-दासीको व्यापार निषेध गरिएको छ।

धारा ५:

कुनै पनि व्यक्तिलाई शारीरिक यातना दिइने छैन वा निर्दयी, अमानुषिक र अपमानजनक व्यवहार वा सजाय गरिने छैन।

धारा ६:

कानूनको दृष्टिमा प्रत्येक व्यक्तिलाई व्यक्तिको रुपमा मान्यता पाउने अधिकार हुन्छ।

धारा ७:

कानूनको दृष्टिमा सबै समान छन् र विना भेदभाव सबै जना कानूनको समान संरक्षणको अधिकारी हुनेछन्। यस घोषणाको उल्लंघन गरी गरिएको वा उक्साइएको भेदभावका विरुद्ध सबै जना समान संरक्षणको अधिकारी हुनेछन्।

धारा ८:

संबिधान वा कानूनद्वारा दिइएका मौलिक अधिकारहरु भंग गर्ने कार्यहरुका विरुद्ध योग्य राष्ट्रिय अदालतको प्रभावोत्पादक उपचारको सबैलाई अधिकार हुनेछ।

धारा ९:

कसैलाई पनि मनमानी ढंगले देश निकाला वा गिरफ्तार वा नजरबन्द गरिने छैन।

धारा १०:

कुनै व्यक्ति उपर लगाइएको फौज्दारी आरोपको विरुद्ध निजको अधिकार र दायित्व निरुपण गर्दै स्वतन्त्र र न्याययुक्त अदालतबाट सुनुवाईको हक प्रत्येक व्यक्तिलाई समान रुपले हुनेछ।

धारा ११:

(१) दण्डनीय अपराधको आरोप लागेको अवस्थामा प्रत्येक सुविधाहरु र बचाउको निमित्त सबै आवश्यक सुविधाहरु दिएको खुला अदालतको कानून अनुसार निजलाई अपराधी नठहराउन्जेल निज निरपराध मानिने छ।

(२) कुनै व्यक्तिले गरे वा नगरेको कुनै काम उक्त समयमा राष्ट्रिय वा अन्तरराष्ट्रिय कानून अन्तर्गत अपराध मानिदैन भने त्यस्तो काम प्रति कुनै पनि व्यक्तिलाई दोषी ठहऱ्याइने छैन र अपराध गरेको कुनै पनि व्यक्तिलाई उक्त समयमा दिन सकिने भन्दा बढी सजाय दिइने छैन।

धारा (१२):

कुनै पनि व्यक्तिको गोप्यता, परिवार, घर वा पत्र व्यवहार प्रति मनमानी हस्तक्षेप गरिने छैन र कसैको सम्मान तथा ख्यातीमाथि चोट पुऱ्याइने छैन र त्यस्तो हस्तक्षेप वा चोटका विरुद्ध प्रत्येक व्यक्तिलाई कानूनी संरक्षणको अधिकार प्राप्त हुनेछ।

धारा १३:

(१) प्रत्येक व्यक्तिलाई देशको सीमाना भित्र स्वतन्त्रतापूर्वक विचरण र बसोवास गर्ने अधिकार हुन्छ।

(२) प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो देश वा अरु कुनै पनि देश छोड्ने र आफ्नै देशमा फर्की आउने पूर्ण अधिकार प्राप्त हुन्छ।

धारा १४:

(१) लगाइएको अभियोगबाट उम्किन प्रत्येक व्यक्तिलाई अरु देशमा शरण लिने र खोज्ने अधिकार छ।

(२) संयुक्त राष्ट्र संघको उद्देश्य र सिद्धान्तका विपरित कार्यहरु वा अराजनैतिक अपराधहरुको अभियोगका सम्बन्धमा यो अधिकार प्रयोग गर्न सकिने छैन।

धारा १५:

(१) प्रत्येक व्यक्तिलाई राष्ट्रको नागरिकताको अधिकार छ।

(२) कुनै पनि व्यक्तिलाई मनमानी ढंगले निजको नागरिकताबाट बन्चित गरिने छैन र नागरिकता परिवर्तन गर्ने अधिकारलाई इन्कार गरिने छैन।

धारा १६:

(१) जाति, राष्ट्रियता वा धर्मको भेदभाव विना बयस्क, स्त्री, पुरुषहरुलाई आपसमा विवाह गर्ने र परिवार स्थापना गर्ने अधिकार छ। विवाहको विषयमा वैवाहिक जीवनका तथा विवाह विच्छेदमा तिनीहरुको समान अधिकार हुनेछ।

(२) विवाहको इच्छा राख्ने स्त्री, पुरुषको पूर्ण स्वतन्त्र सहमतिबाट मात्र विवाह हुनेछ।

(३) समाजको स्वभाविक र आधारभूत सामूहिक एकाई परिवार हो र समाज र राज्यद्वारा संरक्षण पाउने अधिकार यसलाई छ।

धारा १७:

(१) प्रत्येक व्यक्तिलाई एक्लै वा अरुसंग मिलेर सम्पत्ति आर्जन गर्ने र राख्ने अधिकार छ।

(२) कुनै पनि व्यक्तिको सम्पत्ति मनमानी ढंगले अपहरण गरिने छैन।

धारा १८:

प्रत्येक व्यक्तिलाई विचार, मत र धार्मिक स्वतन्त्रताको अधिकार छ। धर्म वा मत बदल्ने स्वतन्त्रता र सार्वजनिक वा व्यक्तिगत रुपमा एक्लै वा समूहमा आफ्नो धर्म वा मतलाई शिक्षा, आचरण, पूजा र पालनद्वारा प्रकट गर्ने स्वतन्त्रता समेत यस अन्तर्गत सम्मिलित छ।

धारा १९:

प्रत्येक व्यक्तिलाई विचार् स्वतन्त्रता र प्रकाशनको अधिकार छ। विना कुनै हस्तक्षेप मत ग्रहण गर्न र विना रोकटोक कुनै माध्यमद्वारा मत प्राप्त गर्ने, खोज्ने र प्रसार गर्ने अधिकार निजलाई हुनेछ।

धारा २०:

(१) शान्तिपूर्ण तरिकाले सभा गर्ने तथा संस्था खोल्ने अधिकार प्रत्येक व्यक्तिलाई हुनेछ।

(२) संस्थाको सदस्य बन्न कुनै व्यक्तिलाई कर लगाउन सकिने छैन।

धारा २१:

(१) देशको शासनमा प्रत्यक्षरुपले वा स्वतन्त्ररुपले चुनिएका प्रतिनिधिद्वारा भाग लिने अधिकार प्रत्येक व्यक्तिलाई हुने छ।

(२) प्रत्येक व्यक्तिलाई निजको देशको सरकारी जागीरहरुमा समान प्रवेशाधिकारको हक छ।

(३) सरकारको सत्ताको आधार जनताको इच्छा हुनेछ र यस्तो इच्छा सर्वव्यापी समान मताधिकारद्वारा समय समयमा हुने निष्पक्ष चुनाव द्वारा अभिव्यक्त गरिने छ र त्यस्तो चुनाव गुप्त मतदान वा त्यस्तै स्वतन्त्र मतदान प्रणालीद्वारा गरिने छ।

क्रमशः आगामी अंकमा

महाकविको मानवतावाद

शार्दूल भट्टराइ

महाकवि लक्ष्मी प्रसाद देवकोटा (वि.स.१९६६-२०१६) नेपाली साहित्यका सर्वश्रेष्ठ कवि र सर्वश्रेष्ठ निबन्धकारका साथै कथाकार, नाटककार, उपन्यासकार, गीतकार एवम् समालोचकका रुपमा समेत व्यक्त भएका बहुमुखी प्रतिभाका धनी व्यक्तित्व हुन्। साहित्यका अन्य विधामा उनी चर्चित नरहे पनि कविता र निबन्धका क्षेत्रमा त उनी महारथी कै रुपमा रहेका छन्। नेपाली साहित्यमा उनको जस्तो सहजानुभूतिपूर्ण (इण्ट्युसन) भावमय कल्पनाशीलतामा प्रवाहित भएर बेत्तौडले दौडिन सक्ने साहित्यकार अहिलेसम्ममा अरु कोही देखिन सकेको छैन। त्यसैले नेपाली साहित्यका पृष्ठहरुमा उनी एकै जनाको नाम मात्र पनि बडो गर्वको रुपमा रहेको पाइन्छ।

महाकवि देवकोटा मानवतावादका एउटा यस्ता गायक हुन् - जो जुनसुकै कुराको कल्पना गर्दा त्यहाँ मानवतालाई स्पर्श गर्नु जरुरी ठान्छन्। उनको दृष्टिकोणमा संसारमा सबैभन्दा ठूलो कुरा मानवता हो र मानवता भएन भने संसार यस्तो निष्ठुर बन्छ - जहाँ मानव, अमानव जस्तो भएर बाँच्नु पर्ने हुन्छ। देवकोटा हृदयले "मानवता" जप्छन्, कलमले पनि "मानवता" कै कुरा लेख्छन् र व्यक्ति, टोल, समाज, सडक, देश अनि सारा विश्वमै मानवता आत्म गौरवकासाथ मुस्काइ रहेको देख्न चाहन्छन्।

त्यसैले होला, देवकोटा प्रकृतिको वर्णन गर्दा पनि मानवताको कुरा गर्छन्, क्रान्तिको गीत गाउँदा पनि मानवताको कुरा गर्छन्, शान्तिको सुसेली हाल्दापनि मानवतालाई उच्चा राख्छन्, "ईश्वर"को प्रशंसा गाउँदा पनि मानवताभित्र "ईश्वर" हुन्छ भन्छन् र अनीश्वरवादी भएर प्रकट हुँदा पनि आफ्ना काव्य र निबन्धमा मानवतावादी भएरै प्रकट हुन्छन्। उनको मानवतावाद यति चर्को छ कि - दुःखीहरुका कथा लेख्दा पनि उनी मानवीय हक अधिकारका कुरालाई उठाएर मानवताकै लागि क्रान्ति गर्नुपर्छ भन्छन्। दुःखीहरुले मानवताको स्नेह नपाएसम्म समाज, देश अनि यो संसारकै उन्नति नहुने कुरामा उनी विश्वस्त छन्। समाजका शोषक वर्गहरुमा मानवता नभएको र शोषितहरुमा रहेको मानवताको भावनालाई पनि माथिल्लो वर्गकाले लुट्दै गरेको धारणा राख्ने महाकवि देवकोटाको दृष्टिकोणमा मानवता जस्तो महान कुरा अरु केही हुनै सक्दैन।

कुनै नाङ्गो मान्छेलाई देख्यो भने आफूले लगाएको कपडा नै फुकालेर दिने, कुनै भोको व्यक्तिलाई देख्यो भने आफूसंग भएको खाने कुरा, पैसा जे छ त्यही दिने र दिने कुरा केही पनि भएन भने आफूले देखेको उही भोको नाङ्गो गरीब, भिखारीलाई सम्झेर धुरुधुरु रुँदै उसैका बारेमा धारा-प्रवाह कविता लेख्दै मानवताको स्वर सुसेल्ने महाकवि देवकोटा कतिपय अवस्थामा आफै पनि भोको हुन्थे। उनी यति उदार थिए कि आफू भोको भएर पनि अरुलाई आफूसंग भएको कुरा दिन पछि हट्दैनथे। देवकोटाको मानवता नै त्यस्तै थियो, सुखीहरुले अतिकति आफ्नु सुख दुःखीहरुलाई बाँडिदिएमा संसारमा सबै सुखी हुन्थे भन्ने धारणा पनि उनमा रहेको थियो। त्यसैले उनले लेखेका पनि छन्-

खोज्छन् सबै सुख भनी
सुख त्यो कहाँ छ ?
आफू मिटाइ अरुलाई
दिनु जहाँ छ।

व्यवहारमा मानवताको आदर्श बोकेर हिड्ने देवकोटाले आफ्ना कृतिहरुमा पनि त्यही नै कुरा उतारेका छन्। उनको व्यक्तिगत जीवन र उनका साहित्यिक कृतिहरुका बीच त्यति ठूलो अन्तर नरहेर घनिष्ठता नै रहेको स्पष्ट हुन्छ।

मानवीय नातामा दीनदुःखीप्रति दया देखाएर हिड्ने देवकोटालाई देखेर कतिले बौलाहा, पागल, सन्की, होश गुम्न लागेको आदि तथानाम पनि भन्न थाले। आफूलाई जथाभावी भन्नेहरुसंग मानवता नभएकाले उनीहरु मानव हैनन् अमानव हुन् भन्दै देवकोटा क्रुद्ध बनेर लेख्न पुग्दछन्

जब मानवले मानवलाई मानव ठान्दैन, साथी।
तब कड्कडाउँछन् मेरा बत्तीसदन्ते बंगारा।

महाकवि लक्ष्मी प्रसाद देवकोटामा व्यवहार तः मानवीय दयाका अस्वभाविक पक्षहरु नरहेका हैनन्। तर आफ्ना रचनाहरुमा उनले आफ्नो उदार मनबाट उत्पन्न मानवतालाई स्वभाविक ढंगले प्रस्तुत गरेका छन्, जसमा आदर्शवादी चिन्तनको महत्व भने अन्यन्त शानसंग ठडिएको पाइन्छ।

नेपाली साहित्यमा रोमाण्टिक धाराका जनक, त्यसको पालनपोषणकर्ता र रोमाण्टिक धाराको परिपक्व विकासका मेरुदण्ड महाकवि देवकोटाको मानवतावाद जातिभेद एवं रंगभेद विरुद्ध पनि व्यक्त भएको छ। जसको

उदाहरणका रुपमा उनका हामी नेपाली, एक सुन्दरी च्यामिनीप्रति, ज्यापु, सार्की जस्ता थुप्रै कविताहरु रहेका छन्। वि.सं. १९९२ सालमा प्रकाशित "मुनामदन" मा नै महाकविले लेखिसकेका थिए -

क्षेत्रीको छोरो त्यो पाउ छुन्छ घीनले छुँदैन
मानिस ठूलो दिलले हुन्छ जातले हुँदैन

उनको जीवन-दृष्टिकोणमा परस्पर-विरोधाभासपूर्ण कुराहरु प्रशस्त हुँदाहुँदै पनि समग्रमा भन्नुपर्दा महाकवि देवकोटा आफ्नो मूल मान्यताका रुपमा विशुद्ध मानवतावादी थिए भन्नु पर्ने हुन्छ। "ईश्वर" लाई गाली गरेर भए पनि र "ईश्वर" लाई पुकारेर भए पनि मानवता कै कुरा गर्ने महाकविको मानवतावादी चिन्तनमा पनि एउटै खालको स्वर भने पाइन्न। तापनि न्यायपूर्ण समाजको निर्माण, भ्रातृत्व र मानवीय समानताको संस्थापन जस्ता कुराहरु नै देवकोटाको मानवतावाद रहेको छ। त्यसैले उनी भन्छन् -

"अन्याय अगाडि झुक्नु होइन मानव हो।
महावीरता, महाविकास। अन्याय हटाऊ
मूलोच्छेदन गर त्यसको, जो तिमी उपर
गर्दछ महाक्रूरताको निन्दनीय व्यवहार।"

अन्ततः अन्याय-अत्याचार विरोधी स्वरमा अभिव्यक्त महाकवि देवकोटाको मानवतावादी भावना उनका कृतिहरुमा जीवन्त बनेको छ। र त्यही नै उनको मानवता सम्बन्धी दृष्टिकोण हो भनेर स्पष्ट गर्नु पर्ने देखिन्छ

कावासोती गोलिकाण्डः

सरकार मानव अधिकारलाई प्राथमिकता भन्दा बाहिर राख्दैछ

ठाकुर ढकाल

हामी सर्वसाधारणका लागि संविधान भने पनि कानून भने पनि स्थानीय पुलिस र प्रशासन नै हो । तिनैको व्यवहारबाट नै हामीले परिवर्तन र मानवाधिकार को अनुभव गर्नु पर्ने हुन्छ, जन निर्वाचित सरकार प्रजातन्त्रको पूर्वाभ्यासको बेला यसरी शान्तिपूर्ण तवरले भेला भएका निहत्था जनतामाथि, गोली प्रहार गर्दछ, समस्याको शान्तिपूर्ण समाधान खोज्नुको बदला शक्ति प्रदर्शन र दमनको निति नै अपनाउँछ भने खै कसरी भन्ने हामीले प्रजातन्त्र र मानवाधिकार पाएका छौं ?" कावासोतीका जनता यसरी गुनासो पोख्दछन् ।

घाइते नर बहादुर थापा मगर

फोटो: [illegible]

गोलीकाण्डको पृष्ठभूमिः

महाकाली हक संरक्षण समितिका तर्फबाट टनकपुर सबालमा पश्चिम महाकाली देखि साइकल र्‍याली सुरु गरी राजधानी पुगेर श्री ५ को सरकारलाई ज्ञापन पत्र दिने उद्देश्य राखी

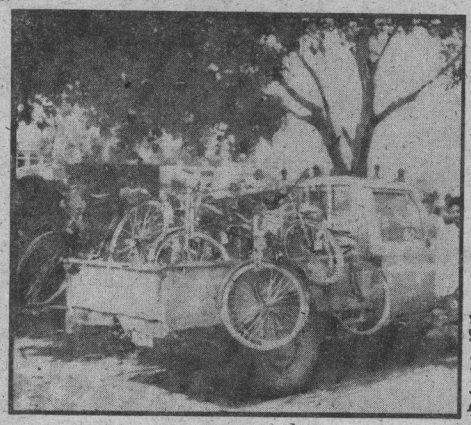

फोटो: [illegible]

उनीहरुले आफ्नै देशमा पनि स्वतन्त्रतापूर्वक चलफीर गर्न पाएनन्: कावासोतीमा प्रहरीद्वारा कब्जा गरिएका साइकलहरु

हिडेका बाह जना साइकल यात्री पूर्व पश्चिम राजमार्ग हुँदै जब, नारायणघाटबाट चालिस किलोमिटर पश्चिम आइपुग्यो, अचानक प्रहरीद्वारा सुरक्षाको कारण देखाई विना पूर्जी उनीहरुलाई गिरफ्तार गरियो । त्यहाँ एक स्थानीय युवा बालकृष्ण श्रेष्ठ समेत पक्राउमा पर्दछम् र ती तेह्र जनालाई गण्डक सिमरीको एक सरकारी भवनमा लगेर राखियो । उनिहरुको स्वागतमा भेला भएका जनता अन्यौलमा परे र बिहान तीन बजे देखि दुबै तिर जंगल रहेको राजमार्गमा अवरोध पैदा गरी आफ्ना साथीहरुलाई छुटाउने माग गर्दै कावासोती सभापति चौकमा भेला हुन थाले ।

स्थानीय कावासोती थानाका इन्सपेक्टर तथा जिल्ला प्रशासन कार्यालयका प्रशासकीय अधिकृतले यस पंतिकारसंग बताए हामी शान्तिपूर्ण समाधान खोज्न प्रयासरत थियौं । तर नसकेर परासीमा प्र जि अ तथा डि एस पी लाई सूचित गर्‍यौं । सहभागी भएका प्रजिअ तथा डिएसपी एक

घाइते दामोदर ढुङ्गाना

पार्टीमा त्यहीबाट बेलुकी सात बजे तिर घटनास्थल तर्फ लागे । अवरोधका कारणले दुई बजे मात्रै घटनास्थल पुगेको र जिपबाट केही मिनेट ओर्लेर तत्काल बाटो खुलागर्नु परेको कुरा बताए । प्रदर्शनकारीहरुले बन्दीहरु छोडिए मात्र बाटो खुला गरिने कुरा दोहर्‍याएपछि उनले तत्कालै जिपमा चढी विना पूर्व सूचना गोली चलाउने आदेश जारी गरिदिए। गोली चलिरहेको जिपबाट हानिएको गोली चारैतिर छरिएको थियो । एक पटक त्यसरी गोली प्रहार गरे पश्चात जिप थाना तर्फ लाग्यो, केही मानिसहरु घाइते उठाउन थाले । पुलिसले गोली लागेका कसैलाई पनि उठाउने र अस्पताल लैजाने आवश्यकता देखेन । हो-हल्ला रुवाबासी, बीच नै केही सय मानिस जम्मा भए पछि फेरि साढे दुइ बजे अर्को पटक गोली चलाइयो ।

स्थानीय प्रहरी इन्सपेक्टरसंग सोध्दा उनले बत्तीस राउण्ड गोली चलाइएको कुरा बताए । तर अन्य बासिन्दा तथा नाम बताउन नचाहने एक सरकारी कर्मचारीका अनुसार कम्तिमा सत्तरी-असी राउण्ड गोली चलेको थियो । विभिन्न व्यक्तिका शरिर तथा विविध ठाउँमा मात्र पनि एक्काइस वटा गोली को स्पष्ट चिन्ह भेटिन्छ । डिएसपी पनि यत्ति नै गोली वा अश्रुग्यास, चल्यो भन्न सक्दैनन् र अन्दाजी बत्तीस राउण्ड प्रहार गरिएको थियो भन्दछन । सि डि यो प्रदर्शनकारीहरु तालीम प्राप्त गुरिल्ला र उग्रबादी वा आतंकबादी भएकाले त्यहाँ शान्तिपूर्ण समाधान हुन सक्ने कुरै थिएन भन्ने दाबी गर्दछन ।

समष्टिमा हेर्दा, साइकल र्‍यालीमा सहभागी भएका व्यक्तिहरुको गिरफ्तारी नै घटनाको प्रमुख कारक तत्व बन्न पुगेको छ । स्थानीय प्र जि अ तथा डि एस पी पनि यस कुरामा सहमती

बाटो हिड्दा गोली लाग्यो

"म दोस्रो पटकको फायरिङबाट घाइते भएकाहरुलाई उठाउन जान लागेको थिएँ। पुलिस सर्चलाइट बालेर करिब पाँच मीटर पर उभियो। मसंग भएका साथी खम्बा पछाडि लुक्नु भयो। म लुक्दै थिएँ ..... गोली आएर छातिमा लाग्यो" - घाइते पैंतीस वर्षीय नर बहादुर थापा भन्दछन्। त्यसैगरी मान बहादुर तामाङ काम बिशेषले गुजराततिर गइरहेका थिए। "त्यस समय म बसबाट उत्रेर हिड्दै थिए र ...." एवं रितले सामान्य जीवन बिताई रहेका पाँच जनालाई नवलपरासी कावासोतीको शहीद चोकमा भएको आश्विन ३० गतेको गोलिकाण्डले सख्त घाइते बनाएको छ। धेरै जना सामान्य घाईते पनि भएका छन।

कावासोतीको घटनामा दामोदर बुढगाना (३०) लाई काँधमा, रास बहादुर गुरुङ (५४) लाई एक गोली काँध र अर्को जाँघमा, मोहन बहादुर पन्त(४५) लाई तिघ्रामा, मान बहादुर लामालाई पेटमा, बन्धु श्रेष्ठ (२९) लाई नाडीमा र डोल बहादुर पौड्याल (३५) र लाई टाउकोमा गोली लागेको थियो भने इन्द्र प्रसाद रेग्मीलाई प्रहरीले अत्यन्त निर्मम तरिकाले पिटेको थियो। रेग्मी कावासोतीको बाटो गरी गाडीमा अन्यत्र कतै गइरहेका थिए।

शान्ति सुरक्षा अन्तर्गत त्यहाँ असोज २९ गते बाह्र जनालाई गिरफ्तार गरिएको थियो। तिनीहरुलाई गिरफ्तार गरेको बत्तीस घण्टा पछि मात्र पक्राउ पूर्जी दिइएको थियो

- मिना शर्मा

जनाउछन। किन पक्राउ गरियो त ? जसले गर्दा त्यस्तो अमानवीय घटना घट्न पुग्यो भन्दा प्रजिअ पुन: त्यस जिल्लामा तालीम प्राप्त उग्रवादी भएको र तिनले न्यालीका सहभागी माथि आक्रमण गर्ने हुँदा तिनीहरुबाट सुरक्षा प्रदान गर्न साइकल यात्रीहरुलाई समातिएको बताउँछन्। उसो भए किन सुरक्षित रुपमा प्रहरीभ्यान अघि पछि लगाएर खतरा पूर्ण क्षेत्रबाट उनिहरुलाई कटाईदिनु भएन भन्दा प्रजिअ भनदछन हामीसंग सुरक्षित रुपले पुऱ्याउन पर्याप्त प्रहरी शक्ति नै थिएन तर कावासोतीको घटनामा भैरहवा देखिका दई सय प्रहरी तैनाथ गराइएका थिए। न्यालीका समर्थक प्रदर्शनकारीलाई तालीम प्राप्त गुरिल्ला भन्ने र न्यालीका सहभागीहरुलाई पनि त्यस्तै तालीम प्राप्त गुरिल्लाहरुबाट सुरक्षा प्रदान गर्न पक्राउ गरिएको भन्ने तर्क विरोधाभासपूर्ण देखिन्छ।

हाम्रो स्थलगत भ्रमणका क्रममा अस्पताल नलगिएका अन्य साधारण घाइतेसंग पनि भेटघाट भयो। उनीहरु र सम्बन्धित गा.वि.स.का अध्यक्ष पनि त्यसरी अन्धाधुन्ध गोली चलाउनु आवश्यक थिएन, बन्दीको रिहाई वा भरपर्दो आश्वासन आदिले मात्र पनि घटनालाई शान्तिपूर्ण तबरले समाधान गर्न सकिन्थ्यो भन्ने धारणा व्यक्त गरे। धुनाबाट छुटेर आएका बालकृष्ण श्रेष्ठ बन्दी अवस्थामा नराम्रो खाना दिएर अनुचित व्यवहार गरिएको बताउछन्। लगातार प्रयोग गर्नु पर्ने क्षयरोगको औषधि किनेर वा घरबाट मागेर ल्याइ देउ भन्दापनि दुइ दिनपछि मात्र ल्याइ दिए। उनी गुनासो पोख्दछन्। केही व्यक्तिका अनुसार प्रशासनले पक्राउ गर्न नपर्नेहरुलाई पक्राउ गऱ्यो। उनीहरु भन्दछन् - "तपाईहरुको विरोध जायज छ हामी समर्थन गर्छौं भन्ने केही चालक तथा यात्रुहरुलाई पनि प्रहरीले कुटपिट गऱ्यो।"

घटना तर्फ फर्केर हेर्दा, त्यहाँ

- बिना पूर्व सूचना जानतालाई सुरक्षित हुने मौका नै नदिइ गोली प्रहार गरिएको थियो।
- दुई बजे घटनास्थलमा आएका प्रहरीहरुले दुइ बजेर पन्ध्र मिनेट जाँदा नै गोली चलाइ सकेका थिए।
- अन्धाधुन्ध ढंगले भ्यानभित्रबाट समेत गोली प्रहार गरिएको थियो।
- स्थानीय जनप्रतिनिधिहरुलाई शान्तिपूर्ण समाधानका लागि प्रयोग गरिएको थिएन।
- घाइतेहरुलाई समयमा उपचारका लागि लगिएको थिएन।
- घाइतेहरुलाई उठाउँदै गरेको व्यक्ति जस्तै- प्रसाद पुन लाई पनि लाठि प्रहारबाट घाइते तुल्याइएको थियो।

यी तथ्यहरुले पनि स्थानीय निकाय उक्त दु:खद घटना प्रति जिम्मेवार रहेको प्रष्ट हुन आउँछ। त्यतिमात्र होइन घटना पश्चात पनि उनीहरुमा गंभीरता देखा परेको छैन बरु जे गरे पनि हुन्छ भन्ने भावना नै उनीहरुमा बलशाली छ। कानूनलाई प्रयोगमा ल्याउने निकाय प्रशासन, प्रहरीमा अद्यावधि उपयुक्त प्रजातान्त्रिक भावना नरहनु र समस्यालाई परिवर्तित सन्दर्भ अनुरुप नहेरी पुरानै शैलीमा दमनबाटै समाधान गर्न खोज्नु ज्यादै दु:खदायी त छदैछ। यसो गर्नै पर्ने थियो विकल्प नै थिएन भन्ने जस्तो जवाफ दिनुले पनि हामीमा, हाम्रो दृष्टिकोणमा, हाम्रो कृयाकलापमा प्रजातान्त्रिक परिवर्तन पटक्कै नआएको आभाष पाइन्छ।

जिल्ला विकास समितिका अध्यक्ष भन्नु हुन्छ:

नवलपरासी जिल्लाका जिल्ला विकास समितिका अध्यक्ष बैजनाथ चौधरीसंग पनि हामीले घटनाका सम्बन्धमा प्रश्न गर्दा बहाँले आफ्नो राय यसरी प्रकट गर्नु भयो - "गोली काण्डको जिम्मेवार सरकार नै [illegible] सरकारको आदेशमा प्र.जि.अ.को नेतृत्वमा गोली चलाइएको हो। स्थानीय जनताद्वारा स्वस्फूर्त रुपमा चक्का जाम गर्ने जुन कार्य भयो त्यसलाई प्र.जि.अ.ले गलत ढङगले अध्ययन गरेका छन्। स्थानीय जन प्रतिनिधि र हामी पनि परासी मै भएकाले हामीसंग पनि कुरा गर्नु पर्दथ्यो। म र माननीय मफिलाललाई त्यस घटनाको जानकारीसम्म पनि दिनु भएन। हामीले बारम्बार सोढा पनि ढाँट्ने र छल्ने काम मात्रै भयो यदि खबर मात्र भएको भए पनि सम्झाउने बुझाउने काम गर्दथ्यौ। जनप्रतिनिधिहरुलाई केही जानकारीसम्म पनि दिन इन्कार गरेकोले यस गोली काण्डको मूल जिम्मेवार प्र.जि.अ. नै हुन्।

जनप्रतिनिधिहरुले यो घटना समाधान गराउन कुनै चासो देखाएन भन्ने प्र.जि.अ.को भनाइ छ भन्दा श्री चौधरी भन्नु हुन्छ -"यो प्र.जि.अ.को भनाइ पूरै झुट्टा हो हामी सबै जिल्ला विकास समितिको बैठकमा थियौ। दिनभर हामी सबै संगै छौं। यो ढाँट कुरो हो। यसमा सत्यता छैन। के रुख ढाली बाटोमा अवरोध गरिएको थिएन। सामान्य ढंगले कावासोतीका जनताले चक्का जाम गरी आक्रोश मात्र व्यक्त गरेका हुन्।" असामाजिक तत्वबाट न्यालीमा आएका मानिसको जीउ ज्यानमा सुरक्षा कानून अन्तरगत नजरबन्दमा लिएको हो भन्ने स्थानीय प्रशासनको भनाइ छ नि भन्दा बैजनाथ चौधरी भन्नुहुन्छ- "यो प्रशासन पूरै पञ्चायती पाराको छ। पञ्चायती संस्कार कत्ति पनि बदलिएको छैन। जसलाई प्रशासनले उछृङ्खल तत्व भनेको छ त्यो एकदम नै गलत हो। ती न्याय प्रेमी जनता हुन। स्वागत गर्न फूल माला लिएर बसेका जनता कदापी पनि उछृङ्खल हुँदैनन र स्वागत गर्न नपाएपछि आक्रोशित हुनु नौलो कुरो होइन। त्यहाँ उपस्थित राष्ट्रिय हितको बारेमा चिन्तन मनन गर्ने देशभक्त जनता थिए। प्रजातान्त्रिक ढङगले आक्रोश पैदा गर्ने जनता न्याय प्रेमी प्रजातन्त्रवादी जनता हुन।

- मासमको प्रतिवेदन, कार्तिक १८

मानव अधिकार र धर्म

"धर्म मानबको अधिकारसंग मात्र होइन उसको उत्तरदायित्वसंग पनि सम्बन्धित भएकोले मानबका सम्बन्धमा धर्मको ज्यादै विस्तृत धारणा छ।" मलेसियाका मानवाधिकारवादी कार्यकर्ता चन्द्र मुज्जफरको विचारोत्तेजक धारणालाई निबन्धकार सुनिल पौडेलले नेपालीमा अनुवाद गरी प्रस्तुत गर्नु भएकोछ।

मानव अधिकार भनेको के हो ? राजनैतिक र नागरिक अधिकार तथा आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारहरुका विषयमा कबूल गरिएको मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय घोषणाले प्रदत्त गरेको विभिन्न राजनैतिक, नागरिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारको समष्टिरुप नै मानव अधिकार हो। बाक स्वतन्त्रता, हिंडडुल गर्ने स्वतन्त्रता, परिवार संग्रहण र रोजगारी अधिकार, धर्म पालनको अधिकारहरु आदि मानव अधिकार भित्र पर्दछन्।

हामी सबै यी अधिकारसंग सुपरिचित हुनुपर्छ। यो बिसौं शताब्दीमा मान्छेको रुपमा आफ्नो भूमिकाको उचित पहिचान गर्नु मानव अधिकारको चुनौति नै हो। प्रख्यात नोबल शान्ति पुरस्कार विजेता स्वर्गीय शिन मैकब्राइडले मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय घोषणालाई "बिसौं शताब्दीको अत्यन्त महत्वपूर्ण दस्तावेज" भनेका थिए।

धर्म के हो ? जीवन प्रति विश्वास / आस्थाहरुको योग र रहस्यको चेतनासंग आबद्ध श्रोत नै धर्म हो। त्यही रहस्यको श्रोतलाई नै इश्वर, अल्लाह, भगवान अथवा ताओ भनिन्छ। धर्मको आधार विश्वासले गर्दा नै जीवनको उद्देश्य, जीवन पद्धति, जीवनको उपादेयता आदिका विषयमा मानिसको आस्था उत्पन्न गराउँछ।

मानव अधिकार र धर्मको के सम्बन्ध छ ?

सामान्य अर्थमा भन्ने हो भने मानव अधिकार र धर्मको पुल नै मान्छे हो। किनभने मानव अधिकार मान्छेसंग सम्बन्धित हुन्छ भने धर्म पनि त मान्छेसंग नै सम्बन्धित छ।

मानवका सम्बन्धमा धर्मको ज्यादै विस्तृत धारणा छ। धर्म मानबको अधिकारसंग मात्र होइन उसको उत्तरदायित्वसंग पनि सम्बन्धित भएकोले नै यसो भएको हो। धेरैजसो धर्ममा मानिसको उत्तर दायित्व प्रकृति, समाज, परिवार, आफू र त्यसभन्दा बढी इश्वरप्रति रहेको उल्लेख छ। धर्मले सम्बन्धलाई पनि स्थान दिएको छ। प्रायः सबै धर्मले मानिसको सम्बन्ध खासगरी प्रकृति, भौतिक परिस्थिति, आकृतिमा ध्यान दिएको पाइन्छ। त्यस्तै मानव मानव बीचको मैत्री सम्बन्धलाई पनि यसले महत्व दिएको छ। कुनै न कुनै किसिमबाट यसले मानिसको भूत र भविष्यसंगको सम्बन्धलाई पनि ध्यान दिएको पाइन्छ।

यद्यपि धर्म मानव अधिकार भन्दा मान्छेको विषयमा धेरै बढी विवेचनात्मक छ, कुनैबेला मानव अधिकारको विकासमा धर्म बाधक पनि देखिन पुगेको छ। यो सत्य हो त ? धर्मको खास क्षेत्रले मानव अधिकारको खास क्षेत्रलाई दबाएको कुरा सत्य हो त ?

हिन्दूत्वः

माथिको प्रश्नको उत्तर पाउन हामी दक्षिण एशियाको दुइटा महत्वपूर्ण धर्मलाई हेरौं। हिन्दू धर्ममा जाति प्रथालाई स्वीकार र समर्थन गरिएको छ जसबाट मानिसकै केही अधिकारहरु प्रति विरोध जनाइएको देखिन्छ। यो निश्चय नै सत्य हो कि जाति प्रथाले अछुत तथा तल्लो जातिलाई अलग पारिरहेकै छ। यसले तिनीहरुको सामाजिक भूमिकामाथि पूर्वाग्रह राख्छ र त्यसैले उनीहरुको गतिलाई अवरुद्ध पार्छ। बहुसंख्यक हिन्दूहरुको गरीबी शोषण तथा दमनमा जाति प्रथा अप्रत्यक्षरुपले उत्तरदायी छ। जाति प्रथाभित्र निकै तल्लो स्तरमा राखिएका लाखौंलाख बधुवा मजदूर, गरीब किसान, दलित मधुवाहरु भारतमा छन्।

हिन्दू दर्शनको आधारभूत क्षेत्र जाति प्रथा नै हो त ? होइन।

सामाजिक व्यवहारले गर्दा हिन्दू धर्म र हिन्दू समाजको अङ्गको रुपमा जातको विकास हुन पुग्यो। जे भए पनि पूरातन बेद र उपनिषद हेर्दा हिन्दू दर्शन समानतामा आधारित छ। यी धर्मग्रन्थले सम्पूर्ण मानव जातिको समानतालाई स्वीकारेका छन्। सम्पूर्ण मानवको मर्यादासंग तिनीहरु सम्बन्धित छन्।

हिन्दू दर्शनको उल्लेखनीय समानताको अर्थले नै बिवेकानन्द, रामकृष्ण, रामोहन राय, तिलक गोरबले जस्ता सुधारबादीहरुलाई यस्तो समाजको निम्ति लड्न प्रेरित गऱ्यो जहाँ जाति प्रथा उन्नत हुन नसकोस बा निर्मूल गर्न सकियोस्। हिन्दू धर्मका ज्ञाता तथा यस शताब्दीका महान समाज सुधारक महात्मा गान्धीले आधुनिक भारतमा जाति प्रथाको कुनै स्थान नभएको व्याख्यान दिएका थिए। अछुत जातिलाई "हरिजन" (इश्वरपुत्र) उपाधि दिएर गान्धीले हिन्दू ग्रन्थले स्वीकारेको समानताको आधारभूत सिद्धान्तमा बल पुऱ्याएका थिए।

हिन्दू विचारधारामा भएको समानता, न्याय र स्वतन्त्रता जस्ता आदर्शहरुले यो धर्म मानव अधिकारको बाधक होइन भन्ने प्रमाणित गर्दछ। हिन्दू धर्ममा समाहित सर्वव्यापी र अपरिवर्तनीय तत्वलाई सामाजिक व्यवहार र प्रचलनबाट अलग्याउन सकियो भने समानताको अधिकार र समानताको व्यवहारलाई सहयोग पुऱ्याउन समस्या

पर्ने छैन ।

इस्लामः

हिन्दू धर्म जस्तै इस्लाम पनि यस्तो धर्म हो जसले मानव अधिकारको कुनै न कुनै पक्षलाई केही हदसम्म स्वीकार गर्छ। इस्लाममा महिलाहरुले समान अधिकार पाउदैनन् । विवाहको कुरामा नरको जस्तै अधिकार नारीले पाउँदैनन् । पैत्रिक सम्पत्तिको अधिकार पनि नारीलाई नर बराबर छैन । सार्वजनिक कृयाकलापमा पनि तिनीहरुलाई सक्रिय हुन वञ्चित गरिएको छ ।

वास्तवमा यी सब इस्लाम धर्मका मान्यता हैनन् तर यो धर्मलाई जसरी व्याख्या गरिएको छ ती नै समस्याका जड हुन् । कुरानकै परिभाषा अनुसार नारीहरुलाई पनि पारपाचुकेको अधिकार छ जुन कुरा बहुधा मुसलमान नारीहरुलाई नै थाहा छैन । प्रचलित विश्वासको विपरित बहुविवाहको स्वीकृति ज्यादै असाधारण अवस्थामा मात्र दिइन्छ । सत्यता त यो हो कि कुरानले एक पत्नी समाजको विकासलाई प्रोत्साहन दिन्छ । कुरान आफैले विधुवा र टुहुरीहरुको रक्षा र भरण पोषणको लागि मात्र बहुविवाहलाई स्वीकारेको छ । त्यसैगरी कुरानमा उल्लेखित पैतृक सम्पतिको अधिकार पनि सातौं सताब्दीको अरेबियाको सामाजिक र आर्थिक स्थितिबाट प्रभावित रहेको छ । तैपनि वास्तविक नियमको विपरित नियमको अन्तरनिहित उद्देश्यले नरनारी दुबैलाई न्याय दिलाउने मनसाय देखाएको छ । यो त्यै न्यायको सिद्धान्त हो जुन समकालीन मुस्लिम विश्वमा सम्पत्ति अधिकारको कानूनले पथ प्रदर्शक दीप हुनुपर्छ । त्यही नै संकेत हो - कुरानले कतै पनि नारीलाई महत्वपूर्ण सार्वजनिक कृयाकलापमा रोकावट गरेको छैन प्रशिद्ध नारी बाल्किस आफ्नो न्यायी र कुशल प्रशासनको लागि कुरानमा प्रशंसा गरिएकी छिन् । इस्लामको पुरातन इतिहासमा आइसा (ज्योतिष पत्नी) र फतिमा (ज्योतिष पुत्री) ले समाजको लागि महत्वपूर्ण कार्य गरेको उल्लेख छ ।

गाँठी कुरा गर्ने हो भने यदि इस्लामको आधारभूत शिक्षाको पवित्र व्याख्या गर्ने हो र धर्मगुरु मुहम्मदको उद्धरण ठीकसंग बुझने हो भने मान्य मानव अधिकार र धर्म बीच सुमधुर सम्बन्ध कायम गर्न सकिन्छ । जे भए पनि कुरानको मूल विचार तौहिद (इश्वरको एक रुप), दीन (स्वतन्त्रता, सत्यता र न्याय तिर डोऱ्याइएको जीवनको नित्य पथ) र खलिफा अल्लाह (इश्वरको उपपदाधिकारी) सबै नै मानिसको महत्ता विकाससंग सम्बन्धित छन् । यी विचारहरुको मतलब नै इश्वरको सहायकको रुपमा मानिस ले आफ्नो जीवन यसरी बिताउनु पर्छ जसबाट मानव समाजभित्रै दैवी ऐक्यबद्ध अनुभूत गर्न सकियोस् । यो ऐक्यबद्धताको महत्वपूर्ण पक्ष स्वसमाधिकार र उत्तरदायित्वले व्यक्त गरेको सम्पूर्ण मानव बीचको समानता हो ।

अधिकार र कर्तव्यको, मूल्य र सिद्धान्तको, विचार र आदर्शका तथा सर्वमान्य र अन्तहीन मान्यताहरुको प्राप्तिको लागि नर तथा नारीले संघर्ष गरेका कुराहरु इस्लामी इतिहास भरी नै पाइन्छ । महान मर्मज्ञ पथ प्रदर्शक दार्शनिक जलालुद्दिन रुमी र इब्न अरबी तथा उद्दहरणीय भक्त मुहम्मद इकबाल र कलाम आजाद जस्ता प्रसिद्ध व्यक्तिहरुले इस्लाम निश्चय नै यस्तो सत्य हो जसले भूगोल, वंश, रङ तथा धर्मका सबै पर्खालहरुलाई अतिक्रमण गर्छ भन्ने कुरा विश्वलाई देखाइदिए ।

समानताको अवधारणाः

बुद्ध, इसाइ तथा अन्य धर्ममा पनि त्यस्तै खालको सर्वमान्य र समानताको अवधारणा भएको पाइन्छ । उदाहरण नै दिने हो भने बुद्ध धर्म मानव गतिविधिलाई पथप्रदर्शन गर्ने धुप्रै मूल्य र सिद्धान्तसंग गहिरो वास्ता राख्दछ । कहिले काँही यो धर्म समाजसंग विमुख हुन्छ भन्ने लागे पनि कुरा चै त्यस्तो होइन । जे भए पनि जीवनको आधारभूत सिद्धान्त जसलाई निर्वाण प्राप्तिको निम्ति अंगिकार गर्ने पर्छ त्यो उचित जीविकोपार्जन हैन र ? त्यस्तै इसाइ धर्म व्यक्तिगत मोक्षको लागि मात्र समर्पित छैन । जिजसको जीवन सामाजिक न्याय निम्ति बलिदान र सहनशीलताको विस्वस्त प्रमाण हो । आफ्नै शिक्षाबाट उनले भौतिक बल र नीजि धनोपार्जनको अभिमानलाई चुर गरिदिएका छन् ।

यही विषयमा हामी सोध्न सक्छौं - किन धर्मको सर्वमान्य, सार्वलौकिक, प्रगतिशील पथ प्रबल रुपमा प्रादुर्भाव हुन सकेन ? विगत केही शताब्दीमा धर्मलाई के भएको छ भन्ने व्याख्या यथावत छ । विश्वभरी देखिएको धर्म निरपेक्षको आकृतिमा समाजबाट धर्म भागेको छ । धर्म निरपेक्षताले यस्तो परिणाम पैदा गरेको छ कि धर्ममा समाहित नैतिकता, मूल्य र विश्व दृष्टिकोण अचेल जीवन र जीविकाको लागि महत्व हीन हुन थालेको छ । जब धर्म जीवनको आधार रहेन समाजका अन्य विषय भन्दा फरक रहेका संस्कार र शास्त्रीय विधि, चाड, चिन्ह, रुप र अभ्यासमा नै यो सीमित रह्यो ।

उदाहरणको लागि सयौं वर्ष अघि आर्थिक पद्धति र बजार व्यवस्था सञ्चालनमा धर्मले सिकाएको नीतिको समकालीन समाजमा कुनै भूमिका रहेन । वास्तवमा अर्थशास्त्रबाट नैतिकताको हराएर गयो । त्यस्तै पूर्वमा होस् वा पश्चिममा सामाजिक व्यवहार धेरै मात्रामा धर्ममा समाहित नैतिक मूल्यले प्रभावित पारेको थियो । आज त्यो वास्तविकता छैन, आज अर्थशास्त्र मुनाफा र उत्पादकत्वको अधिकतम वृद्धिसंग नाप्रजोख गर्ने गरिन्छ, आजको सन्सारमा सामाजिक व्यवहार व्यक्तिगत चाहना र स्तरबाट निर्धारण गरिन्छ ।

विगत शताब्दीमा व्याख्या गरिए जस्तै धर्ममा निहित सबै मूल्य र मान्यतामा हामी पूरातन समाजतिर फर्किनुपर्छ भन्ने मेरो सुझाव हैन । त्यो त मानव जगत कै लागि दुर्भाग्य हुन सक्छ । जे होस्, हाम्रा जीवनका सबै पक्षहरुलाई सम्हाल्न हामीलाई पूर्ण र सर्वमान्य मूल्य र सिद्धान्त आवश्यक छ । धर्मले त्यस्तो विधि भूमिका खेल्नै सक्दैन किनभने आज जतातत्तै नीतिगत विप्लव र अन्यौल प्रचुर मात्रामा देखिएको छ । सामाजिक शक्तिको ह्रास झैं धर्मको ह्रास र केवल शास्त्रीय विधि र प्रचलन झैं यसको विस्तार निःसन्देह एउटा यस्तो स्थिति हो जसले प्रत्येक परम्पराभित्र सर्वव्यापी र प्रबुद्ध क्षेत्रको विकासलाई अवरुद्ध गराउँछ ।

धार्मिक कूलिन वर्गः

धार्मिक परम्पराधि भएको संस्कारको ह्रासमा धार्मिक कूलिन वर्ग जिम्मेवार छन् । तिनीहरुले अन्तरनिहित मूल्य र सिद्धान्त भन्दा बढी रीति र चाडलाई धेरै बढी महत्व दिएका छन् । रीति रिवाजमा जोडदार समर्थन गर्नु नै भक्तिको मापदण्ड हुन गएको छ इश्वरभक्तिबाट नै मान्छेको दयाशीलता, न्यायशीलता र सत्य प्रियता निर्धारण हुँदैन । प्रष्ट भन्ने हो भने दैनिक पाँचपल्ट प्रार्थना गर्ने धर्म गुरु वा तीन चार पल्ट हज गर्ने मानिस तुलनात्मक रुपमा फूर्सदको समय गरीबहरुको निःशुल्क उपचार गर्ने डाक्टर भन्दा बढी धर्मात्मा मानिन्छन् यद्यपि तिनीहरु समाजसेवामा नलागुन् ।

रीति रिवाज र चाडहरुलाई सबैभन्दा महत्वपूर्ण स्थान दिनाले धार्मिक कूलिनहरुको स्वार्थलाई सघाउ पुग्छ । यसैले तिनीहरुको शक्ति

हुन्छन्। तिनीहरु नै परम्परा र व्यवहारका संरक्षक हुन्। आफूले प्राप्त गरेको ज्ञान छ त्यसैले नै बहुसंख्यक मानिसलाई प्रभाव पार्न उनीहरुलाई प्रचुर शक्ति र अधिकार प्रदान गर्छ। धर्मको आधार रीति रिवाजको सट्टा न्याय परायण व्यवहार भयो भने धार्मिक कूलिनहरुले आफ्नो आधिपत्य र प्रभाव गुमाउँछन्।

हुनत धार्मिक कूलिनहरु मात्र दोषि छैनन्। धर्मलाई आज जसरी हेरिएको छ त्यसको दोष राजनीतिज्ञहरुमाथि झन् बढी जान्छ। हरेक धार्मिक समाजको हिसाबले राजनीतिज्ञहरु आफ्नो राजनैतिक उद्देश्य प्राप्ती गर्न धार्मिक शोषणमा भागिदार छन्। धार्मिक नारा र संस्कारको माध्यमबाट उनीहरुले आम जनताको मनोभावनामाथि आधिपत्य जमाउँछन्। आफ्ना सह-धर्मीहरुमा धूर्त चालबाट उब्जाएको डर र आशको भावनाले उनीहरु भोट निश्चित गर्छन्। यस किसिमले यी राजनीतिज्ञहरुले शक्ति हत्याउने र त्यसलाई स्थायी नै बनाउने गर्छन्।

दक्षिण एशियाको वर्तमान इतिहासका अनेक अवसरमा यस्तो भएको छ। श्री लंकामा बुद्धिष्ट तथा हिन्दू दुबै राजनीतिज्ञहरुले राजनैतिक लाभको लागि जानाजान आ-आफ्ना धर्मको गलत व्याख्या गरेका छन्। हिन्दू-मुस्लिम राजनीतिज्ञहरुको कुकृत्यले नै भारतमा मन्दिर र मस्जिद विवादका प्रशस्त दूर्भावना खडा गरेका हुन्। पाकिस्तानमा केही राजनीतिज्ञहरुले आफ्नो शक्ति बृद्धि गर्न इस्लामलाई साँघुरो दायराबाट व्याख्या गरेका छन्। धर्ममा देखिएको संकुचित, अधोगति, प्रतिकृयावादी प्रबृतिसंगको युद्ध दुसाध्य कार्य हो। तर यस हाँकलाई हामी सबैले स्वीकार्न तत्पर हुनुपर्छ। एशिया र विश्वका अन्य भागका मजदूर संगठकहरुले अध्यात्मिक परम्पराबाट प्रेरणा र उपदेश लिन नखोज्नु खेदजनक कुरा हो। आ-आफ्नो धर्मको केही चलन र अभ्यासहरुलाई अंगालेकै अर्थमा तिनीहरुले इस्लाम वा हिन्दू वा बुद्ध वा क्रिश्चियन धर्मको अभ्यास ठानेका होलान्। उनीहरुलाई इश्वर मा विश्वास होला। आफ्नो आस्थामाथि तिनीहरुलाई केही ज्ञान पनि हुन सक्छ तर तिनीहरुका धर्ममा निहित विश्वदृष्टिकोण, मूल्य, सिद्धान्त र आदर्शबाट तिनीहरु निजी जीवनमा धेरै कम प्रभावित भएका छन्। निर्णायक विषय वा संकटमय स्थितिमा तिनीहरुको दृष्टिकोण र धारणा धार्मिक श्रोतबाट बनाइदैन। इश्वर-श्रद्धा उनीहरुको लागि मात्र एउटा विश्वास हो उनीहरुको विचार र काम पूर्णरुपमा इश्वर प्रति आस्थावान देखिदैन।

किन यस्तो भएको हो त्यो भन्न गाहारो छैन। युरोपमा मजदूर युनियन धर्म निरपेक्ष वातावरणमा फस्टायो। एशियाका युनियनहरु त्यस्तै संस्कारले घेरिएकोले यहाँ त्यसको उत्पत्तिसंगै समाजमा धर्म निरपेक्ष दृष्टिकोण फैलियो र त्यही नै यहाँको ट्रेड युनियनको पनि मुख्य अंश हुन गयो। त्यस बाहेक औपनिवेशिक विश्वको अन्य भागमा झैं एशियामा पनि अमेरिका र युरोपका संघ, संस्था र त्यसको बनोटको नक्कल गर्ने मजबुत धारणा बस्यो। एशियाका मजदूर संगठकहरु हामीहरु जस्तै उपनिवेशी मस्तिष्करोगको शिकार भएका छन्। यसभित्र धर्मलाई खोज्नु र मानव अधिकारलाई निर्धारित गर्नु औपनिवेशिक सोचाइको सिक्रबिट हाम्रो मस्तिष्कलाई मुक्त पार्ने प्रकृयाको एउटा अंश हो। मानव अधिकार अरु बढी केही हैन मानव अधिकारमै स्थिर हुनुपर्छ। अबदेखि मानव अधिकार हाम्रा सबै धार्मिक परम्परामा भए जस्तै मानिसको उत्तरदायित्व र मानव सम्बन्धसंग एकीकृत हुनुपर्छ। अवदेखि सम्पूर्ण मानव जातिसंग र उनीहरुको प्रतिष्ठासंग हामीले वास्ता राख्नु पर्छ। सम्पूर्ण मानव जातिलाई अब हामी आ-आफ्नो धर्मको प्रगतिशील, आलोकित पुनर्व्याख्याबाट नियालौं। अब एशियाली मजदूर संगठक अग्रपंक्तिमा र हेर सम्पूर्ण मानव प्रतिष्ठाको लागि युद्धरत होस्।

ग्रामिण इलाकामा मानव अधिकारको स्थितिः एक समीक्षा

प्रमोद काफ्ले

"प्रजातन्त्र जोगाउन र मानव अधिकारको उपभोग गर्नका लागि जनतमा मानवाधिकारको बोध गराउनु पर्दछ।" उक्त भनाइ "ग्रामिण इलाकामा मानव अधिकारको स्थिति" बारे आयोजित कार्यशाला गोष्ठीमा कार्यपत्र पेश गर्ने एक न्यायाधिसको हो। आम जनसमूदायद्वारा संरक्षित प्रजातन्त्र दिगो पार्ने विश्वासका साथ सुरु गरिएको मानव अधिकार तथा सामाजिक सचेतन अभिबृद्धि कार्यक्रमले नेपालको एक तिहाइ जिल्लाहरुमा ६ महिना बिताइ सकेको छ। कार्यक्रमले प्रजातन्त्रमा जनताको अहम भूमिकालाई दृष्टिगत गर्दै साक्षर र निरक्षर जनता माझ अनौपचारिक माध्यमबाट मानव अधिकार शिक्षाको प्रचार गर्ने प्रयास गर्दै गएको छ। र गएका तीन महिनाहरुमा प्रथम कार्यशाला गोष्ठीहरुमा उठेका सवालहरुले कार्यक्रमको आगामी बाटो फराकीलो पारेको छ।

विषय प्रवेश :

हामी मानव अधिकारलाई आम जनसमुदायद्वारा उपभोग गर्ने कुराको रुपमा लिन्छौं यहाँ नेर हामी देशका आम जनसमुदाय रहने स्थानका बारेमा सोच्न बाध्य हुन्छौं। २०४८ को जनगणना अनुसार एकानब्बे प्रतिशत जनता गाउँमा नै बसोवास गर्दछन्। र विकट भौगोलिक अवस्थाले त्यहाँको ग्रामिण जनजीवनलाई ज्यादै कठीन बनाएको छ।

गाउँ नै गाउँले भरिएको र सत्तरी प्रतिशत जनता निरक्षर भएको देशमा मानव अधिकार एउटा जटील विषय बन्न पुग्नु स्वभाविकै हो। तर ग्रामिण इलाकामा रहेका जनताले आजसम्म बुझेका-भोगेका तथ्यहरुलाई एकत्रित गर्नु नै हाम्रो पहिलो लक्ष्य रहेको थियो। यसै कुरालाई मनन

पर्वतमा इन्सेकको सक्रयताः श्रम शिविर, खानी गाउँ, असोज १७

गरी मानव अधिकारप्रति चासो राख्ने देखि लिएर मानव अधिकारबाट वंचित रहेका स्थानीय व्यक्तिहरु सम्मको सहभागितामा कार्यशाला गोष्ठीहरु सम्पन्न भए ।

कार्यशाला गोष्ठीः

कार्यशाला गोष्ठीमा विकट गाउँमा कष्टपूर्ण जीवन बिताइरहेका व्यक्तिहरु लगायत जिल्ला सदरमुकाममा कार्यरत प्रशासनिक तथा बौद्धिक समूदाय बीच विचारको आदानप्रदान होस भन्ने उद्देश्य राखिएको थियो । दुइ चरणमा बाँडिने गरेको कार्यशालाहरुमा पहिलो चरणमा प्रशासनिक प्रमुख, न्यायाधीश, राजनैतिक कार्यकर्ता तथा बुद्धिजीवीलाई आ-आफ्नो विचार प्रस्तुत गर्न छोटो समय दिइएको थियो । दोश्रो चरणमा मूलतः दुई स्थानीय व्यक्तिहरुलाई कार्यपत्र प्रस्तुत गर्ने अवसर प्रदान गरिएको थियो ।

सहभागीहरुको किसिम विभिन्न जिल्लामा भिन्नाभिन्नै रह्यो । तर मूलतः तीन किसिमका सहभागीहरु देखिए । ग्रामिण इलाकामा रहेका शिक्षाबाट बन्चित समूदाय, शिक्षकहरु र स्थानीय गाउँ विकास समितिहरुका पदाधिकारी गोष्ठीहरुमा सहभागीकारुपमा रहेका थिए । त्यस्तै कार्यपत्र प्रस्तोता वकिल, शिक्षक, बुद्धिजीवि तथा सरकारी नोकरीमा बहाल रहेका न्यायाधीश, जिल्ला शिक्षा निरिक्षक रहेका थिए ।

अधिकांश कार्यपत्रहरुको प्रथम खण्ड मानव अधिकारको विश्व घोषणापत्रसंग सम्बन्धित रहेका थिए । त्यसपछि क्रमशः नेपालको संविधान, कानून र ग्रामिण इलाकाको विश्लेषण अनि ग्रामीण समस्याहरुको समाधानकालागि सुझावहरु समावेश गरिएका थिए ।

ग्रामिण इलाकामा मानव अधिकारको विश्लेषण् गर्ने सिलसिलामा राजनैतिक, आर्थिक सामाजिक र सांस्कृतिक समस्याहरुका बारेमा विशेष चर्चा गरिएका थिए ।

राजनैतिक समस्याः

कार्यपत्रहरुमा धेरै जसो राजनैतिक संस्कार को प्रश्न उठाइएको थियो । त्यस्तै प्रशासनमा पुरानो निरंकुश तौर तरिकाहरुको प्रयोग भैरहेको न्यायिक अधिकारहरु न्यायालयलाई नसुम्पिएको, जन आन्दोलनका अपराधीहरुलाई कार्यवाही नगरीएको आदि कुराहरुलाई पनि उल्लेख गरिएका थिए । ग्रामिण इलाकाहरुमा सरकारी ज्यादति र प्रशासनिक दमन कायम रहेको ठोकुवा पनि कार्यपत्रहरुमा गरिएका थिए ।

आर्थिक अवस्थाः

अधिकांश कार्यपत्रहरुमा भयावह आर्थिक स्थितिको उल्लेख गरिएको थियो । बाटो-घाटो, खानेपानी, शिक्षा, स्वास्थ्य आदि बाट बन्चित अति गरीबीको अवस्थाबाट गुजिरहेको समाजमा रोजगारीको अभावमा लाहुर जाने, चेलिबेटीको बिक्रि गर्ने जस्ता समस्या रहेको कुरा पनि कार्यपत्रहरुमा उल्लेख गरिएका थिए । तिनै समस्याहरुका कारण ग्रामीण समूदाय असुरक्षित रहेको कुरा पनि कार्यपत्रहरुमा उठाइएको थियो ।

सामाजिक - सांस्कृतिक अवस्था

ग्रामीण सामाजिक - सांस्कृतिक अवस्थाको चित्रण गर्दै कार्यपत्रहरुमा मूलतः महिलाको स्थितिलाई बढी उजागर गरिएको थियो । छोरीहरुको पालनपोषणदेखि लिएर शिक्षा-दिक्षा, विवाह र अंशबण्डा सम्ममा हुने भेदभावलाई सबै कार्यपत्रहरुले उल्लेख गरेका थिए । त्यस्तै अन्ध विश्वास र परंपराले नराम्रो जरो गाडेको, दास प्रथाको उन्मूलन भए पनि बाँधाहरुको अस्तित्व रहेको, बादी, देउकी जस्ता प्रथाले समाजमा मान्यता पाएको आदि कुराहरुलाई पनि उल्लेख गरी कार्यपत्रहरुमा ग्रामिण इलाकामा सामाजिक सांस्कृतिक अवस्थाको चित्रण गरिएका थिए । त्यस्तै स्वास्नी कुट्ने चलन, बाल विवाह, अनमेल विवाहले कतिपय घर र समाजमा मान्यता समेत पाएको कुरा कार्यपत्रमा स्थितिलाई पनि चित्रण गरिएका थिए ।

सहभागीहरुको टिप्पणीः

कार्यशाला गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्रहरुमा उल्लेखित मानव अधिकारका निम्ति भएका संघर्ष र इतिहास जानकारीमूलकमात्र भए भने नेपालको संविधान कानून आदिको जानकारीको भने कार्यपत्रमाहरुमा कमि रहेको अनुभव सहभागिहरुले गरे । मूलतः ग्रामिण इलाकाहरुमा मानव अधिकार को स्थिति बारे सबै कार्यपत्रहरुमा टिप्पणी भएको थियो ।

ग्रामिणस्तरमा हुने मानव अधिकारको हनन जस्तै शोषण, उत्पीडन र मोहीको असुरक्षा आदि बारे सहभागिद्वारा प्रश्न उठाइएको थियो । युवाहरुमा व्याप्त कूलत, वातावरणमा भइरहेको विनाश, जनसंख्या र सरसफाईको समस्या, राजनीतिक संगठनहरुको निष्कृयता, संगठित शक्तिको अभाव र पछौटे उत्पादन प्रणाली आदिका बारेमा पनि सहभागिहरुले प्रस्तोताको विचारमा थप टिप्पणी गरेका थिए ।

सहभागीहरुको सुझावः

- देशको संविधान र कानूनबारे जानकारी प्रदान गर्ने कुरामा बढी जोड दिनु पर्छ ।
- रचनात्मक कार्यक्रमहरु - बृक्षारोपण, बाटो निर्माण, सरसफाई, धारा, पधेरा पाटी, चौताराको मर्मत आदिमा जोड दिनुपर्छ ।
- गाउँका शिक्षक, बुद्धिजीवी र राजनैतिक कार्यकर्ताहरुलाई विशेष प्रशिक्षण दिइनु पर्छ ।
- सरकारी निकायका प्रशासक र सुरक्षा अधिकारीहरुलाई मानव अधिकारको महत्व दर्शाउने गोष्ठीहरुको आयोजना गर्नु पर्छ ।
- विद्यालयमा मानव अधिकार सम्बन्धी पाठ्यक्रमको विकास गरिनुपर्छ ।
- अनौपचारिक शिक्षामा खासगरी महिलाहरुलाई बढी प्राथमिकता दिइनु पर्छ ।

सचेतन कार्यक्रम अन्तर्गत आयोजित गोष्ठीका बारेमा एक मानव अधिकार कार्यकर्ताको टिप्पणी यस्तो थियो - "यस्ता कार्यक्रमहरु गाउँ गाउँमा पुगेको भए ०१७ सालको घटना पनि घट्ने थिएन । सीमित शहरी क्षेत्रमा र केही शिक्षित र मध्यम बर्गीय घेराभित्र सीमित रहेको मानव अधिकार सम्बन्धी जानकारी र अध्ययनलाई हामीले ग्रामिण क्षेत्रमा विपन्न अशिक्षित र श्रमजीवी जनता समक्ष पुऱ्याउनु पर्छ ।"

समग्रमा ग्रामिण इलाकामा मानव अधिकारको स्थिति बारे ग्रामिण जनताले आफ्नो व्यवहारिक विचारलाई पोख्ने ठाउँ पाए भने स्थितिको सही चित्रण हुन सक्ने रहेछ भन्ने पक्का भएको छ ।

गोष्ठीका उद्घाटनकर्ताहरु :

गत भदौको तेश्रो देखि कार्तिकको तेश्रो सातासम्म पूर्वको पाँचथरदेखि सुदुरपश्चिमको बैतडीसम्म सम्पन्न भएका कार्यशाला गोष्ठीहरु मध्ये पन्धवटा गोष्ठीहरुको उद्घाटन सम्बन्धित जिल्लाका जिल्ला न्यायाधीशहरुले गरेका थिए भने चारवटा गोष्ठीहरुको उद्घाटन जिल्ला सभापतिहरुले गरेका थिए । त्यस्तै धादिङको गोष्ठीको उद्घाटन सांसदबाट भएको थियो भने लमजुङ र गुल्मीका कार्यक्रमहरुको उद्घाटन क्याम्पस प्रमुखहरुबाट भएको थियो । र अछाम र सुर्खेतका गोष्ठीहरुको उद्घाटन गाबिसका अध्यक्षहरुले गरेका थिए । कञ्चनपुरको गोष्ठीको उद्घाटन मात्र प्रजिअबाट भएको थियो ।

"मानव अधिकार संस्थाहरुले बोलेको कुरामा विश्वास गर्ने परिपाटी बसाल्नु पर्छ"

कृष्ण पहाडी - एम्नेष्टी इन्टरनेशनल, नेपाल शाखाका सभापति हुनुहुन्छ। वहाँ नेपाल मानव अधिकार संगठनको केन्द्रीय सदस्य पनि हुनुहुन्छ। नेपाली काँग्रेसको प्रभावमा राजनीतिक जीवनको सुरुवात गर्नुहुने पहाडीले शुरुमा विराटनगरबाट मानव अधिकार कार्यकर्ताको रुपमा सक्रियता दर्शाउनु भएको थियो। पंचायतकालमा मानव अधिकार र प्रजातन्त्रका निम्ति लड्ने क्रममा जेल नेलको सजाय भोगी सक्नु भएका पहाडी गृहमन्त्रीले एम्नेष्टीको नेपाल सम्बन्धी प्रतिवेदन कम्युनिष्टहरुबाट प्रभावित रहेको छ भनी दिनुभएबाट ज्यादै रुष्ट हुनुहुन्छ। पहाडीले गत असोजको अन्तिम सातामा एम्नेष्टी नेपालको जमन स्थित कार्यालयमा प्राची सम्पादकसंग कुराकानी गर्ने क्रममा बारबार भन्नु भएको थियो - म तपाईसँग एम्नेष्टी नेपालको अध्यक्षको नाताले होइन एउटा मानव अधिकारवादी कार्यकर्ताको हैसियतले बोलिरहेको छु।

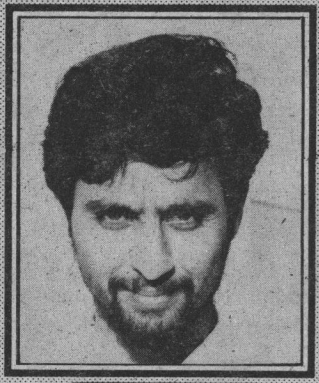

कृष्ण पहाडी

तपाईले नै लेख्नु भएको छ- "संसारको कुनै पनि संविधान कागजी रुपमा मानव अधिकार विरोधी हुँदैन। तर त्यसलाई व्यवहारमा उतारिएको आँकडाले मात्र त्यसको जीवन्त स्वरुप प्रस्तुत गर्दछ।" अहिलेको हाम्रो सरकारबाट संविधानद्वारा प्रत्याभूत गरिएका मौलिक अधिकारहरुलाई व्यवहारमा उतारिएको आँकडा चाँहि कस्तो छ त ?

यो व्यवहारमा उतारिएको आँकडा चाहिं अब अहिले परिस्थितिबाट पनि कतिपय घटनाहरु राम्रा देखिएका हुन सक्दछन्। मतलब हिजोको तुलनामा अहिले धेरै हिंसा त भएको छैन। तर व्यवहारमा लागु गर्ने कुरामा सरकारको सदाशयतामा चाहिं मलाई शंका छ। हिजोका पूर्व व्यवस्थाका अपराधिहरु यही व्यवस्थामा पनि कार्वाही गर्नु पर्छ अथवा कोर्ट टु जस्टिस। आम माफि दिने हो भने पनि तिनीहरुलाई विशेष परिस्थितिमा विशेष निकायले- संसदले देओस् एउटा प्रक्रिया स्थापित गर्नु पर्छ। मानव अधिकारको क्षेत्रमा कुनै पनि कानून कार्यान्वयन गर्ने अधिकारीलाई एउटा सेफ हेवेन भन्ने वातावरण हामीले उपलब्ध गराउनु हुँदैन, जे गरे पनि हुन्छ भन्ने। त्यसबाट ऊ स्वेच्छाचारी भएर जान्छ। र कोही स्वेच्छाचारी भएर नजाओस भन्नाको लागि मैले केही गल्ती गरें भने मलाई पनि कार्वाही गर्ने निकाय छ है हिम्रो कार्वाही भएको छ मलाई पनि हुन्छ भन्ने भयो भने उसले खराब काम गर्दैन। पुलिस र प्रशासनका मानिसहरु विशेष सुरक्षित व्यक्ति होइन। त्यसकारण कार्वाही गर्ने पुनः प्रक्रिया चलाइनु पर्‍यो - कोर्ट टु जस्टिस् - तर यसमा सरकार ले आँखा चिम्लेर समर्थन गर्ने नीति अपनायो। त्यसले गर्दा खेरी सरकारले दिएका अनावश्यक दबावहरुले गर्दा राजनीतिक रुपमा तिनीहरुलाई भोलि उपयोग गर्न सक्ने वातावरण पनि तयार हुन सक्छ। त्यो राम्रो च्यानलमा जाँदैन। त्यसैले जुन कुरा लागु गर्नु पर्‍यो त्यो सदाशयता नदेखाए म के आशयमा कुरा गर्दैछु भने संविधानमा व्यक्त मानव अधिकारका भावनाहरु र राष्ट्रसंघका विभिन्न संधि वा संविदाहरुलाई नेपालले हस्ताक्षर गरेको छ। त्यसको तुलनामा त यो सरकारले देखाएको सदासयता त एक - दुई प्रतिशत मात्र राख्नुस। हिजोको तुलनामा भन्नु हुन्छ भने तुलना गर्न मिल्दैन। हामीले पूर्वाग्रही हुनु हुँदैन। हिजोको तुलनामा त असाध्यै माथि हुनुहुन्छ आजका सत्तासीनहरु।

हाम्रो संविधानले अब खास अवधि बिताइ सकेको छ, यस बीचका व्यवहारले यस संविधानलाई मानवको आधारभूत हकको संरक्षण गर्ने काममा कत्तिको प्रगतिशील पाउनु भएको छ ?

यो संविधानमा लेखिएकै कतिपय कुराहरु लागु भएनन्। नमुनाबाटै सुरु गरौं- यो संविधानमा के लेखिएको छ भने मृत्यु दण्ड कुनै पनि अवस्थामा दिन पाइदैन फेरी ऐनहरु पनि संविधानसंग बाझिने खालका छन् भने खारेज भएर जान्छ भनिएको छ। एकातिर संविधानमा मृत्युदण्ड नदिने, ज्यान सजाय दिन पाइदैन भन्ने व्यवस्था गरिएको छ भने एकातिर अहिले पनि राजदरबार उत्तराधिकारी ऐनमा मृत्युदण्डको व्यवस्था छदैछ। मैले यस सम्बन्धमा विश्वनाथ उपाध्याय विराटनगर जानु भएको बेला एम्नेस्टि लन्डनमा सोधे वहाँले भन्नु भयो - "यो चाहि महाराजाधिराजले बाहेक अरुले फेर्न मिल्दैन, हामी महाराजधिराज कै प्रतिक्षमा छौं। तैपनि मृत्युदण्ड चाहि दिन सकिँदैन।" त्यसो भए यस्तो संविधानसंग बाझिने ऐन किन जीवित छ त भन्दा यसले नै संविधानको लिखित आशयलाई सदासयतालाई बंग्याएको छ। र यसले संकास्पद किन बनाएको छ भने सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनताले बनाएको संसदले बनाएको (त्यो बेला अन्तरिम सरकारलाई संसदीय अधिकार पनि प्राप्त थियो।) संविधानमा परिवर्तन गर्न पनि राजा कहाँ नै जानु पर्छ भने यो संविधान सार्वभौमसत्ता सम्पन्न कसरी भयो म त यहि प्रश्न गर्न चाहन्छु। जस्तो मृत्युदण्ड कै कानूनको बारेमा। दोस्रो यहाँ कानून सहायक मन्त्री दीनबन्धु अर्याल एम्नेष्टी कै एउटा कार्यक्रममा आउनु भएको थियो। हामीले यही कुरा उठाएका थियौं- वहाँले भन्नु भयो। "हामीले विन्तीपत्र र निवेदन लेखेर पनि हामी परिवर्तन गर्न लगाउँछौं।" अहिले गएर तपाइले संविधान मस्यौदा आयोगका सबै सदस्यलाई सोध्नु भयो भने- मृत्युदण्ड दिने व्यवस्था छैन भन्नु हुन्छ। अहिले यो भर्खर भर्खर प्रजातन्त्र आएको छ। पुनरुत्थान वादी शक्तिहरु बलिया भएका छैनन् होला त। बिस्तारै बिस्तारै गएर त्यो ऐन जीवत हुँदैन होला भन्ने ग्यारेण्टी के छ त ? संविधान विपरित एक झापु त त्यै ऐनले दिएको छ। त्यो ऐनलाई परिवर्तन गरेर देखाउनु होस न सरकारमा बसेका मानिसहरुले संसदमा। अहिलेसम्म यातानका विरुद्ध क्षतिपूर्ति दिएको कुनै उदाहरण छैन। नेपाल स्वर्गीय राम राज्य त होइन। यहाँ यातना नै दिने प्रचलन नभएको होइन। कानून यसकारण छ तर कति जनाले क्षतिपूर्ति पाए ? कति पुलिस अफिसरलाई कार्वाही गरियो ? कति आयोग बनाइयो ? त्यो सबै आँकडा हेर्नु भयो भने चाहि संविधानमा व्यक्त भावनाहरु कागजमा मात्र सीमित हुने त होइनन् भन्ने कताकता देखिएको छ।

मानव अधिकारका बारेमा कुरा उठ्दा

सीमित हुने त होइनन् भन्ने कताकता देखिएको छ ।

मानव अधिकारका बारेमा कुरा उठ्दा बाल अधिकारको पनि कुरा उठ्छ । खानीमा काम गर्ने बालमजदुर आदिका बारेमा पनि कुरा उठेका छन् तर गंभीरतापूर्वक हामीले हेर्ने हो भने आइ सी सि पी आर मा नेपालले जुन हस्ताक्षर गरेको छ - त्यो आइ सि सि पी आरमा के लेखिएको छ- सरकारमा बसेका मान्छेलाई थाहा छैन म ग्यालेन्ज गरेर भन्न सक्छु । यहाँका कानून अधिकृत र विशिष्ठ सचिव र मन्त्रीहरुलाई पनि त्यो विषयमा थाहै छैन । अनि त्यो लागु गर्नु पर्छ नि त यहाँ त यस्तो लेखिएको छ भन्दा पुलिस प्रशासनका मानिसहरु त्यस कुराको पूर्णत खिलापमा ओर्लन्छन् । त्यसलाई पूर्ण रुपले लागु गर्ने कुरामा राज्यले प्रतिबद्धता जनाउँछ तर त्यो कार्यान्वयन गर्ने निकाय त्यसको खिलाफ छ भने त केही पनि हुन सक्दैन । बाझिने खालको स्थिति पैदा हुन्छ । यस्ता अप्ठ्याराहरु छन् हेर्नुस । यो परिस्थितिमा भोली एक्स्ट्रा जुडिसिएल एक्सेप्सनहरु हुन सक्ने, कस्टडी मै यातना दिइने, मान्छे गुम हुने जस्ता घटनाहरु भोली घट्न सक्छन् । त्यसैले त्यस्तो स्थिति आउन नपाओस भनेर अझै सच्याउने ठाउँ छ । र व्यवहारको धरातललाई बलियो बनाउनु पर्छ । र यो संविधानले प्रत्याभूत गरेका अधिकारहरु व्यवहारमा लागु भयो भने चाहि यो उत्कृष्ट स्थितिको श्रृजना हुन जान्छ । कागजमा लेखिएको कुरालाई जस्ताको त्यस्तै राखियो भने अथावा त्यसलाई फलोअप गरियो भने त्यो पनि कम छैन ।

अन्यथा मैले त्यो लेखे जस्तो कुरा भन्नु हुन्छ भने संसारमा कुन चाहि मुलुकको संविधान देखाउनुस त मानव अधिकार विरोधी छ । मौलिक हकका कुराहरु त्यहाँ हरेक ठाउँमा उपलब्ध छन् । तर संविधानमा प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशहरुको सहारा लिएर मानव अधिकारलाई खुम्चाउने प्रयत्न भएको हुन्छ । जस्तो एडमिनिष्ट्रेशन डिटेन्सनका कुराहरु छन्, आतंकवाद निषेधका लागि भन्ने कुराहरु छन् । नेपालमा त्यस्तो त्यति प्रयोग भएको चाहि देखिदैन । भोलि त्यो दिन नआओस भनेर पनि हामी प्रयत्नशील हुनु पर्छ । र अर्को अहम महत्वको कुरो के छ भने प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको साहारा लिएर मानव अधिकारको सम्बन्धमा लेखिएका प्रावधानलाई कटाइएको सम्बन्धमा नेपालकै कानूनको अध्ययन गर्नोस एउटा ठूलो प्वाल बाट पसेर त्यो सानो प्वालबाट निस्कदा निस्कदै मानव अधिकारको सबै दफा खुस्काइ दिएको हुन्छ । हुन त हाबिएस करपसको अधिकार हामीलाई संकटकालमा पनि छ संविधानको यो एउटा विशेष बुंदा हो । तर के छ भने सार्वजनिक शान्ति सुरक्षा खलल गर्न थालेमा भन्ने आशयलाई सरकारले दुरुपयोग गर्न थाल्यो भने हरेक कुरामा सार्वजनिक शान्ति सुरक्षा खलल गर्ने अनि शिष्टाचार सामाजिक मान्यतामा खलल पुऱ्याउने भनेर ऐन हरु लगाउन सक्छ । त्यसैले मानव अधिकारका कुराहरु सरकारको सदाशयतामा निर्भर गर्छ ।

"मानव अधिकारका अन्तरराष्ट्रिय संविदाहरुको प्रथम शर्त अनुरुप मानव अधिकार उल्लंघन भएको शिकायत मात्र प्राप्त भएको ठाउँमा आँच आयोग गठन गर्ने दायित्वलाई यहाँको सरकारले पन्छाएको छ ।" तपाईंले भन्नु भएको थियो । यसलाई अझ प्रष्ट्याएर भन्नु हुन्छ कि ? अहिले पनि त्यस्तो आयोगको आवश्यकता देख्नु हुन्छ ?

राज्यको आफ्नो कुनै अप्ठ्यारो हुन सक्छ त्यसलाई मानव अधिकार कार्यकर्ताहरुले बुझ्दैनन् । मानव अधिकार कार्यकर्ताहरुले गर्ने आलोचना एउटा आर्दश धरातलमा आधारित भए पनि हामीले दाल भात खायौं भने पनि तरकारी पनि खान नपाउने राम्रो लुगा लगाउछौं भनेर हामीले भनेका छौं भने अझ राम्रो लगाउँ भन्ने इच्छा किन व्यक्त नगर्ने भन्ने उद्देश्यले प्रेरित हुन्छन् । त्यही क्रममा इण्डियाको सरकारले भन्छ- यहाँ आतंकवाद छ सैनिकहरु हिडीरहेका छन् गाउँमा पछाडिबाट भएर भुटीदिन्छ । तिनीहरुलाई गोली नचलाएर सैनिकले के गर्ने ? आतंकवादीहरुलाई समर्थन गरिदिन्छन् मानव अधिकारवादी संस्थाहरुले भन्ने खालको आरोप हिन्दूस्थान सरकारले पनि लगाएको हो विश्वका अन्य मुलुकहरुमा पनि यस्ता कुराहरु उठीरहेका छन् । तर हामी के भन्छौं भने - आतंकवाद वा अरु जुनसुकै कुरा होस राज्यको आफ्नो कुनै एउटा बाध्यता हुन्छ तर मानव अधिकारको कुरा दोश्रो प्राथमिकताको कुरा चाहि हुन सक्दैन कहिल्यै पनि । गरीबीका कुराहरु छन्, यो मुलुकमा निरक्षरता ज्यादै छ आदि भनेर मानव अधिकारको कुरालाई दोश्रो तहमा राख्ने कुरालाई हामी सहन गर्न सक्दैनौं ।

हाम्रो उद्देश्य आयोग गठन गर्ने कुरामा पनि एउटा आदर्श स्थापित गर्ने तर्फ प्रेरित छ । हामी सरकार ढाल्न वा सरकारको घोर आलोचना गरेर विपक्षलाई साथ दिन लागेका छैनौं । तर सरकार वा अरुले विपक्षको नजिक भएको हिसाबले हामीलाई हेरिदिन्छन् । राजनीतिक रुपमा म पनि सत्तारुढ दलकै नजिक छु - त्यो कुरा तपाइहरुलाई नढाँटु - छिपेको पनि छैन । मैले कतिपय क्याम्पेनहरुमा चुनावको बेलामा भाग लिएको थिएँ । तर अब दुर्दशाको कुरो के छ भने मानव अधिकारको क्षेत्रमा म सरकारवादी भएर हिड्न सक्दिन । किनभने यो क्षेत्रमा मेरो पनि इमान्दारिता छ । यो इमान्दारीताको कुरोलाई भोलि आउने पुस्ताले मावन अधिकारको क्षेत्रमा तैंले पनि त राजनीतिकरण गरिस् भन्न नपाओस् । मैले लेखेका कुराहरु, मैले गरेका क्याम्पेनहरु, मैले भाग लिएको कार्यक्रमहरुको आधारमा म आर्दश प्रदर्शन गर्न चाहन्छु । हाम्रो यो अवधारणालाई जसरी मन्दिरमा आउनु अघि जुत्ता खोलेर आउनु पर्छ त्यसरी नै यो पक्षलाई दुरुपयोग गर्न दिने पक्षमा हामी छैनौं । यति सम्म भन्छौं विपक्षीहरुले पनि यो आवरणलाई ठूलो बनाएर यहाँ मानव अधिकारको हनन भएको छ भन्ने विपक्षलाई चढाउने काम पनि हामी गर्दैनौं । सरकारले मानव अधिकार संरक्षण गरिदिएको छ भनेर दृष्टिले पनि हामी हेर्दैनौं । राम्रो काम गरेको हामी स्वागत गर्छौं तर हामीसंग सबै रिसाउँछन् । किन रिसाउँछन् भने- विपक्षले पनि हामीले खोजेजस्तो मानव अधिकार उल्लंघन भयो भनि दिँदैनन् र सरकारले पनि हामीले संरक्षण गरे जस्तो मानव अधिकार भनि दिँदैनन भन्ने सोच्दछ । तर आयोग गठन गर्नुको औचित्य किन छ भने कन्भेन्सन एगेन्स्ट टर्चर जुन छ - नेपालले पनि त्यस्मा हस्ताक्षर गरेको छ त्यसको मुख्य प्रावधान नै मानव अधिकार उल्लंघन भएको शिकायत प्राप्त भएमा आयोग गठन गर्नु पर्ने रहेको छ । निष्पक्ष आयोग । त्यो आयोगको प्रतिवेदन जनतामा ल्याउनु पर्दछ । सरकारले आपनै मान्छेहरु राखेर आयोग गठन गर्ला, त्यसपछि यस्तो भयो भन्ला । तर निष्पक्ष छ कि छैन जनताले छुट्याउँछन् । संस्थाहरु हुन्छ निष्पक्ष छ कि छैन छुट्याउने । र त्यस्तो आयोगले दिएको प्रतिवेदनको आधारमा केही प्रक्रियाहरुको थालनीगर्नु पर्छ । यहाँ त सामान्य प्रक्रिया अपनाए पनि हुन्थ्यो । पुलिसलाई सरुवा गर्ने, निलम्बन गर्ने, दुइचार बटा पुलिसलाई खारेज गर्ने । सरकारको इज्जत बढ्थ्यो त्यसो गर्दा । तर त्यो प्रवृत्ति नै यहाँ शुरु भएन । तपाइले आइ सी सी पी आर को कुरा गनु भयो । त्यो त यस्तो दस्तावेज हो जसलाई पछाडि फर्काउने होइन हामीले लागु गर्ने तिर लाग्नु पर्छ । लागु पनि भएन, सही गरिएको छ भन्यो भने त बिदेशीले हामीलाई उडाउछन् । नाङ्गै हिडेर म भलाद्मी छु भन्यो भने त पाखण्डी भन्छन् । हामीले गरेका संझौता सन्धिहरु ढोंग र पाखण्डमा परिणत नहोउन । र राष्ट्र संघ वा अरु मानव अधिकारवादी संस्थाहरुले हामीलाई त्यो रुपमा नहेरुन भन्ने हो भने आयोग गठन गरिनु पर्छ ।

मानव अधिकारवादी संस्थाहरु संयुक्त राष्ट्रसंघ वा एम्नेष्टीले पनि नेपाललाई आंशिक रुपमा मृत्युदण्ड हटाइएको देशको रुपमा राखेका छन् । किनभने अघि उल्लेख गरेजस्तै ऐन छ भन्ने उनीहरुलाई थाहा छ ठूला-ठूला व्यक्तित्वहरु दमन दुङ्गाना वा अरुको भाषण सुन्नु भयो होला - मृत्युदण्ड उन्मूलन भइसक्यो । वहाँहरुले भनेको कुराले जनतालाई कति धोका भइ रहेको छ भन्ने कुरा यहाँ आउँछ । भोली गएर महाराजाधिराज नै बलियो हुनु भयो भने त्यो ऐनको दुरुपयोग पनि नहोला भन्न सकिदैन । हरेक सानो सानो घटनामा आयोग गठन गर्न सरकारलाई अप्ठ्यारो पर्छ भनिन्छ तर सरकारलाई अप्ठ्यारो पर्छ भन्ने कुराको मर्म हामी चाहि बुझ्दैनौ हेर्नुस ।

नागरिक छानबीन आयोगलाई त सरकारले असहयोग गरेको कुराले त तपाइलाई झन उद्वेलित तल्यायो होला ?

छ। हिजो राजनीतिक व्यवस्थाको लागि बोल्दा खेरी पनि मानव अधिकारको लागि हुन्थ्यो । एउटै सिक्काको दुइपाटो मानव अधिकार र राजनीतिक व्यवस्था बहुदलीय व्यवस्था भए पनि हिजो त्यसैको निम्ति आन्दोलन भयो । अहिले बाटो फरक छ अहिले मानव अधिकावादी कार्यकर्ताहरु उउटा खेमामा जानु पर्ने राजनीतिक व्यक्तिहरले आफ्नै मंचबाट बोल्ने राजनीतिक स्वतन्त्रता पाएका छन् । तर हामी राजनीति र मानव अधिकारमा काम गर्ने हिजो र आजका मान्छे उही छौं । हामीले यो कार्यपद्धतिलाई सुधारेर मानव अधिकार कै लागि लाग्नु परेको छ । एकै पटक मानव अधिकार मै बोल्ने मान्छे पनि आउँदैनन् त्यसैले हामी हिजो राजनीति मै लागेका मान्छेले पनि इमान्दारिपूर्वक मानव अधिकारको बाटो श्रृजना गरेर अबको पाँच-दश बर्षमा मानव अधिकार कै लागि बोल्ने पुस्ता तयार गर्नु परेको छ ।

प्रजातन्त्रको आगमन अघि मानव अधिकारको हननको सम्पूर्ण दोष पंचहरुमा मात्र जानु स्वभाविकै थियो तर अबको अवस्था भिन्न छ, सरकारको कार्यशैलीको कुरा त छदैछ। प्रतिपक्षको मानव अधिकार प्रतिको धारणा र व्यवहारबाट चाँहि केही सन्तोष गर्नु भएको छ कि ?

सरकारमा पनि चौध पन्ध्र बर्षसम्म जेल नेल भोगेका मानव अधिकारका लागि ठूलो संघर्ष गर्ने मान्छेहरु हुनुहुन्छ। बहाँहरुको नियतमा शंका गर्ने ठाउँ त थिएन, छैन पनि भनौं। तर बहाँहरु जुन परिस्थितिको व्याख्या गर्नुहुन्छ त्यो जनतामाझ आएर पनि गर्नुहुन्ना बहाँहरुले च्यापेको प्रशासनले गरेको सबै कामहरु बहाँहरुले बिगतमा पन्ध्र पन्ध्र बर्ष जेल भोगेको र मानव अधिकार उल्लंघनको शिकार भएर देश निम्ति त्याग गरेको कुरालाई पुलिस प्रशासनले उल्लंघन गरेको विरुद्धमा भजाउने काम लाग्नु भएको छ यसरी चल्ला दुइचार बर्ष तर त्यस्ले बहाँहरुलाई नै हानी गर्छ ।

प्रतिपक्षको पनि ज्यादा राजनीतिकरण गर्ने प्रकृया छ। ज्यादा राजनीतिकरण गर्दा मानव अधिकार का कुराहरुलाई प्रतिपक्षले आफ्नो धारसंगै लान खोज्दा सरकारले भन्ने ठाउँ पाउँदछ। त्यस्तो कुरा पनि मानव अधिकारको विकासको लागि बाधक हुन सक्दछ । त्यसैले प्रतिपक्षले पनि अत्यन्तै सावधान भएर हिड्नु पर्ने अवस्था छ ।

मानव अधिकारका कुराहरु जहाँपनि प्रतिपक्षले बढी उठाउँदछ । त्यो हाइलाइट गर्ने क्रम एउटा मानव अधिकारवादी संघ-संस्थाहरुले उठाएका मानव अधिकारका कुराहरुलाइ नै हामीले प्रमाणिक मान्नु पर्छे । र मानव अधिकारवादी संघ-संस्थाहरुले दिएको कुरामा विश्वास गर्ने परिपाटी पनि बसाल्नु पर्दछ । मानव अधिकारवादी संघ-संस्थाहरुले पनि टनकपुरको मामिलामा बोल्ने जस्तो काम गर्नु हुन्न ।

तुलनात्मक रुपले नेपालमा बढी चर्चाको विषय बनेको पेरुका गोंजालोको गिरफ्तारी र आजिवन कारावासलाई एउटा मानवाधिकारवादी कार्यकर्ताका रुपमा कतरी हेर्नु भएको छ ?

एम्नेष्टीको भन्दा पनि म व्यक्तिगत अवधारणा व्यक्त गर्छु मानव अधिकारको दुइ तिन वटा टर्म हुन्छन । यो राजनीतिक कुरा हो, म यसमै आउँछु । गोन्जालो एउटा माओवादी हुनुहुन्थ्यो, बहाँ आफ्नो सिद्धान्त प्रति समर्पित मान्छे हो, अर्कै कुरा हो। बहाँ एउटा दर्शनशास्त्रको प्राध्यापक इत्यादि । साइनिड पाथका मान्छेहरु हराएकी विषयमा र साइनिड पाथले पनि मान्छे मारेको बारेमा पनि केही संस्थाले कुरा उठाएको छ । तर यहाँमा एम्नेष्टीको दृष्टिकोण ल्याउँदिन । म व्यक्तिगत बोलिरहेछु । बहाँ माओवादी भएको भएपनि केही स्वतन्त्र वा राजनीतिक रुपले कतै नडल्किनु भएका मान्छेहरुले पनि बहाँको रिहाइको माग गर्नु भयो होला । तर मलाई त्यस्मा चित्त नबुझेको कुरा के हो भने हामी मानव अधिकारको लाइनबाट जाने मान्छेहरुले बहाँलाई रिहाइ गर भनेर प्रत्यक्ष भन्न मिल्दैन । किनभने कुनै पनि राज्यको आफ्नै कानून हुन्छ । त्यसमा पनि बहाँहरुले हिंसाको वकालत गर्नु भएको छ। कम्पुचियामा जस्तो राजनीतिक समन्वय भयो सरकार र हिंसात्मक समूहहरुको बीचमा सम्झौता भयो भने विशिष्ट परिस्थिति हो। कुनै पनि देशको कानून हुन्छ कानून अनुसार मुद्दा चलाइन्छ । त्यो मुद्दा चलाउने प्रकृयालाई छोड्नु पर्छ । तर त्यो देशको कानून अन्तर राष्ट्रिय मान्यता अनुसार सन्चालित छ कि छैन फेयर एण्ड प्रोम्ट ट्रायलको जुन व्यवस्था छ त्यो भएको छ कि छैन त्यो हेर्नु पर्छ। अन्तरराष्ट्रिय स्तर अनुरुप हिंसामै लागेको भए पनि एम्नेष्टी जस्ता संस्थाहरुले फेयर एण्ड प्रोम्ट ट्रायल राजनीतिक बन्दीहरुका निम्ति माग गर्दछन् । तिनीहरुलाई फाँसी वा आजिवन कारावास दिने व्यवस्था नहोस भन्ने ध्येय त्यस्ता संस्थाहरुको हुन्छ । मानव अधिकार कार्यकर्ताहरु कसरी बोल्छन भने- ट्रायल फेयर भयो कि भएन । जस्तो गोन्जालोको ट्रायल एकदम चाँडै भयो बहाँले आफ्नो सबुत-प्रमाण केही दिन नपाइ पूर्वाग्रही ढंगले चाँडै आजीवन कारावास दिएको हो कि । त्यसैले हामी पहिला फेयर एण्ड प्रोम्ट ट्रायलको माँग गर्छौं । र त्यो अन्तरराष्ट्रिय मान्यता अनुरुप भएको छैन भने त्यसमा परिवर्तन गर्नुपर्छ । त्यसको विरोध गर्नु पर्छ ।

गोन्जालोले हिंसालाई वकालत गरेकोले बहाँ आस्थाको बन्दी होइन । तर बहाँलाई राजनीतिक बन्दी मान्न सकिने आधारहरु छन् । र एउटा बन्दीलाई राजनीतिक बन्दीका रुपमा मान्नु पर्छ भनेर आवाज उठाइन्छ भने संसारमा राजनीतिक बन्दहिरुलाई लामो समयसम्म थुन्ने प्रावधान हुदैन । किनकी उनीहरु एउटा सिद्धान्तका निम्ति लडेका हुन्छन्। बहाँ राजनीतिक बन्दी भएकाले फियर एण्ड प्रोम्ट ट्रायल हुनुपर्छ भन्दा खेरी त्यो कुरा घुमाइ फिराई एउटा यस्तो बाटोमा जान्छ- त्यहाँ आजीवन कारावासको गुन्जाइस कम हुन्छ ।'

बहाँलाई गिरफ्तार गरिएपछि एउटा अपराधीलाई जस्तो व्यवहार गरियो। कैदी नम्बर यति भनेर झुण्डाइयो। चिडियाखाना जस्तो सेलमा राखियो । ती प्रकृयाहरु चाहि स्वस्थ होइनन्। किनभने साइनिड पाथ पनि हिंसात्मक रुपमा उत्रिएको थियो भने सरकारले पनि त्यही गरेर राम्रो गरेन।

गोंजालो (७ पेजको बाँकी)

ले उनलाई असोज ११ गते सबभन्दा ठुलो जल सैनिक अखडाको एल कालाओ पोर्टको पुन्ता जल सैनिक ब्यारेकमा रातारात गरी पुऱ्यायो । त्यहाँ पुऱ्याइएको भोलि पल्टै देखि नै उनि विरुद्ध राजद्रोह र आतंकबाट सम्बन्धी फौज्दारी मुद्धा शुरु गरियो। सैनिक अदालतमा शुरु गरिएको उक्त मुद्धा हेर्ने बाह्र जना न्यायधिसहरु रहेको बताइए पनि एउटा नाम पनि अहिलेसम्म बाहिर ल्याइएको छैन । गुज्मानका वकिल अल्फैडो केस्पोलाई उनीसंग उक्त सैनिक अखडामा लैजानु अघि केवल पन्ध्र मिनेटका लागि भेट्न दिईएको थियो। त्यस पछि केस्पोले माग गरेका थिए "गुज्मानलाई अपहरण गरेको शैलीमा कहाँ लगेको छ र कसरी राखेको छ भन्ने कुरा सरकारले उनको वकिलहरुलाई समेत थाहा नदिई उनी माथि भूमिगत रुपमा अनाम न्यायविदहरुद्वारा मुद्धा चलाउने काम रोकिनु पर्छ ।"

गुज्मान वा गोन्जालो माथि कोलम्बियाका तस्करहरुलाई झैं छेट्टै कोठामा राखी यसप्रकार मुद्धा चलाइयो कि उनको पक्षमा वकालत गर्ने वकिल त्यहाँ कोही थिएन । उनको पक्षमा वकालत गर्न अमेरिका, वेलायत र फ्रान्स लगायत अन्य देशहरुका ६ जना बरिष्ठ वकिलहरुलाई फुजिमोरो सरकारले गिरफ्तार गरी कडा दण्ड दिने धम्की दिएर आफ्नो अन्याय प्रेमको अर्को नमूना पेश गऱ्यो । उनको पक्षमा पेरुको प्रजातान्त्रिक अधिवक्ताहरुको संघले पनि चासो राखरहेकोछ र पेरुका जेलहरु यातना गृह जस्तै भएको कुरा बताएको छ । संघले बताएको छ - "पेरुका फासिष्टहरुले मृत्यूदण्डलाई बन्देज गरेको औपचारिक घोषणा गरेको भए पनि वास्तवमा जेल भित्रको पीडादायी अवस्थाले मृत्युदण्डलाई बढावा दिएको छ ।" तर सरकार गज्मानको मानव अधिकारका पक्षमा बोल्ने वकिलहरु र तीनीहरुका परिवारहरुलाई धम्क्याइ रहेको छ । यस बिच गुज्मानको पक्षबाट दिइएको दुई वटा अपीलहरुलाई पनि रद्दीको टोकरीमा मिल्क्याएर असोज २८ गते पेरुको सर्वोच्च अदालतले सैनिक अदालतकै निर्णयलाई सदर गरिदियो । संसारको सबभन्दा सुरक्षित ठानिने एल फेन्टन कारागारमा लगिए देखि गुज्मानलाई कसैसंग भेटघाट गर्न दिईएको छैन । उनलाई बाहिरी संसारबाट बिच्छेद गर्ने अभिप्रायले त्यस पछि उक्त जेलबाट म्याद

भुक्तान गरी सकेका बन्दीहरुलाई समेत रिहा गरिएको छैन । फुजिमोरीले गुज्मानलाई आजीवन नितान्त एक्लो राख्ने अधिकार दिएको बताइन्छ । र हाल उनलाई भूमिगत गोलघरमा राखिएकोछ । यतिखेर उनलाई आवश्यक औषधी र पत्रपत्रिका मात्र होइन उनले आखाको कम्जोरीका कारण लगाउने गरेको चस्मा समेत नदिएर गोलघरमा राखिएको छ ।

विश्व विख्यात कानूनविद असबर्नले भनेको थिए "न्याय गर्ने मात्र होइन, न्याय गरिएको देखिनु पनि पर्दछ।" तर गुज्मान माथि न त न्याय गरियो न त उनी माथि न्याय गरेकै कुरा कसैले देखेको छ । अन्तराष्ट्रिय मानवधिकारवादी संस्था एम्नेष्टी इन्टरनेशनलले पनि राष्ट्रपति फुजिमोरी समक्ष डा. गुजमानको मुद्दाको निष्पक्षता माथि आशंका उठाएर पत्र लेखिसकेकोछ ।

गुज्मानलाई कुनै सफाई दिने मौका समेत नदिई नौसैनिक अदालतमा जम्मा तीन घण्टा पेश गरेर पेरुको सबभन्दा ठुलो दण्ड आजिवन कारावास एकतर्फी रुपमा दिएपछि पनि फुजिमोरी सरकारलाई चित्त बुझेको छैन । अमेरिकाको कठपुलतीका रुपमा प्रचारित फुजिमोरीले उनको गिरफ्तारीको तत्काल पश्चात नै उनीलाई मृत्युदण्ड दिनु पर्ने कुरा उठाएका थिए भने मंसीर ७ गतेका दिन पेरु सरकारले केवल गुज्मानलाई मार्नका लागि नै मृत्युदण्डलाई बहाल गर्ने की नगर्ने भन्ने विषयमा जनमत संग्रह गर्ने भएको छ । पेरु सरकार यतिखेर गुज्मानलाई मार्नका लागि नै सान जोसे मानव अधिकार घोषणापत्रबाट आफ्नो हस्ताक्षर फिर्ता लिन खोज्दैछ । मृत्युदण्डको प्रावधान रहेका देशहरुबाट समेत उक्त अमानवीय दण्ड हटाइनु पर्छ भन्ने माग विश्वव्यापि रुपमा उठिरहेको बेलामा फुजिमोरीको अभिप्राय विश्वमानवाधिकारको स्थिति र विश्व शान्तिका लागि कति हानीकारक छ सम्बन्धित जानकारहरुले बुझेका छैनन होला त ? पेरु सरकार यतिखेर साइनिङ पाथलाई कति गलत ढंगले नियन्त्रण गर्न खोजदैछ भन्ने कुरो यस तथ्यले पनि प्रष्ट पार्दछ कि साइनिङ पाथले शसस्त्र संघर्ष जारी राखे जेल भित्र रहेका गुज्मानलाई मृत्युदण्ड दिइने घोषणा गरिएको छ । जेल भित्र रहेको बन्दीलाई जेल बाहिरको क्रियाकलापका निम्ति दोषी ठहऱ्याएर मृत्युदण्ड दिने उक्त जंगली धम्कीप्रति मानवाधिकार संस्थाहरुले प्रसस्त विरोध त जनाइ सकेकाछन तर सुरुवात देखि नै प्राकृतिक न्यायबाट बंचित गराइएका गुज्मानलाई "आत्महत्या" को इतिहासका निम्ति धनी पेरुको जेलले षडयन्त्रमूलक ढंगले विलुप्त तुल्याउन सक्ने आशंका पनि पेरुको निरंकुशतावादी सत्ताका जानकारहरुले गरेका छन ।

संयुक्त राष्ट्र घको एउटा सदस्य राष्ट्र भित्र यति ठुलो परिणाममा मानवहकको अपहरण हुदा पनि पश्चिम नियन्त्रित छापाहरुले डा. गुज्मानको विरुद्धमा मात्र एउटा प्रायोजित प्रचार गरेर फेरी एक पल्ट संचार माध्यमको नकारात्मक भूमिकाको उदाहरण प्रस्तुत

गरे । तर आधारभूत कुरो तर्फ ध्यान दिनु पर्ने आवश्यकता कसैले देखेनन । डा.गुज्मानलाई चौबीस हजार मानिसको हत्यारा ठहऱ्याउने संचार माध्यमहरुले न त गुज्मानले हिरासत पिंजडा बाटै दिएको आफ्ना आधार क्षेत्रहरुमा अन्तराष्ट्रिय पयवेक्षकहरुले हेरुन भन्ने चुनौतीलाई ध्यान दिनु पर्ने आवश्यकता देखे न त उनको हिंसाका विरुद्ध फुजिमोरोको हिंसाले पेरुको दीर्घकालिन समस्याको समाधान हुँदैन भन्ने आँटगर्न सके । गुज्मानलाई राक्षसको संज्ञा दिने पक्षले पनि राक्षसी व्यवहार नै अपनायो गुज्मान प्रकरणको सबभन्दा दुखलाग्दो बटो यहि हो । यस्ले पेरुमा अनिश्चित काल सम्मको हिंसाको बाटो खोलेको छ भने विश्वभरका अहिंसा प्रेमीहरुलाई नकारात्मक शिक्षा दिएकोछ । कसैले पनि कुनै विकल्प नदेखे पश्चात विवश भएर हिंसाको बाटो अवलम्बन गर्नु नपरोस भन्ने मान्यतालाई यस प्रकरणले नराम्रोसंग पछारेको छ ।

जनताको मुख्य क्षेत्रमा हामी अन्तराष्ट्रिय निष्पक्ष पर्यवेक्षण समितिबाट सुपरिवेक्षणका लागि समेत तयार छौं । एउटा पनि सामुहिक चिहानको अस्तित्व छैन, एउटा मात्र जमिन्दार या पूँजिपति परिवारले हामी माथि अन्याय गरियो, हाम्रो ज्यू ज्यानको सुरक्षा भएन भनेर आरोप लगाउन सक्दैन । हिंसा जतिसुकै सानो परिणाममा भए पनि राम्रो कुरो होइन, तथापि गुज्मान वा गोन्जालो को भनाई ध्यान दिन योग्य छ । के विश्वका शान्तिकामीहरु निष्पक्ष पर्यवेक्षणद्वारा पेरुमा दीर्घकालिन शान्तिको नयाँ मार्ग खोल्ने जमर्को गर्न तयार छन ? के विश्वका मानवाधिकारवादीहरु एम्नेष्टीले निकै पहिले देखि पेरुमा मान्छे हराई रहेका छन भनेर दिईरहेको प्रतिवेदनहरुलाई मात्र होइन हालै पेरुमा एम्नेष्टी माथि प्रतिबन्ध लगाउने बारेमा सरकारले सोधिरहेको जानकारी दिने गृह मन्त्रालयका एक वरिष्ठ अधिकारीको भनाई प्रति पनि ध्यान दिई रहेका छैनन ?

यस्ता प्रश्नहरु यतिखेर यसकारण पनि उठिरहेका छन कि राजनीतिक वाद र विवादको घेराले पेरुको सत्तालाई दमन गर्न सघाउ पुगिरहेको छ । मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा संसारका हरेक वादमा विश्वास गर्ने मानिसले मानवबाटै उत्पीडित हुने अमानवीय पक्षबाट पीडित भएपछि जारी गरिएको थियो । तर बितेका वर्षहरुमा मानिसले मानिसलाई मानिस नै होइन भन्ने हिटलरकालिन प्रवृत्ति फेरी बढी रहेको छ । आतंककारीहरुको नियन्त्रणको नाममा सत्ताले कति सम्म ज्यादती पनि गर्न सक्छ भन्ने कुरा नेपालीले पंजाब र कश्मिरमा भईरहेको कतिपय निर्दोष मानिसहरुको हत्याबाट पनि देखेका छन ।

गुज्मानको हिंसात्मक कार्वाहीको न्यायीक उपचार गरिनु विवादको विषय बन्न सक्दैन । तर उनलाई त प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरित "सैनिक अदालतका ढोकाहरु समेत बन्द गर्न पाईदैन" भन्ने कानूनी सामान्य मान्यता अनुसारको पनि सजाय गरिएन । कानूनका विद्यार्थीहरु भन्दछन "प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त न्यायको प्रथम र अनिवार्य सिद्धान्त हो ।" यसको समष्टिगत स्वरुपलाई आधुनिक अर्थमा सूचनाको सिद्धान्त, सुनुवाईको सिद्धान्त, निष्पक्षता र सद्भावना युक्त निर्णयका रुपमा लिइन्छ । तर बेलायतको संसदले समेत निस्तेज पार्ने अधिकार नपाएको प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई गुज्मानले भने उपभोग गर्न पाएका छैनन । मेन्सफिल्डले भनेका छन "आफू सम्बन्धी मामलामा कुनै मानिस निष्पक्ष बन्न सक्ला तर आफ्नो मुद्दामा आफै न्यायधिस बन्नु उचित हुदैन ।" तर फुजिमोरो न्यायधिस पनि बने । दर्शनशास्त्री हब्सले लेखेका छन । - "प्रत्येक मानिसले आफ्नो भलाइका लागि काम गर्छ भन्ने अनुमान गरी कुनै पनि मानिस आफ्नो मुद्दामा मध्यस्थ हुन सक्दैन ।" तर गुज्मान कानूनका सामान्य विद्यार्थीहरुले पनि जान्ने तठस्थताको सिद्धान्तबाट समेत बंचित गराइए । न्यायलयको विश्व इतिहासमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको पालना नगरी गरिएका निर्णयहरु सुरुवातका अवस्थामा पुऱ्याइएका वा बदर गरिएका नजिर हरु पनि छन । के गुज्मानको प्रसंगमा त्यस्तो माग उठाउने हिम्मत गर्न सकिदैन र ?

गोन्जालो वारे हृषिकेश शाह

श्री एबमेल गुजम्यान (गोन्जालो) लाई पकाउ गर्ने सरकारको अधिकार क्षेत्रको कुरा भएता पनि जुन किसिमले उहाँ पक्राउ परेपछि उहाँसग व्यवहार गरियो, त्यसबाट उहाँले कानून बमोजिम इन्साफ पाउने वातावरण नै रहेना सैनिक अदालतले त्यो भन्दा उपल्लो सैनिक अदालतमै मात्र पुनरावेदन ४८ घण्टा भित्र मात्र लाग्ने परिबन्द गरी मुद्दा किनारा गरेबाट इन्साफको बाटो विपरित काम भएको छा त्यसमा पनि जनमत संकलनको आडमा यो मुद्दामा मृत्यु दण्ड पुर्नबहाली गरी लागु गराइयो भने न्यायको उपहास शिवाय केही हुदैन । यस्तो कारबाही तुरुन्त अन्त गरियोस भनी ने. माथि संघ पेरुका अधिकारी वर्ग संग आग्रह गर्छ ।

हृषीकेश शाह
अध्यक्ष
नेपाल मानव अधिकार संगठन, मंसीर १, २०४९

का. जि. का. द. नं. २१/०४९/५०

हात्ती लगाएर दीर्घकालीन समाधान भेट्टाईदैन

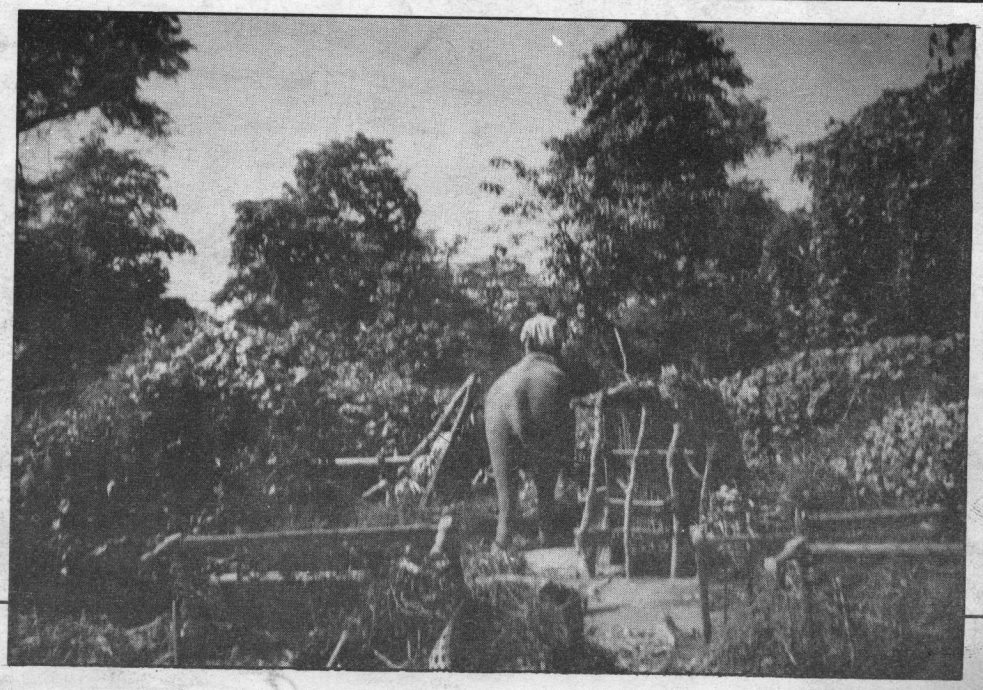

कार्तिकको अन्तिम साता बर्दियाका सुकुम्वासीहरुको विचल्लीको साता भयो। प्रजातान्त्रिक सरकारको पालामा पनि फेरी एकपल्ट ""सुकुम्वासीहरुको समस्या समाधान गर्न" हात्ती र बुल्डोजर नै लगाइयो। तर २०२४ देखि विभिन्न मितिमा आई बसोबास गर्ने कनराका सुकुम्वासीहरुको झुपडी डि एस पि को नेतृत्वमा गएको सशस्त्र प्रहरी दलद्वारा थोरै दिन मै भत्काइए पनि उपरोक्त कदमले समस्याको दीर्घकालीन समाधान भने गरेको छैन।

बर्दियाको कनरा लगायत भानभुण्डी, संखरिया, कलवारी, काला वेलभार आदि बयालीस ठाँउमा झण्डै एघार धुरीहरु अन्तर्गत पचास हजार भन्दा बढी सुकुम्वासीहरु रहेका छन। बन अतिक्रमण गरेको अभियोगमा उनीहरुलाई हात्ती लगाएर धपाउदैमा नेपालमा वनजंगलको पूर्ण संरक्षण र सुकुम्वासीहरुको समस्या समाधान हुने होइन। सरकारले यस सम्वन्धमा आवश्यक छानवीन गरी पाइलो चाल्नु आवश्यक छ।